

‘Pieter Rabus en de *Boekzaal van Europe*’

Peter Rietbergen

bron

Peter Rietbergen, ‘Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe.’ In: J. Bots (red.), *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702*. Amsterdam 1974, p. 1-109.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/riet004piet01_01/colofon.htm

© 2004 dbnl / Peter Rietbergen

Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe

Peter Rietbergen

Verantwoording

Wij durven deze bijdrage over het leven van Pieter Rabus, en over de ‘uitwendige’ geschiedenis van zijn hoofdwerk, de ‘Boekzaal van Europe’ slechts te presenteren als een bestandopname en een eerste poging tot verklaren: méér dan dit kan het nog niet zijn.

Een enkel woord over de opbouw van ons verhaal. Ons betoog is in kleine eenheden opgesplitst. Somwijlen zullen herhalingen optreden, die wij echter onvermijdelijk geacht hebben; om aan de adstruering en argumentering van de onderscheiden deel-problemen volledig recht te doen en om de diverse aspecten van deze ‘tijdschriftgeschiedenis’ zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen, hebben we herhaalde malen dezelfde gegevens in een verschillende context moeten plaatsen. Dat dit tot compositorische problemen heeft geleid, die wij niet steeds even bevredigend hebben kunnen oplossen, zal de lezer niet ontgaan.

Vervolgens een korte opmerking over het ‘bronnenmateriaal’. Onze bronnen waren niet zo overvloedig - zijn ze dat ooit? - als wenselijk was geweest. Allereerst was het de ‘Boekzaal’ zelf, waarin vooral de opdrachten, de voorwaarden en de laatste hoofdstukken (een rubriek ‘varia’) ons van materiaal hebben voorzien, zowel biografisch van aard alsook van belang voor onze poging een ‘uitwendige’ geschiedenis van de Boekzaal te schetsen. Bovendien leverde het tijdschrift in de vele honderden recensies waaruit het is opgebouwd, dikwijls nog verrassend bio- en bibliografisch materiaal op, dat echter op zodanige wijze in de stof verborgen is, dat slechts systematisch en nauwkeurig doorlezen van het gehele tijdschrift tot de gewenste resultaten leidt. Naast de ‘Boekzaal’ raadpleegden we Rabus' overige werken, waaronder vooral de vele gelegenheidsgedichten, die zeer informatief bleken te zijn. Tenslotte hebben wij enig archief-onderzoek noodzakelijk geacht. Dank zij de bereidwillige en vriendelijke medewerking van de stadsarchivaris van Rotterdam, Drs. Renting, en zijn medewerkers in het bewonderenswaardige archief aan de Mathenesserlaan, heeft dit gedeelte van ons werk meer vruchten afgeworpen dan wanneer we de hulp van die zijde hadden moeten ontberen. Wij zeggen hen dan ook hartelijk dank.

[Pieter Rabus. Een biografische Schets.]

I, 1.

In Rotterdam werd op 12 december 1660 Pieter Rabus geboren, als zoon van ouders wier voorvaderen om den gelove uit Vlaanderen waren gevlucht⁽¹⁾. Zijn vader was Willem Pieterszoon Rabus; de naam van zijn moeder is onbekend. Naast Pieter telde het gezin zeker nog twee andere zonen: Jacob en Christiaan Rabus⁽²⁾.

Rabus' ouders behoorden zeker niet tot de gegoede burgers van Rotterdam. Pieter's jeugdvriend, David van Hoogstraten, zal later, wanneer hij in zijn *Groot Woordenboek* de biografie van zijn vriend schrijft, over diens ouders opmerken dat zij ‘meer met eerlijkheit en deugdt, dan met goederen van de fortuna gezegend waren’⁽³⁾. Welk beroep vader Rabus dan wel uitoefende, leren we uit François van Bergen's ironische

levensschets, getiteld 'Lofreden op Piet Rab of Rap, die zig zelven gemeenlijk noemd Pieter Rabus'⁽⁴⁾. Daarin wordt vermeld hoe vader Rabus 'als Hoogleraar ... in het Hooge School van den Heiligen Krispijn' zijn zoon 'vlijtig onder-weez ...': als jongen heeft Pieter dus de eerste beginselen van het schoenmakersvak geleerd!

Wanneer echter blijkt dat Rabus een goed verstand heeft, zijn zijn ouders bereid hem naar de Latijnse School te sturen, ondanks de financiële problemen die dit voor hen met zich mee gebracht zal hebben.

Zo doet Rabus zijn intrede als leerling op het beroemde ‘Erasmiaans Gymnasium’ te Rotterdam.

Pieter's ‘ongewone zucht tot wetenschap’⁽⁵⁾ doet hem daar goede vorderingen maken. Misschien draagt de bekende Dr. Johan Sylvius, vanaf 1669 als praeceptor aan de school verbonden⁽⁶⁾, het zijne bij tot de vorming van de jongen, die hem nog in 1697 in dankbaarheid een Boekzaaldeeltje zal opdragen, waarin hij zichzelf betitelt als ‘zijnen van kindsbeen af bekende vriend en dienaar...’⁽⁷⁾.

Helaas maken gebeurtenissen in het rampjaar 1672 het Pieter's ouders onmogelijk hem langer te laten schoolgaan: in dát jaar wordt hij bij een Rotterdams notaris in de leer gedaan.

Tot 1678 vervult Pieter zijn ‘stage’. Dan oordeelt het Hof van Holland hem bekwaam tot het zelfstandig waarnemen van het ambt van notaris⁽⁸⁾.

De periode tot 1678 heeft Rabus evenwel zeker niet uitsluitend tussen stoffige aktes doorgebracht. In zijn vrije tijd verkeerde hij, met zijn jeugdvriend David van Hoogstraten (1658-1724)⁽⁹⁾, in de kringen rond diens vader, de boekverkoper en dichter François van Hoogstraten (1632-1696)⁽¹⁰⁾ en rond de Rotterdamse dichter Joachim Oudaen⁽¹¹⁾.

Laten we met een enkel woord ingaan op de gegevens die ons een beeld geven van het intellectuele klimaat waarin Rabus volwassen werd.

Op de betekenis van Joachim Oudaen (1628-1692), de Rotterdamse tegelbakker, die dichter was en voorman van de Rijnsburger Collegianten, voor het culturele leven in de Maasstad, behoeft hier niet nader te worden ingegaan: het is genoegzaam bekend dat Oudaen, nadat hij zich in 1650 te Rotterdam had gevestigd, de ziel was van het culturele leven in deze stad⁽¹²⁾. François van Hoogstraten, eveneens sinds 1656 in Rotterdam woonachtig, was werkzaam als uitgever en boekverkoper. In zijn fonds treft men door hem zelf verzorgde vertalingen van More's *Utopia*, A Kempis' *Imitatio*, Erasmus' *Laus Stultitiae* en Boethius' *Consolatio* aan, door hem bijeengebracht in een reeks, waarin nog vele andere theologische en stichtelijke werken een plaats kregen⁽¹³⁾.

De hieruit sprekende belangstelling past in het patroon van zijn vriendschap met mannen als Joachim Oudaen, Heiman Dullaert⁽¹⁴⁾, dichter van godsdienstige poëzie en in zijn tijd vermaard leerling van Rembrandt, en Johannes Antonides van der Goes (1647-1684), vriend van Vondel en van Buysero, die hij in 1674 naar Rotterdam gevolgd was; daar behoorde Antonides, eens te Amsterdam lid van het vermaarde genootschap ‘Nil volentibus Arduum’, al gauw tot de kleine kring van dichters en kunstenaars, die wij hier schetsen⁽¹⁵⁾. Zij allen deelden een diep geloof, hetgeen zich uitte in hun gedichten. Een heftige afkeer van het scherp-slijpende, ‘steile’ Calvinisme en een betrekkelijke tolerantie - vaak echter getint met een sterke weerzin tegen het als dogmatisch en intolerant ervaren Katholicisme⁽¹⁶⁾ -, gingen bij hen samen met, niet verwonderlijk, een grote liefde voor Erasmus' werk en idealen⁽¹⁷⁾. Hieraan gaven Oudaen, Van der Goes en anderen uit deze groep, wel eens de wegbereiders van het Rotterdams ‘Erasmus-reveil’ genoemd, uiting in het onder Oudaen's redactie uitgegeven dichtbundeltje *Den Grooten Rotterdammer in zijn Geboorte-stad*

herstelt...⁽¹⁸⁾, waarin vreugde wordt geuit over het wederoprichten van Erasmus' standbeeld in zijn geboortestad⁽¹⁹⁾.

Ook Rabus en Van Hoogstraten jr. werken aan deze bundel mee⁽²⁰⁾, waaruit moge blijken hoezeer zij deelden in de belangstelling van deze groep 'vrome Libertijnen'⁽²¹⁾ en deel uitmaakten van het intellectuele leven in het toenmalige Rotterdam, dat zich toch in deze kring rond Oudaen en Van Hoogstraten sr. concentreerde.

In dit milieu is Rabus gevormd. Hier zal hij de behoefte gevoeld hebben zich verder te ontwikkelen en hier heeft hij in Oudaen een leermeester gevonden. Vast staat dat Oudaen hem heeft bijgestaan in zijn pogen zich verder te bekwamen in het Grieks en Latijn⁽²²⁾; Oudaen zal daartoe temeer bereid geweest zijn, daar ook hijzelf zich door zelfstudie tot een kenner en liefhebber van de klassieke filologie had ontwikkeld. Tevens kan men aannemen dat Rabus' liefde voor de poëzie een beslissende stimulans heeft gekregen in de kring rond Oudaen en Van Hoogstraten, waar zoveel dichters (van toegegeven ongelijk gehalte) bijeen waren en verzen uitwisselden; waar Vondel ('dien adelaar', zei Oudaen), op de voet gevolgd door Hooft, hooggeschat werd, zodat beide dichters steeds tot Rabus' favorieten bleven behoren, hoezeer ook zijn eigen dichtkunst vergeleken met deze illustere voorgangers te kort schoot⁽²³⁾; waar een grote liefde voor de Nederlandse taal en een verlangen om de zuiverheid daarvan te bevorderen, tot Rabus' intellectuele 'bagage' kwamen te behoren, hetgeen gedurende zijn hele leven een stempel heeft gezet op zijn werk.

In deze kring - die men zich zeker niet al te institutioneel moet voorstellen - behoorde Rabus tot de jongere generatie.

Wie er zijn echte vrienden zijn geweest, is niet makkelijk na te gaan. David van Hoogstraten, op de allereerste plaats: via deze, 'zijnen alleroudsten vriend'⁽²⁴⁾, met wie hij zeer waarschijnlijk op het Erasmiaans Gymnasium kennis heeft gemaakt, is hij, naar men mag aannemen, in de kring der 'Erasmianen'⁽²⁵⁾ terecht gekomen. Zijn vriendschap met Van Hoogstraten ging diep. Rabus typeert de relatie als een 'alleropregtste boezemvriendschap.... bijna meer dan broederlijke omgang.'⁽²⁶⁾ Waarschijnlijk aangemoedigd en begeleid door hun oudere vrienden Oudaen en Van der Goes, publiceren ze in 1678 tesamen hun eerste werk, een bundel Rymoefeningen, waarin ze, elk in circa 100 pagina's, gelegenheidsgedichten, bewerkingen van de Klassieken, en andere 'rymoefeningen' bijeen gebracht hebben. In het voorwoord komen de elementen tot uiting, die wij hier boven genoemd hebben: hun liefde voor de poëzie, waarvan ze opmerken: 'hoe verre (overtreft) zij niet zelden de stellingen van de twistende Godgeleerde, en lessen der Filosofen'; hun grote bewondering voor Vondel, het hoogtepunt van de 'Nederduitsche Digt Konst'; de drang om te dichten, hen van kindsbeen af bijgebracht: gevoed met de lekkernijen der poëzie heeft de aandrang van vrienden hen tenslotte doen besluiten deze 'eerste beginselen onzer Digtlust'⁽²⁷⁾ te publiceren. Onder de openingsgedichten, die vrienden bij het werk voegden, treffen we er een aan van Johannes Anthonides van der Goes, getiteld: 'Aan P. Rabus en D. van Hoogstraten, Op hun Rijmoefeningen', een lofdicht dat aldus begint:

'De teedre jeugd slaat nu aan mannenwerk de hand,
En't heeft zijn voeglijkheid, en staat op zijne beenen,
Geeft dan de Hemel nu dus vroeger het verstand?'⁽²⁸⁾.

Van bijster hoge kwaliteit zijn de opgenomen probeerselen echter niet - en áls we al een oordeel durven vellen, zouden we Van Hoogstraten boven Rabus willen stellen.

Als sleutel tot de belangstelling van de beide vrienden in deze eerste jaren heeft het werkje echter zeker zijn waarde.

Bij Rabus treft ons zijn bewondering voor Hooft en Vondel evenals een nu al uitgesproken afkeer van alles wat naar bijgeloof zweemt, een afkeer die zich later

onder andere uit in zijn stellingname vóór Balthasar Bekker's *Betoverde Weereld*. Bij beide vrienden blijkt hun liefde voor de Klassieken: bewerkingen van Aesopus, Ovidius en Horatius treft men in groten getale aan. Overigens beseffen ze terdege dat zij door in de poëzie de 'Heidense' Goden en Godinnen te introduceren, hun leermeester Oudaen zeer kwetsen,

hetgeen in een toespeling op diens kritiek vergoeilijkt wordt⁽²⁹⁾.

Met het uitspreken van de verwachting dat:

‘... Een aangename goedwilligheid, ons hier bestraelende (...), een prikkel (zal) zijn, om onze digtlust tot gewigter gezangen aan te hoopen, opdat ze met het wassen van jaren in harer begonnen loop vieriger aandringen’

besluit Rabus de inleiding tot zijn eerste grote publicatie⁽³⁰⁾.

In hetzelfde jaar 1678 voltooit Rabus een werk, dat op het eerste gezicht een wat overmoedige onderneming schijnt te zijn voor een zo jeugdig man: een gedicht met de titel: *De Kruisheld, ofte het Leven van de Apostel Paulus*⁽³¹⁾. Het onderwerp plaatst dit gedicht in de reeks van bijbelse epen, die in de Republiek met Vondel's *Johannes de Boetgezant*, van 1662, een aanvang nam. In Rotterdam had Vondel's gedicht in de kring rond Van Hoogstraten sr. en Oudaen grote aandacht getrokken, niet in het minst omdat men allerwegen de verwachting koesterde, dat Johannes Anthonides van der Goes de pendant voor dit epos zou leveren, door het leven van Paulus te bezingen.

Verre van zich aan te matigen datgene te kunnen voltooien, dat Anthonides niet eens ondernomen had⁽³²⁾, wil Rabus zijn oudere vriend met zijn korte beschrijving van Paulus' leven en dood ertoe opwekken, dit grootse werk alsnog ter hand te nemen. Anthonides komt er echter niet toe, ondanks de aandrang die vooral Oudaen op hem uitoefende. Hoezeer Oudaen's inspiratie, en Vondel's voorbeeld in de Rotterdamse kring leefden, blijkt echter wel uit het feit dat Jan van Hoogstraten, broer van Rabus' vriend David, in 1712 een gedicht publiceerde onder, opvallend, een titel, die van Rabus' gedicht slechts één woord verschilt: *De kruisheld, of het Leven van den grooten apostel Paulus*. Ook de zoon van Rabus' vriend Frans de Haes, Joan, laat zich door Vondel inspireren, en publiceert in 1714 een *Judas de Verrader*, in 1723 nog gevolgd door een *Jonas de Boetgezant*⁽³³⁾.

In het volgende jaar publiceerde Rabus nogmaals, en nu voor het laatst, een werk, dat hij samen met zijn jeugdvriend David had ondernomen: hun beider Lijkdichten op de dood van de hooggeëerde Joost van den Vondel. De versregels:

‘Wie kan de naem van Vondel noemen
Die niet zijn godd'lijk heên moet roemen...’

zeggen voldoende over de bewondering die de beide jonge dichters voor hem koesterden.

Laten we echter onze excursie naar Rabus' vroegste werk onderbreken, en terugkeren tot de vrienden- en kennissenkring waarin het is ontstaan. Tot de kring rond Oudaen behoorde ook de dichter Frans de Haas, Oudaen's achterneef, en schoonzoon van Gerard Brandt⁽³⁴⁾, schrijver van de beroemde *Historie der Reformatie*. Uit Rabus' postuum uitgegeven verzameld werk⁽³⁵⁾ blijkt dat ook De Haes, die onder andere Sydney's *Defense of Poetry* in het Nederlands vertaalde, tot Rabus' en Van Hoogstraten's vriendenkring heeft behoord⁽³⁶⁾. Hetzelfde geldt ongetwijfeld ook voor

de jongere Gerard Brandt⁽³⁷⁾, de Haes' zwager: hij was remonstrants predikant te Rotterdam en ook hij behoorde tot Oudaen's vrienden. Een laatste naam moet nog genoemd worden: die van Christoffel Pierson⁽³⁸⁾, afwisselend te Gouda en Schiedam wonend kunstschilder en dichter, die een waarderend vers plaatst in Rabus' en Van Hoogstraten's *Rymoefeningen*⁽³⁹⁾, en die, te oordelen naar zijn publicaties, zeker op zijn plaats is geweest in de kring rond Oudaen en Van Hoogstraten sr.

Met dit, onvermijdelijk slechts opsommenderwijze bijeenplaatsen van een aantal personen, die Rabus rond zijn achttiende levensjaar gekend zal hebben, hopen we toch enigszins te hebben aangegeven hoe de sfeer zal zijn geweest in de kring waarin hij vertoefde.

Keren we dan nu terug naar onze biografische schets.

I, 2.

Ofschoon reeds in 1678 tot het waarnemen van het notarisambt bekwaam geoordeeld - de benoeming door de Rotterdamse magistraat volgde echter pas in 1684 - heeft het uitzicht op dit beroep misschien nie't beantwoord aan de voorstelling, die Rabus zich van zijn levenstaak had gemaakt: in 1681 aanvaardt hij een benoeming tot praeceptor aan de eerste klas van zijn eigen oude school, het Erasmiaans Gymnasium⁽⁴⁰⁾. Het is echter eveneens waarschijnlijk dat de noodzaak om in zijn levensonderhoud te voorzien, hem hiertoe deed besluiten. Het leraarsambt impliceerde voor Rabus een dagtaak van zes uren lesgeven. Het 'Generaal Reglement van de Latijnse Erasmiaanse Scholen binnen de stad Rotterdam'⁽⁴¹⁾, geeft aan hoe de leraren hun taak dienen te vervullen: er wordt lesgegeven op de voormiddag van 7 tot 8 en van 9 tot 11 uur, en op de namiddag van 1 tot 3, en van 4 tot 5 uur. Het salaris dat Rabus hiervoor ontving zal tussen de f600, - en f1000, - 's jaars gelegen hebben⁽⁴²⁾. Of Rabus veel genoegen schepte in dit werk, weten we niet. Voor een man als hij, er altijd op gespist kennis over te brengen⁽⁴³⁾, moet het voldoening gevende arbeid zijn geweest. Doch zoals de meeste leraren, zo verlangde ook Rabus soms heftig naar zijn vakantie, zoals hij wel eens verzuchtte⁽⁴⁴⁾. Dat een dergelijke verzuchting mede geweten kan worden aan het vele werk dat hij naast zijn leraarsbestaan verrichtte, is duidelijk; zijn activiteiten in de jaren volgend op 1681 waren omvangrijk. Voor gebruik op school stelt hij in 1682 een Latijnse spraakkunst samen⁽⁴⁵⁾, en in 1686 voltooit hij een uitgave van Ovidius' metamorfosen, op basis van aantekeningen, die zijn voorganger-praeceptor Johannes Minellius⁽⁴⁶⁾, heeft nagelaten. Hij merkt dan op:

'... laborem hunc, quamvis inglorium, detrectare tamen nolui, ut juventuti scholasticae, cujus erudiendae munere fungor, qualicumque modo prodessem'.

Desalniettemin viel het werk aan deze uitgave nogal tegen, daar Minellius' aantekeningen naar Rabus' oordeel op velerlei gebied aanvulling behoeften: verklaring van plaats- en streeknamen, theologische aangelegenheden, oude gebruiken etc.⁽⁴⁷⁾. Deze publicaties tonen dat de met Oudaens hulp opgedane kennis van de klassieke talen aan Rabus goed besteed geweest is.

Bij dit werk kwam de arbeid, die zijn benoeming tot notaris in 1684 - wij vermeldden het reeds - met zich meebracht⁽⁴⁸⁾. Het stadsbestuur van Rotterdam stelde Rabus aan 'boven het gewone getal'⁽⁴⁹⁾, dat werd aangehouden om een al te grote groei van het

stedelijk notariaat te voorkomen. Wat de reden was voor deze uitzonderlijke procedure - des te merkwaardiger wanneer men bedenkt dat het de politiek van het stadsbestuur was om het aantal notarissen terug te doen lopen, is ons niet bekend⁽⁵⁰⁾. In hetzelfde jaar treedt Rabus, wiens maatschappelijke positie - zo al niet zijn financiële situatie - nu ongetwijfeld acceptabel was geworden, in het huwelijk. Zijn echtgenote wordt Elisabeth Ostens, dochter van een welvarend koopman, de lakendrapier Izaak Ostens⁽⁵¹⁾. Deze was de broer van de Rotterdamse chirurgijn en doopsgezinde dominee Jacob Ostens, die ons

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,
ONTSLOTEN
Met de Maanden

JULIUS en AUGUSTUS,
1692.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1692.

wederom terugvoert in de kring rond Oudaen⁽⁵²⁾. Aan Jacob Ostens kleefde de roep van sociniaan, ja zelfs van Spinozist en atheïst, hetgeen op de reputatie van zijn familie en op die van Oudaen's kring een ongunstig effect had⁽⁵³⁾, een ontwikkeling die Rabus in verband met zijn aanstaand huwelijk nauwelijks zal hebben toegejuicht en die ook voor Elizabeth's broer, de arts Gysbrecht Ostens⁽⁵⁴⁾, als predikant in de remonstrantse gemeente te Hoorn en later te Amsterdam gevestigd, bepaald niet aangenaam geweest zal zijn: al te afwijkende theologische of filosofische denkbeelden konden immers ook op het maatschappelijke vlak onplezierige gevolgen hebben.

Deze minder prettige omstandigheden stonden echter een huwelijk niet in de weg. De feestvreugde werd verhoogd door een bruiloftsdicht van vriend David, waarin op Rabus' drukke leven wordt gezinspeeld:

‘Nu is uw arbeid eens betaelt,
En al dat draven, al dat lopen,
En al dat vrezen, al dat hopen,
Nu gy U voelt door min bestraelt...’⁽⁵⁵⁾.

Dat Rabus zelfs tijdens zijn vrijage niet tussen de boeken vandaan kon komen, blijkt eveneens; David roept hem toe:

‘Nu schei een poos van uwe boeken, / Nu schei een poos van Uwe blâen...’

Tussen welke boeken Rabus dan wel zat, wordt in een van de laatste regels aangegeven:

‘Ja, zelfs de geest van Desideer,
Door U in zuiver duitsch herboren,
Hooft vrolijk met zijn hemelsche oren...’

En inderdaad, in het jaar van zijn huwelijk publiceert Rabus bij de Rotterdamse uitgever Borstius een vertaling van Erasmus' *Colloquia*⁽⁵⁶⁾, die hij vlak voor zijn huwelijk met Elizabeth voltooid moet hebben, blijkens het gedicht waarmee hij dit werk besluit:

‘Aan Mejjuffrouw xxxxxx, als ik in haar
Edele tegenwoordigheid het laatste van
Erasmus' Samenspraken vertaalde’,

een gedicht dat hij beëindigde met de woorden:

‘En als ik met Erasmus voor U pronk,
gun dan ons beiden een liefelijke lonk!’⁽⁵⁷⁾.

Het werk leert ons Rabus kennen als een nauwgezet vertaler, ontevreden met de zijns inziens ontoereikende en dikwijls foutieve anonieme Utrechtse vertaling van 1664; naar de door hem aangehaalde voorbeelden te oordelen, was er inderdaad het een en ander te verbeteren⁽⁵⁸⁾. Zijn intentieverklaring als vertaler is kenmerkend voor zijn houding en spreekt nog steeds aan: ‘Bastertwoorden mijde ik als de Pest, en alle stijve manieren van spreken...’⁽⁵⁹⁾. Zijn mening, dat men de bedoeling van de schrijver dient weer te geven, en eigentijdse equivalenten moet zien te vinden voor, bijvoorbeeld, de ruwe taal van een scheepsgezel in de ‘Samenspraak van de

Schipbreuk', kan men zeker delen. Evenals overigens de opvatting dat men geen zedemeester dient te spelen, door minder betamelijke passages te supprimeren.

Rabus' uitgave ontleent zijn waarde niet alleen aan de - voor een niet in de klassieke filologie geschoolde lezer - grondig lijkende annotatie, waaruit grote belezenheid spreekt, doch ook aan de bijgevoegde eerste uitgave van

een tot dan toe onbekend tractaat, getiteld *Conflictus Thaliae et Barbariei*, dat Rabus op basis van gegevens uit Erasmus' correspondentie en op basis van tekstkritiek aan de grote Rotterdammer meent te kunnen toeschrijven⁽⁶⁰⁾. Kenmerkend is het, dat Rabus dit spotdicht van Erasmus op het Bastaardlatijn aangrijpt, om de lezer uit te nodigen zich, naar analogie, te vermaken over allen die het Nederlands verbasteren en maltraiteren⁽⁶¹⁾.

Met het voltooiën van dit grote werk wordt een periode van veel publiceren voorlopig afgesloten: gedurende vier jaar zal Rabus niets noemenswaardigs uitgeven.

Tot nog toe hebben wij weinig melding gemaakt van Rabus' persoonlijk leven in de periode na 1678. De weinige gegevens die ons ter beschikking staan, laten dit helaas ook nu nauwelijks toe. Het in 1681 verworven leraarschap en de benoeming tot notaris in 1684, hebben ongetwijfeld zijn maatschappelijk aanzien verhoogd: daarop zinspeelden we al. Zijn huwelijk zal deze sociale stijging alleen maar hebben bevorderd, en de verandering in zijn levensomstandigheden volkomen hebben gemaakt; wanneer we het in 1699 opgemaakte testament van Rabus' schoonmoeder - dan weduwe⁽⁶²⁾ - als uitgangspunt nemen, kunnen we alleen maar concluderen dat Rabus echtgenote Elizabeth uit een niet onbemiddelde familie stamde⁽⁶³⁾. Zeker kreeg zij een niet onaanzienlijke bruidschat mee⁽⁶⁴⁾. Gevoegd bij de inkomsten die Rabus als leraar en notaris genoot, moet het jonge echtpaar zich wel redelijk hebben kunnen bedruipen. Helaas geeft het testament, waarin de beide echtelieden elkaar in 1685 tot wederzijds erfgenaam verklaren, geen nadere gegevens omtrent hun vermogenspositie in het eerste huwelijksjaar⁽⁶⁵⁾. Wel leren wij uit dit document, dat op het moment waarop het testament gemaakt werd, nog twee broers van Rabus in leven waren: Jacob en Christiaan, aan wie, bij Rabus' overlijden, vier werken in folio uit zijn bibliotheek dienen te worden overhandigd, te weten:

‘twee stucken Vande werken Van P.C. Hooft, mitsgaeders desselfs Vertaalde Tacitus, ende Jaerboecken van Hugo de Groot, zijnde in een fransche band gebonden, ende daerenboven nogh ses andere duytsche boecken, na henluyden keuze en believen uyt mijn bibliotheecq te neemen.’⁽⁶⁶⁾

Zo zien we dat Rabus van enige van zijn meest geliefde schrijvers enige werken in zijn eigen boekerij bezat.

Op geheel andere wijze zal Rabus' leven veranderingen hebben ondergaan wanneer in 1685 een eerste zoon wordt geboren: op 20 oktober wordt het kind ‘in huis’ gedoopt, en het krijgt daarbij de naam Willem, ongetwijfeld naar zijn grootvader van vaders zijde. Hiervan wordt in het doopboek van de Remonstrantse Gemeente te Rotterdam aantekening gemaakt⁽⁶⁷⁾. Rabus' schoonmoeder Sophia (‘Fijtje’) Gysberts Ostens, geboren Harthals, is getuige. In 1688 bracht Elizabeth Rabus een dochtertje ter wereld, dat waarschijnlijk naar haar grootmoeder, Sophia wordt genoemd⁽⁶⁸⁾. Wellicht heeft de trotse grootmoeder toen al een bepaling in haar testament opgenomen, waarbij aan het naar haar genoemde kind van haar dochter Elizabeth, de niet onaanzienlijke som van duizend gulden werd nagelaten⁽⁶⁹⁾. In 1690 sterft echter een kind van ‘Pietter Rabijts’. Daar in het gezin Rabus later nogmaals een

dochtertje wordt geboren dat de naam Sophia krijgt, is het waarschijnlijk dat dit eerste Sophia-tje op zeer jeugdige leeftijd is overleden⁽⁷⁰⁾.

Helaas ontbreekt het ons aan verdere gegevens die reliëf zouden kunnen geven aan Rabus' leven en huiselijke omstandigheden in de periode 1678-1692.

Wel kunnen we melding maken van belangrijke veranderingen in Rabus' vriendenkring: David is in 1679 naar Leiden vertrokken om er medicijnen te studeren, en vestigt zich, na voltooiing van zijn studie, te Dordrecht, waarheen ook zijn vader, in 1678 al, verhuisd was. Pas in 1682 keerde François van Hoogstraten in Rotterdam terug, waarna wellicht de vermaarde bijeenkomsten achter de winkel hervat zijn⁽⁷¹⁾. Een definitief verlies leden Rabus en zijn vrienden, toen in 1684 Johannes Anthonides van der Goes stierf.

Twee vrienden, wier relatie met Rabus aan de hand van enige bewaard gebleven correspondentie enigszins te reconstrueren is, dienen hier vermeld te worden, daar zij in de onderhavige periode zeker invloed op hem gehad zullen hebben.

Allereerst een stadgenoot van Rabus, de jurist Pieter Deinoot (1659-1734)⁽⁷²⁾. Al in de *Rijmoeffeningen* treffen we hem aan, in de gedichtjes die Pieter wijdt aan twee door Deinoot vervaardigde schilderijen, voorstellende 'Christus gekruist' en 'Christus Hemelvaart'; zij ontlokken Rabus onder andere de volgende regels:

'T Gezicht werd wêër gevoed met zulken Konstjuweel,
En trekken van 't penseel,
Die 't hart ververschen door d'afbeelding van die vreugd,
Die 't Christendom verheugd'⁽⁷³⁾.

Een amateur in de schilderkunst dus, met een niet al te gebruikelijke keuze van onderwerpen. Ook de bezitter van een uitgebreide bibliotheek, waarin Rabus, blijkbaar een geregelde bezoeker van huize Deinoot⁽⁷⁴⁾, zeker naar hartelust gegrastuind zal hebben.

Uit de 'Boekzaal' leren we meer over hem, wanneer Rabus in 1694 de juli/augustus-aflevering aan hem opdraagt, met de volgende aardig-naïeve bekentenis:

'Dat ik bestond het twaalfde stukje van mijn Boekzaal (...) op te hullen met het hoofdcieraad van uwen naam, my zeer dierbaar, sproot uit eenige zugt (ik bekenne't) die my niet liet rusten, voor al eer ik mijner landsgenooten hadde blijk gegeven, van dat my de deure tot uw' vriendschap openstond...'⁽⁷⁵⁾.

Genegenheid en bewondering blijken uit deze woorden, die de lezer, zegt Rabus, zeker niet als vleierij mag misverstaan, daar Deinoot's persoon tot deze gevoelens alle aanleiding geeft:

'Zoo menigmalen als 'er by UE, van de History- en Oudheidskennis gesprek is, ontvouwt gy uit den schat van uw doorkneed vernuft d'allerdiepste geheimen, welken in te zien weinige geleerden mag - gebeuren...'⁽⁷⁶⁾.

Een geleerd man dus; een duidelijk bewijs van Deinoot's kennis en geleerdheid vormen

'... de stapels (uwer) beschrevene bladen, vervattende een schat van alle wijsheids inkomsten, die gy uw geheele leven lang verzameld hebt, en

(zoo help my de waarheid!) té waardig zijn, dan dat zy, tot uw glorie, en 's werelds bate, niet in 't licht komen.'⁽⁷⁷⁾

Het beeld wordt hiermee enigszins duidelijk: blijkbaar is Deinoot een van die kamergeleerden, die veel ondernemen, maar nooit tot publiceren komen. Uit de brieven die tussen hem en Rabus zijn gewisseld⁽⁷⁸⁾, blijkt overduidelijk dat hij zich met tal van onderwerpen heeft bezig gehouden; eveneens is te constateren dat hij zeer belezen is, en zich vooral op het

gebied van de dichtkunst een boeiend gesprekspartner toont voor Rabus, zoals blijkt uit de brieven die zij wisselen over het rijm bij Hooft en Vondel⁽⁷⁹⁾. Tevens is duidelijk dat hij zelf gedichten schrijft, maar blijkbaar niet tot publiceren komt⁽⁸⁰⁾. Rabus kan zijn ‘bescheidenheid’ wel begrijpen, en ziet ook in dat

‘... de voorzorge des Hemels u verre beveiligt tegen den dwang, die, buiten de lust tot brave zaken, niet zelden vele pennen (...) tot schrijven aanzet.’⁽⁸¹⁾,

hetgeen een wat eufemistische manier lijkt om aan te geven dat Deinoot niet voor den brode in de pen hoefde te klimmen. Hetgeen ons niet verbaast, wanneer wij weten dat hij handel liet drijven op de Oost en geld genoeg bezat om aandelen in de Engelse ‘South Sea Company’ te kopen⁽⁸²⁾. Laat ons deze schets van Mr. Pieter Deinoot voltooiën met een citaat uit een zijner aan Rabus gerichte brieven, waarin hij zijn mening geeft over de Boekzaalschrijverij van zijn vriend:

‘Quod ad excerpta tua; laudabiles locos expiscari et quae apud varios reperiuntur, in unum fasciculum colligere, optimam esse studiorum methodum, viri docti ab omni aevo arbitrati fuere. Sed tu vide, Rabe, ne porcis margaritas, ut pedibus eas proterant; faeci scribis Batavae.’⁽⁸³⁾

De woorden van een rijk dilettant, een wat zonderling kamergeleerde, die bovendien niet vrij is van een zekere intellectuele hoogmoed.

De tweede, die we Rabus' vriend willen noemen, is Anthonie van Dale (1638-1708). Te Haarlem geboren, koos hij aanvankelijk de handel als beroep, doch ging in 1658 te Leiden filosofie studeren⁽⁸⁴⁾. Na zijn studie vestigde hij zich in 1661 te Haarlem, waar hij uiteindelijk tot stadsarts werd aangesteld. Het is waarschijnlijk dat Rabus hem heeft leren kennen via Oudaen, tot wiens vrienden de Haarlemse arts behoorde⁽⁸⁵⁾. Rabus heeft in Van Dale zeker een geestverwant gevoeld, hetgeen tot het ontstaan van hun vriendschap zal hebben bijgedragen. Immers, Van Dale publiceerde in 1683 een tweedelig werk, *De Oraculis Ethnicorum*⁽⁸⁶⁾, waarin hij krachtig van leer trok tegen dwaling, vooroordeel en bijgeloof, en o.a. godsspraken als priesterbedrog aan de kaak stelde; het werk, dat Van Dale Europese faam bezorgde, werd in 1687 gevolgd door een Nederlandstalige publicatie, van dezelfde strekking⁽⁸⁷⁾. Zoals we al zagen, lag de strijd tegen het bijgeloof Rabus na aan het hart: het is een thema dat hij later in zijn ‘Boekzaal’ herhaalde malen aan de orde zal stellen, wellicht mede onder invloed van de publicaties van zijn vriend⁽⁸⁸⁾.

Helaas zijn ons geen brieven overgeleverd, die deze vriendschap rechtstreeks illustreren. Alleen uit enige vermeldingen in de Boekzaal⁽⁸⁹⁾ blijkt dat zij geregeld met elkaar corresponderen. Zo treffen we al in de eerste ‘Boekzaal’-aflevering een brief aan van Van Dale, die Rabus schrijft in verband met de door Ds. Jakob Koelman⁽⁹⁰⁾ in diens werk over de zijns inziens schadelijke leerstellingen van Descartes⁽⁹¹⁾ tegen Van Dale geuite beschuldiging, dat deze de vertaler zou zijn van Sir Thomas Browne's *Religio Medici*, waardoor Van Dale zijn reputatie ernstig geschaad ziet. Hij belooft Rabus zich hiertegen te zullen gaan verzetten. Dat hun vriendschap niet oppervlakkig was, blijkt herhaalde malen. Zo lezen wij in 1693 een

brief in dichtvorm, waarin Rabus antwoordt op een zojuist van Van Dale ontvangen epistel. Daarin had, blijkens Rabus' antwoord, Van Dale verteld over zijn 'Dissertationes', die binnenkort gepubliceerd zou worden. Rabus, die kennelijk al meerdere malen met Van Dale over dit zo bekend geworden werk gesproken heeft, uit zijn vreugde met het versje:

'Ey, laat dat werk eerlang ter persse gaan,
Op dat elk, die 't verstaan kan, leer' bedenken
Hoe d'Afgodsdienst de vroomheid poogt te krenken,
En 't bygeloof de waarheid te verslaan.'⁽⁹²⁾

Hieruit blijkt hoezeer Rabus en Van Dale elkaar gevonden hadden op het punt van het bijgeloof, dat, we benadrukken het nogmaals, voor Rabus in de 'Boekzaal' tot een soort obsessie wordt: de kwade machten dezer wereld zijn voor hem onwetendheid, kortzichtigheid, bijgeloof en onvoorwaardelijke gezagsgetrouwheid, als tegengesteld aan de 'Waarheid' en de 'Rede', die bij Rabus altijd met een hoofdletter worden geschreven.⁽⁹³⁾ Veel meer over Rabus' vriendschap met Van Dale kunnen wij helaas niet vertellen. Uit de brieven, die Rabus schreef aan Theodoor Jansson van Almelveen, over wiens vriendschap met Rabus wij nog komen te spreken, blijkt dat Rabus zijn Haarlemse vriend ook in diens woonplaats bezocht, maar bijzonderheden over de tijdens die ontmoetingen gevoerde gesprekken komen in deze correspondentie niet voor. Aan zijn oom Nicolaas Meppel te Hoorn schrijft Rabus echter eens hoe hij, na een bezoek aan diens woning, terugreist over Haarlem, en daar een visite aflegt bij Van Dale, en dat deze

'...Schrijver der orakels
aan 't Sparen met geleerde praat
My voedsel schonk, om altijd vrolijk
Te zien hoe 't met de Waarheid staat ...'⁽⁹⁴⁾

zodat we ons de aard van de conversatie toch wel enigszins voor de geest kunnen halen: het is duidelijk dat Van Dale zeker invloed kan hebben uitgeoefend op Rabus' opvattingen over bijgeloof en over al datgene, dat strijdig was met de Rede.

Daar het ons ontbreekt aan meer details betreffende deze toch belangwekkende vriendschappen, willen wij terugkeren tot onze schets van Rabus' levensloop.⁽⁹⁵⁾

I, 3.

Vanzelfsprekend vormt het jaar 1692 dan een mijlpaal: immers in dát jaar neemt Rabus het op zich, om een twee-maandelijks verschijnend tijdschrift te gaan verzorgen, de 'Boekzaal van Europe'. Ondanks het vele werk dat zijn notarispraktijk, zijn leraarschap en zijn bezigheden als auteur⁽⁹⁶⁾ tesamen met zich mee moeten hebben gebracht, acht hij zich toch in staat tot het tijdrovende lezen van de vele publicaties⁽⁹⁷⁾, die voor bespreking in de 'Boekzaal' in aanmerking komen; waarbij we dan nog niet spreken van de tijd die het onderhouden van contacten met auteurs, uitgevers en lezers zal hebben gekost.

Ook Rabus' huiselijke omstandigheden ondergaan in deze jaren verandering. In 1693 wordt hij vader van een tweede zoon, die op 23 november Pieter wordt gedoopt⁽⁹⁸⁾. Het lange gedicht, waarmee een van Rabus' vrienden, de uitgever François Halma⁽⁹⁹⁾, de vader bij deze heugelijke gebeurtenis meent te moeten bezingen, willen we de

lezer niet onthouden, al ware het alleen maar om de toespeling, die het op Rabus' Boekzaalschrijverij maakt:

‘Gij die zoo vrugtbaar zijt van geest,
 Om zeswerf's jaars ons nieuwe vrugten
 Te schaffen van de kern en keest
 Der Schrijvers, zoud met regt doen dugten
 Dat gij U vergenoegen zou
 Met 't kroost, dat gij teelt zonder vrouw.’⁽¹⁰⁰⁾

Vier jaar later brengt Elizabeth Rabus nogmaals een kind ter wereld, een dochtertje ditmaal. Het krijgt de naam van haar kennelijk overleden zusje: Sophia⁽¹⁰¹⁾.

In deze periode woont de familie aan de Delftsevaart: brieven worden geadresseerd aan ‘notaris Rabus, wonende aan de Delftse Vaar, bij de Broersteeg’⁽¹⁰²⁾.

Wij vermeldden het reeds: de eerste aflevering van de ‘Boekzaal van Europe’ vormt een mijlpaal in onze biografische schets. Nu eerst recht kan men een indruk krijgen van wat Pieter Rabus denkt, waar zijn belangstelling vooral ligt, en hoe zijn ideeën zich hebben ontwikkeld. Het is niet onze taak uitgebreid in te gaan op Rabus' denkwereld, zoals die tot uiting komt wanneer hij zichzelf in zijn uittreksels en recensies confronteert met de vele nieuwe ideeën, die op het einde van de zeventiende eeuw in West-Europa opgang doen en die zich manifesteren in de boeken die hem ter bespreking worden voorgelegd, of die hijzelf ter recensering aandraagt. Een kort woord moge dan ook volstaan.

We leren hem in de ‘Boekzaal’ kennen als een man die leeft in een ‘kantelend tijdperk’, op de grens van de ‘Eeuw van de Rede’, om in bekende termen te spreken. Enerzijds verwerpend al wat hem als on-redelijk, en dus bijgelovig voorkomt, anderzijds standvastig in een diep geloof, dat erkent niet alles met het verstand te kunnen bevatten: ‘Laat ons de Wijsbegeerte niet misbruiken in zaken, welke te begrijpen het menselijk vernuft niet is gegeven...’, is zijn mening, en elders zegt hij:

‘Al wat ik uit eigen vindinge bijbreng, wil ik dat aan de reden getoetst werde...’

maar

‘buiten krenking van noodige geloofspunten...’⁽¹⁰³⁾.

Natuurlijk waardeert hij de nieuwe richting in de wetenschap, een empirische, rationele benadering van de natuur en van al wat de mens omringt; een uitspraak als: ‘In ons land leren wy uit bevinding, de zekerste leermeestresse...’ is daarvan slechts een kleine illustratie⁽¹⁰⁴⁾.

Maar zulk een houding moet bij hem altijd samengaan met geloof, zoals zo heel duidelijk tot uiting komt naar aanleiding van zijn vertaling van Robert Boyle's ‘Of the High Veneration Man's Intellect owes to God’⁽¹⁰⁵⁾. Rabus laat, wanneer hij in de ‘Boekzaal’ een bespreking geeft van de vertaling van dit werk, getiteld: ‘Van de Hoge Eerbiedigheid die 't menselijk verstand GOD schuldig is’, duidelijk zijn standpunt blijken: hij opent zijn recensie met de woorden:

‘Een onloochenbaar bewijs dat een groot Wijsgeer en Natuurpeiler teffens een groot Christen kan wezen, verstrekt de groote Enselschman Boyle.’⁽¹⁰⁶⁾

Uit zulk een houding is ook verklaarbaar dat Rabus, die nooit nalaat te spotten met de onredelijke gezagsargumenten, en de bijgelovige praktijken, die naar zijn mening de Katholieke Kerk kenmerken, toch altijd eerbied kan opbrengen voor al die Katholieke schrijvers die in hun werk van een gezond, redelijk en wetenschappelijk oordeel blijk geven: hij zal zich

altijd verdraagzaam tonen wanneer ‘Schriftuur en Rede’ samengaan! Rabus hier grofweg geschetste opvattingen deden ons al spoedig vermoeden dat hij zijn stadgenoot en geestverwant, Pierre Bayle gekend moest hebben, temeer daat hij in contact stond met Bayle's uitgever Reinier Leers⁽¹⁰⁷⁾.

Inderdaad: Rabus kende Bayle; op het moment dat de grote Fransman, gewikkeld in een langdurige strijd met zijn ambtgenoot aan de Illustere School te Rotterdam, de onverdraagzame Jurieu, de feitelijke nederlaag moet lijden, daar de Vroedschap hem als hoogleraar ontslaat⁽¹⁰⁸⁾, zegt Rabus ten aanzien van hem:

‘...den Heer Professor Baile, wien ik in mijne geboortestad Rotterdam te kennen ik (sic) my tot eere rekene ...’⁽¹⁰⁹⁾

Men mag dit opnemen als een bewuste stellingname vóór deze voorman der verdraagzaamheid, die in zijn werken zo duidelijk bewees dat geloof en rede zeer zeker konden samengaan, en op die wijze een ideaal realiseerde dat ook door Rabus werd nagestreefd!

De bewondering, die duidelijk uit Rabus' woorden spreekt, heeft zich geuit in méér dan woorden alleen. Bij het aanvangen van zijn Boekzaalwerk, erkent hij expliciet Bayle als zijn grote voorbeeld: immers, diens tijdschrift ‘Nouvelles de la République des Lettres’ had de inspiratie geleverd voor de uitgave van de ‘Boekzaal’⁽¹¹⁰⁾. Maar ook Bayle's tweede hoofdwerk, zijn *Dictionnaire Historique et Critique*, zal Rabus navolgen. Al bij het verschijnen van het voorontwerp voor Bayle's ‘Woordboek’, het *Projet et Fragments d'un Dictionnaire Critique*⁽¹¹¹⁾ uit Rabus zijn instemming: ook hij is van mening dat de bestaande woordenboeken, waaronder met name dat van Moreri⁽¹¹²⁾, te veel fouten bevatten om nog langer acceptabel te zijn. Ofschoon het ‘Projet’ anoniem verscheen, weet Rabus de lezer meteen mede te delen dat ‘den Heere Baile’ de geestelijke vader is, en hij spreekt als zijn overtuiging uit: ‘...Dat de Heer Baile daar toe een van de bequaamste mannen onzer eeuw is...’; ‘degene, by welken zijn geleerdheid beproeft is...’, zullen dat zeker beamen!⁽¹¹³⁾. Typerend is dat Rabus bij zijn bespreking Bayle's aantekeningen over Erasmus als toetssteen neemt en aan de hand daarvan zijn tevredenheid betuigt⁽¹¹⁴⁾.

De definitieve versie van het werk van Bayle verschijnt in 1697⁽¹¹⁵⁾; Rabus wijdt er dan slechts een korte aankondiging aan⁽¹¹⁶⁾. Het is wel merkwaardig dat Rabus het beroemde ‘Dictionnaire’ niet méér aandacht waardig keurt. Temeer, wanneer men weet dat Rabus - of was het zijn zakelijk-denkende uitgever Van der Slaart - intussen op het idee gekomen was om zijn Nederlandstalige publiek te laten profiteren van de vele informatie die hij bij zijn langdurige leesarbeit heeft vergaard, en die hij wil bundelen in een werk, dat de titel zal dragen van ‘Groote Naamboek bevattende de historie der vermaarde mannen en vrouwen’, en dat, naar de Boekzaallezers in de aflevering van november/december 1695 van hun tijdschrift konden lezen⁽¹¹⁷⁾, bij Pieter van der Slaart in twee folio-delen zal uitkomen.

Hoewel Rabus, evenals Bayle, beschikte over een tijdschrift en daarin niet geringe reclame maakte voor het Naamboek⁽¹¹⁸⁾, was zijn onderneming niet het succes beschoren, dat voor Bayle bleek weggelegd. Herhaaldelijk treffen we in de Boekzaal

berichten aan over niet nader gespecificeerde moeilijkheden, die de voortgang van het werk tracteren⁽¹¹⁹⁾.

In de zomer van 1696⁽¹²⁰⁾ lijken de moeilijkheden opgelost, hetgeen voor Rabus aanleiding is om de Boekzaallezers op een voorproefje van zijn werk te tracteren. Wel is, zo meldt Rabus, het plan om het werk in een tweedelige folio-uitgave te brengen, opgegeven. Men heeft nu voor publica-

tie in afleveringen gekozen, hetgeen niet alleen de kosten voor het publiek meer aanvaardbaar zal maken ‘in dezen bezwaarden tijd’ - daar ze op deze wijze over een lange periode worden uitgesmeerd -, doch hetgeen ook het leesgenoeven van de kopers zal vergroten: velen immers

‘vinden.... meer smaaks in weinige bladen teffens door te slikken, dan zig aan een geheelen stapel te verkroppen’⁽¹²¹⁾.

Over de inhoud van het werk spreekt Rabus zich eveneens uit. Evenals Bayle is Rabus de mening toegedaan dat de bestaande woordenboeken in hun biografische schetsen al te eenzijdig, dat wil zeggen eenzijdig katholiek zijn. Moreri met name, Jezuïet als hij is, geeft een al te Pausgezinde interpretatie, en begaat bovendien de onvergeeflijke fout de primaire bronnen niet te raadplegen. Daarom neemt Rabus zich voor om, waar hem informatie ter beschikking staat, de door vooroordeel vertekende of door onzorgvuldig gebruik van bronnen onjuiste biografieën te corrigeren, de ‘Waarheid’ over vele personen nu eindelijk te schrijven en sommigen, wier levensschets nog niet gegeven werd, nu eindelijk recht te doen.

Met dat al laat de uitgave van het eerste deel in de serie nog tot 1698 op zich wachten. Dan verschijnt, met excuses van de drukker voor het langdurige uitstel, het deeltje met de namen Adolf tot en met Aegaardus⁽¹²²⁾. Het wordt geopend met een opdracht aan Johan van Heel, burgemeester van Rotterdam, en een lange inleiding, waarin Rabus de doelstelling van het werk nog eens uiteenzet: voor de eerste maal wordt hier, voor een publiek dat slechts het Nederlands machtig is, een navolging ondernomen van de grote biografische woordenboeken, die met name in het Frans verschenen waren; een navolging die echter tevens een verbetering hoopt te zijn, door met groter onpartijdigheid beroemde mannen en vrouwen in hun daden te schilderen.

De inspiratie die van Bayle's werk is uitgegaan, is duidelijk: bezielde als hij was met didactische en pedagogische ideeën, kon Rabus niet verdragen dat onwaarheid en vooroordeel door werken als dat van Moreri werden verspreid.

Al deze idealen ten spijt, is het echter bij de uitgave van dit éne deeltje gebleven. Of dit geweten moet worden aan gebrek aan materiaal, is niet zeker: nog voordat er enig deeltje is verschenen, deelt Rabus de Boekzaallezers al mede dat hij ‘...een goed deel reeds (heeft) klaargemaakt.’⁽¹²³⁾. Het is dan ook heel goed mogelijk dat uitgever Van der Slaart, over wie Rabus zich wel eens beklagt, de oorzaak is. Anderzijds kan Rabus tot de conclusie gekomen zijn, dat hij nú toch te veel hooi op zijn vork had genomen, hetgeen voor hem wellicht reden geweest is om het werk te staken.

Wij zijn intussen van de relatie Rabus - Bayle wat afgedwaald naar Rabus' door Bayle geïnspireerde publicaties. We moeten echter deze voorzichtige schets van Rabus' opvattingen nog voortzetten.

Een kort woord over Rabus' politieke overtuiging, zoals die uit de ‘Boekzaal’ en uit zijn gedichten naar voren komt, mag dan ook niet ontbreken. Hoewel men zou kunnen vermoeden dat zijn godsdienstig-vrijzinnige houding hem - zoals aanvankelijk ook Oudaen - tot een partijganger van de ‘republikeinse’ regenten à la Mr. Adriaan Paets zou maken, is zulks niet het geval. Integendeel, Rabus laat zich kennen als een overtuigd en vurig Oranjeklant, die niets nalaat om deze overtuiging in woord en

geschrift te luchten. Veel van zijn gedichten getuigen van zijn grote bewondering voor de stadhouder-koning, Willem III, wiens 'carrière' Rabus vanaf de 'Glorious Revolution' met tal van (vreugde)zangen begeleidt; dat Willem III hem voor zijn *Verlost Britanje* een gouden medaille deed toekomen, zal tot dit enthousiasme zeker hebben bijgedragen⁽¹²⁴⁾. Wanneer in 1695

Willem's echtgenote Mary overlijdt, is deze gebeurtenis goed voor twee gedichten van Rabus' hand, en voor een overstelpend aantal binnen- en buitenlandse rouwklachten, treurdichten, elegieën, lijkredes en wat dies meer zij - waaronder een aantal van de hand van Rabus' vrienden en bekenden -, die Rabus trouw in zijn Boekzaal opsomt⁽¹²⁵⁾.

Rabus' staatkundige opvattingen vormen een boeiende nuancering van dit Orangisme. Immers, hij staat geenszins een 'absolute' heerschappij van de stadhouder voor, integendeel: hij toont zich een groot bewonderaar van de merkwaardige staatkundige constructie van de Republiek, en van het Engeland nà de 'Bill of Rights'⁽¹²⁶⁾. Met grote heftigheid verwerpt hij een 'onbepaalde eenhoofdige geweldenary', waarin de vorst geen rekenschap hoeft te geven van zijn bestuur. Hij wenst een 'Vrije Staat', waarin de 'Wetgevende Magt het hoogste gezag is', en die bestuurd wordt 'van de Goddelijke Wetten, en de klaarste regels der Natuur'. Een opvatting die we bij een man als Rabus konden verwachten: zijn ideeën over de staat als een gemenebest, waarin de staatsburgers vrij zijn, doordat hun vrije bestaan door wetten wordt gegarandeerd, en waarin zij de overheid steunen als de bewaarder van deze vrijheid door middel van de wetten, geven zijn positie op de grens van de eeuw der Verlichting aan. Deze ideeën bepalen ook zijn opvatting over de buitenlandse politieke situatie, hoewel in zijn mening dienaangaande het godsdienstig moment natuurlijk ook een belangrijke rol speelt. De ontwikkelingen in Frankrijk en Engeland, staten die in deze jaren voornamelijk de politieke horizon van de Republiek vormen, becommentariëert Rabus met duidelijke partijdigheid. In Frankrijk kan de heerschappij van de Zonnekoning geen genade vinden in zijn ogen: het despotisme, dat uit de Hugenotenvervolging spreekt, maakt Lodewijk in Rabus' ogen tot een gevaarlijke dwingeland, een opvatting die hij deelde met de overgrote meerderheid van zijn politiek-bewuste mede-burgers⁽¹²⁷⁾, een opvatting ook, die in niet geringe mate bijdroeg tot de steun, die Willem's tegen Frankrijk gerichte Engelse onderneming tenslotte alom kreeg⁽¹²⁸⁾. De gebeurtenissen van 1688 en 1689 aan de overzijde van het Kanaal, werden door Rabus luid toegejuicht, getuige zijn 'in Heldendicht geschetste' vers 'Verlost Britanje'⁽¹²⁹⁾. Het aan de omwenteling voorafgaande bestuur van de gebroeders Karel en Jacob Stuart had nooit veel sympathie bij Rabus gevonden. Zulks geldt niet geheel voor het daaraan voorafgaande regime van Cromwell, uitgebreid geschetst in het werk van de aan Rabus zeker bekende Gregorio Leti, schoonzoon van Jean le Clerc⁽¹³⁰⁾. Met Leti deelt Rabus een zekere haat-liefde verhouding ten opzichte van Cromwell, koningsmoordenaar en tiran enerzijds, knap staatsman anderzijds, een houding die grotendeels een weerspiegeling is van de gevoelens die men in de Republiek ten aanzien van de Lord Protector koesterde⁽¹³¹⁾.

Concluderend kunnen wij Rabus zien als representant van zijn tijd in zijn opvattingen over de voor de Republiek belangrijkste Europese staten, en als voorstander van een 'constitutioneel' staatsbestel.

Een indruk te geven van Rabus' opvattingen op godsdienstig gebied, is niet eenvoudig. Wanneer we hier toch een poging wagen, gebeurt dat in het besef dat wij slechts enige uiterlijke kenmerken bijeenbrengen.

Er werd al gesproken over Rabus' vriendschap en omgang met mannen als Oudaen, Van Hoogstraten, Brandt en De Haes, die allen tot de remonstranten of de daarmee

nauw verwante Doopsgezinde Gemeente in Rotterdam behoorden⁽¹³²⁾. De omstandigheid dat Rabus in deze kring verkeerde, vormt toch op z'n minst een indicatie omtrent zijn eigen godsdienstige overtuiging. Ook zijn huwelijk met Elizabeth Ostens, wier oom en broer respectievelijk doopsgezind en remonstrants predikant waren⁽¹³³⁾ en de registratie van de

doop zijner kinderen in de doopboeken der remonstrantse gemeente te Rotterdam, wijzen erop dat Rabus zich tot deze richting binnen de Noord-Nederlandse Hervorming het meest heeft aangetrokken gevoeld. Zijn dit alles nog slechts uiterlijkheden, die wellicht weinig te betekenen zouden kunnen hebben, onze indruk van Rabus' denkwijze en opvattingen wijzen eveneens in de richting der remonstranten. De tolerantie die uit zijn recensies in de Boekzaal blijkt, en de positie die hij, naast de Schrift, toekent aan de Rede, plaatsen hem in de traditie van de remonstranten en de daarmee (naar zijn eigen mening) duidelijk verwante doopsgezinden⁽¹³⁴⁾, groeperingen die hij in zijn besprekingen ook dikwijls prijst om hun vreedzaamheid en verdraagzaamheid. Zijn positieve houding ten opzichte van de quakers, met wier Rotterdamse voorman Benjamin Furly hij bevriend was⁽¹³⁵⁾, moet uit dezelfde omstandigheden verklaard worden. Onze conclusie uit deze gegevens is dan ook dat Rabus, die bij zijn lezers altijd een grote 'rekkelijkheid' vooronderstelt, een tolerantie die zich op alle levensgebieden moet uiten, ook zelf behoort heeft tot die godsdienstige groepering, die in de Republiek voor 'rekkelijk' werd gescholden: de Remonstrantse Gemeente.

Ondanks al zijn bezigheden in de jaren na 1692, vindt Rabus toch nog tijd zich aan de door hem zo hoog geschatte dichtkunst te wijden. Zijn opvattingen over de poëzie formuleert hij als volgt:

'Niemand zal ooit durven loochenen, dat de Heerlijkheid der dichtkunst nooit beter afsteekt, dan uit heilige stoffe. Joost van den Vondel ging anderen daarin voor ...'⁽¹³⁶⁾

Het wekt dan ook geen verbazing dat Rabus in 1693 een bundel gedichten publiceert onder de titel *Zegen- en Vloekdichten, uit Heilige Stoffe*⁽¹³⁷⁾. Intussen is hij weinig optimistisch over de ontwikkeling der dichtkunst in de laatste decaden van de zeventiende eeuw. Al in zijn bundel *Vermakelykheden*, van 1688, had Rabus een hoofdstuk gewijd aan het 'Verval der Neerlandse Poezy', waarin hij eigenlijk een thema hernam, dat hij ook al aan het begin van zijn carrière had aangesneden, toen hij in zijn *Rymoeffeningen*, in 1678, zijn bezorgdheid uitte over de 'slapheyd' van de 'Duytsche Digtkunst'⁽¹³⁸⁾. Maar terwijl hij voor 1692 alleen in zijn periodieke publikaties uiting kon geven aan zijn onvrede met de eigentijdse poëzie, van 1692 af beschikte hij over de 'Boekzaal', waarin hij kon fulmineren tegen het 'snood gespuis van hoetelaars en rijmbrakende krukken', dat men 'dagelijks hoort bassen en tjanken...'⁽¹³⁹⁾: een van de minder heftige passages, waarin Rabus zijn mening geeft over de dichtkunst van de laatste decennia der zeventiende eeuw⁽¹⁴⁰⁾. Zo werpt hij zich, in navolging van Traiano Boccalini⁽¹⁴¹⁾, met genoegen op als verslaggever van de gebeurtenissen op de Zangberg, om de Boekzaallezers te laten meegenieten van de oordeelvelling door Apollo en de Muzen over de Nederlandse poëzie, een oordeel dat, ten gevolge van de getuigenis van Vondel en Hooft, de 'Oppergezaghebbers en Tweemannen der Nederduitsche Letterzaken', niet gunstig uitvalt: 'voddeschrijvers en todderijmers is al wat men ziet'. Apollo stelt, zo rapporteert Rabus, voor om de misdadige 'rijmschenders' op te sluiten in speciale cellen, voorzien van het opschrift AB, staande voor 'Altijd Balkers' of voor 'Altijd Babbelaars': men hóórt Rabus

gnuiven!⁽¹⁴²⁾. Zo ziet men Vondel en Hooft als de ‘toetsstenen’ van de kwaliteit der eigentijdse poëzie. Men zou nog enige andere dichters kunnen noemen, die Rabus met evenveel genoegen citeert en als maatstaf gebruikt: Oudaen, Van der Goes, Camphuyzen, De Dekker en Huygens.

Het verleden is dus Rabus' uitgangspunt:

‘Zoolang my Vondels hooge trant
 Kan zetten vonk en vier in d'ad'ren,
 Zoolang my woordenkracht ter hand
 Gesteld werd, uit de brave blad'ren
 van Hooft en Dekker en Oudaen,
 Zal 't digten my ter harte gaan..’⁽¹⁴³⁾

Hoewel Rabus duidelijk genoeg is in zijn afwijzing van de moderne dichtkunst, zijn de redenen van zijn negatieve beoordeling niet altijd even duidelijk: enerzijds wijt hij het verval der poëzie aan de omstandigheid dat iedereen nu denkt te kunnen dichten, zonder de daarvoor noodzakelijke geleerdheid en de wil tot onophoudelijke oefening te bezitten, anderzijds betreurt Rabus het ontbreken van maecenassen, die door hun bescherming de dichtkunst een stimulans zouden kunnen geven, zoals weleer⁽¹⁴⁴⁾. Gelukkig constateert Rabus dat er ook uitzonderingen op deze droevige regel bestaan, hoewel, wederom, niet altijd duidelijk is waarom de door hem met lof besproken dichters een uitzonderingspositie verdienen. Vaak is het de inhoud van hun werk: godsdienstig/stichtelijke, of anderszins zedelijk verheffende poëzie vindt bij Rabus meestal een gunstige beoordeling⁽¹⁴⁵⁾. Over de vorm laat hij zich minder dikwijls uit, hoewel het duidelijk is dat hij bijvoorbeeld aan het rijm weinig belang hecht⁽¹⁴⁶⁾. We willen de lezer niet met vele voorbeelden vermoeien; derhalve zal slechts aandacht besteed worden aan Rabus' bespreking van de publicaties van één van zijn tijdgenoten, daar deze recensies zowel zijn mening over de contemporaine Nederlandse, als over de eigentijdse Latijnse poëzie weergeven, twee vormen die samengaan in het werk van zijn vriend David van Hoogstraten, inmiddels conrector van de Latijnse School te Amsterdam. Het is duidelijk welke traditie Rabus voortgezet wenst te zien, wanneer hij naar aanleiding van Van Hoogstraten's *Gedigten*⁽¹⁴⁷⁾ opmerkt:

‘gy ziet hier een Poeët, een regtschappen Poeët, die op den voorgang, en in 't voetspoor van Hoofd, Vondel, en den Ystroombdigter⁽¹⁴⁸⁾, ten Zangberg heeft leeren stijgen, die, van aloude Griekse en Romeinsche lessen wèl onderleid, een menigte klimmers achter zig gelaten heeft...’⁽¹⁴⁹⁾

Deze lofzang op Van Hoogstraten als Nederlands dichter, wordt in 1701 gevolgd door een al even prijzende recensie op vriend David's Latijnse poëzie, gebundeld in diens *Carmina*⁽¹⁵⁰⁾. Ziehier Rabus' oordeel:

‘In allerly Digtoeffeningen is eigen vinding prijsselijk, als' er wat in steekt, maar in 't Latijn moet die vinding juist geregelt werden naar de uitdrukkingen, welke men in de Digtens van des Keizers Augustus tijd, als Virgijl, Naso, en Flakkus, ziet uitmunten. Die (...) Latijnsche vaarzen (...) maken (...) wil (...), moet de Schrijvers van die aloude gulde dagen alleen voorbeeldelijk navolgen’

En wat verderop deelt hij nog mee:

‘En 't is' er zoo verre van daan, dat die navolging voor mager of bekrompen zou gerekent werden, dat niemand den eernaam van Latijnsch Poët zal

wegdragen, die zig daar toe niet begeven heeft. Maar een ygelijk kan van deze Letterlekkernijen geen regte smaak hebben, ten zy hy zelf een Poët is.'

En dan nog een laatste Parthenschot tegen de bestrijders der contemporaine Latijnse poëzie:

'De Heer Hoogstraten belijd derhalven, geenszins der Digtoefenaren een te zijn, die de Navolging verwerpen, maar op de voetstappen der

beste kunstenaars te hebben gang gemaakt.’⁽¹⁵¹⁾

Zo schaart Rabus zich, mét zijn vrienden Van Hoogstraten, De Haes en anderen, duidelijk in de rij van diégenen, die aan hun bewondering voor Vondel en Hooft een grote belangstelling voor de neolatijnse poëzie paren.

Ongewild - of wellicht juist niet - betreedt Rabus hier het terrein waarop later de bekende ‘Poëtenoorlog’⁽¹⁵²⁾ zal worden uitgevochten. In feite had Rabus al eerder partij gekozen, hoewel hij zich niet volstrekt ‘compromitteerde’. In 1699 had hij immers in de ‘Boekzaal’ een bespreking gewijd aan een werkje, getiteld: *Parrhasiana, Ou Pensées diverses sur des matières de Critique par Theodore Parrhase*.

Zonder een blad voor de mond te nemen, deelde Rabus zijn lezers mede dat de auteur van dit geschrift niemand minder was dan:

‘een meer dan gemeen Klerk de hooggeleerde Heer Joan LeClerc
Man van wijdberoemder name in 't Gemeenebest der Letterluiden’⁽¹⁵³⁾

In dit werk had Leclerc alle moderne Latijnse poëzie afgekeurd als pedante en bovendien ontoereikende naäperij van de klassieke dichtkunst. Zo waren ook Van Hoogstraten's gedichten veroordeeld, en toen Leclerc in 1711 ronduit Van Hoogstraten's uitgave van Phaedrus' Esopische Fabels verketterde⁽¹⁵⁴⁾, barstte de strijd (waarop wij niet nader ingaan) in volle hevigheid los.

Rabus constateerde intussen in zijn recensie van de ‘Parrhasiana’ Leclerc's stellingname en geeft als zijn oordeel:

‘... daar in kan ik, om de waarheid te spreken, den Heer L.C. wel van 't grootste deel, dog niet voor het geheel, gelijk geven; en zekerlijk zullen d'er andere genoeg wezen, die deze ongunstige waardering voor de vuist zullen tegen spreken, ook niet t'eenemaal zonder reden, dewijl men Latijnsche Digtters van jonger eeuwen vind, die de ouden hebben overtroffen, of ten minsten geëvenaart ...’⁽¹⁵⁵⁾

Liever dan zich volledig achter de Neolatinisten te scharen, zoals hij later in zijn bespreking van Van Hoogstraten's werk wèl durft, verschuilt Rabus zich hier nog achter de ‘andere’. Zijn houding moest overigens wel ambigu zijn: Leclerc's verdediging van poëzie in de moedertaal komt immers zo héél dicht bij Rabus' eigen ‘praktijk’ als dichter. Desalniettemin heeft Rabus duidelijk gevoeld dat Leclerc's oordeel, zeker wat betreft de Republiek, niet terecht was: juist onze Latijnse dichters zoals Daniel en Nic. Heinsius, Caspar Barlaeus, Hugo de Groot, en later Johan van Broekhuizen en Petrus Francius (overigens beide vrienden van Van Hoogstraten⁽¹⁵⁶⁾), hebben in heel Europa grote faam genoten.

Keren wij terug naar Rabus' dichtbundel *Zegen- en Vloekdichten* van 1693. Het werk wordt juichend begroet met een openingsgedicht van Joan Gerbrandsz. van Broekhuizen⁽¹⁵⁷⁾, de in het Latijn dichtende apotheker-kapitein Janus Broukhusius, over wie we al spraken. Broekhuizen behoorde tot de goede vrienden van Van Hoogstraten - die zijn verzamelde werken uitgaf⁽¹⁵⁸⁾ -, kende Anthonides van der Goes goed⁽¹⁵⁹⁾, en had zich door zijn bekwaamheid als filoloog de vriendschap verworven

van geleerden als J.G. Graevius, P. Francius en P. Burman. Rabus zal Broekhuizen door Van Hoogstraten in Amsterdam hebben leren kennen, of wellicht ook via zijn vriend, de Utrechtse uitgever François Halma, die Van Broekhuizen zeker gekend heeft toen deze te Utrecht in garnizoen lag⁽¹⁶⁰⁾ en er verkeerde in de academische wereld, waartoe ook Halma, als Universiteitsdrukker, behoorde. Hoewel Van Broekhuizen als Latijns dichter ver-

maardheid verwierf, kennen wij hem ook als een groot bewonderaar van Hooft, een belangstelling die hij dus met Rabus deelde.

Het is zeer wel mogelijk dat Rabus via déze kring - Van Broekhuizen, Van Hoogstraten, Halma, en waartoe ook een man als de Amsterdamse Hoogleraar in de geschiedenis en welsprekendheid Petrus Francius⁽¹⁶¹⁾ behoorde - langzaam wat meer in een academisch milieu verzeild geraakt is, of er althans (nuttige) contacten heeft gekregen. Wanneer we over de materiaalvoorziening van de 'Boekzaal' komen te spreken, zal dit gegeven nogmaals aan de orde komen.

I, 4.

Wanneer we nu vanuit de vriendenkring terugkeren naar het huis van notaris Rabus aan de Delftse Vaart, treffen we er Rabus aan temidden van opgroeiende kinderen, wier opvoeding de zo druk bezette vader waarschijnlijk de nodige hoofdbrekens heeft gekost.

Over de oudste zoon Willem is ons helaas niet veel bekend. Blijkbaar was het een pienter knaapje: op tienjarige leeftijd hield de jongen voor zijn oom Gysbert uit Hoorn een 'oratiuncula', waarover de trotse vader zegt: 'Id summa cum laude factum est'⁽¹⁶²⁾. Het onderricht dat zijn oudste zoon genoot, waarschijnlijk bij zijn vader aan de Latijnse School, ging Rabus zeer ter harte. Hij streefde ernaar om de jongeman te brengen tot een grote liefde en eerbied voor zijn moedertaal,

'uw Nederduitsche moederspraak, welke ik niet wil dat gy onder uwe Grieksche en Latijnsche boekoeffeningen zult vergeten. Want hoe zeer gy op die twee talen gezet zijt, somtijds ook op het maken van Latijnsche vaarzen, wanneer uwe twee dagelijksche bezigheden in de Wiskonst en Regtsgeleerdheid u by vlagen eenige uitspanning toelaten, egter behoort gy ook te gedenken, welk een hoogagting de Nederduitsche Spraak- en Digtkunde by fraaije geesten verdient.'⁽¹⁶³⁾

De jongen had derhalve een druk programma af te werken, waarnaast de Latijnse dichtkunst slechts een hobby kon zijn, die echter desalniettemin in 1707 resulteerde in de publicatie van een bundel, getiteld *Carminum Liber Primus*. Intussen was Willem in 1703 vanuit Rotterdam naar Leiden vertrokken, om er rechten te studeren⁽¹⁶⁴⁾. Hij voltooide zijn studie met succes⁽¹⁶⁵⁾. Over zijn latere werkkring is ons niets bekend, doch vermoedelijk vestigde hij zich te Rotterdam⁽¹⁶⁶⁾, waar, na zijn dood op 22-jarige leeftijd, postuum een door hem bezorgde uitgave verscheen van de gedichten van Janus Dousa Filius, die hij had opgedragen aan zijn vaders' vriend David van Hoogstraten⁽¹⁶⁷⁾.

Enerzijds zou men denken dat vader Rabus er toch geen voorstander van was kinderen al te vroeg tot diepgaande studie aan te zetten, getuige de aanspraak die hij in de 'Boekzaal' richt tot zijn zoon Willem, en waarin hij zegt dat het niet verstandig is om op al te jonge leeftijd vele boeken te lezen, indien men ze toch nog niet kan begrijpen,

‘dewijl niets zoo zeer de jeugd verhindert op het pad der vaste wetenschappen te vorderen, dan een lezing zonder onderscheid van al wat in handen valt ...’⁽¹⁶⁸⁾

Anderzijds bewijst Willem's opvoeding het tegendeel. Dankzij de brieven, die zijn bezorgde maar trotse vader aan hem wijdt, weten wij dat hij zo hard gestudeerd heeft, dat hij op zestienjarige leeftijd naar Utrecht kon vertrekken, om er privaatonderwijs in de rechten te volgen⁽¹⁶⁹⁾. Gelukkig heeft zijn vader daar een trouwe vriend, die een oogje in het zeil houdt, de Utrechtse hoogleraar in de rechten, Cornelis van Eck⁽¹⁷⁰⁾.

Telkenmale schrijft Rabus, bezorgd om zijn zoon, lange brieven aan Van Eck⁽¹⁷¹⁾. Uit deze brieven blijkt, dat de rechtenstudie te Utrecht Willem blijkbaar niet zo aanstond⁽¹⁷²⁾. Wanneer zijn vader sterft, breekt hij er zijn studies af, maar zet die, zoals gezegd, later te Leiden voort.

Van de tweede zoon Pieter, weten wij weinig: in 1713 studeert hij medicijnen te Leiden⁽¹⁷³⁾ en later wordt hij als arts vermeld⁽¹⁷⁴⁾, nadat hij in 1716, eveneens te Leiden, is gepromoveerd op een dissertatie *De Dentibus*⁽¹⁷⁵⁾.

Indien we tenslotte nog eenmaal onze aandacht richten op Rabus' activiteiten in deze periode, dan valt ons op hoe hij in zijn laatste levensjaren komt tot de vertaling van drie belangrijke werken, die zijn belangstelling nog eens duidelijk illustreren. In 1698 vertaalt hij - we spraken er reeds over - Robert Boyle's *Of the High Veneration Man's Intellect owes to God* in het Nederlands⁽¹⁷⁶⁾. Zijn bewondering voor dit werk en voor de filosofie van Boyle toont hoe voor Rabus, op de grens van de Verlichting, de spanningen tussen geloof en rede nog niet resulteren in een onoverkomelijk probleem, en in een scepticisme op godsdienstig gebied, dat in de achttiende eeuw vaak tot anti-godsdienstige theorieën zou leiden.

In het daarop volgende jaar levert hij, eveneens voor uitgever Barend Bos, een vertaling van Christiaan Huygens' *Kosmotheoros*⁽¹⁷⁷⁾, enerzijds een fantastische speculatie over het leven op andere planeten (maar met een ondertoon van wetenschappelijke theorie), waartoe Rabus zich wellicht op analoge wijze aangetrokken voelde, als tot de al even fantastische 'voyages imaginaires' die in deze periode opgang deden; anderzijds echter bevat de *Kosmotheoros* een grondige kritiek op de cartesiaanse fysica, kritiek waarvoor Rabus in deze jaren in steeds grotere mate ontvankelijk wordt, getuige de vertaling die hij maakt van Gabriel Daniel's *Voyage du Monde de Descartes*⁽¹⁷⁸⁾ en van het werk van Pierre-Daniel Huet, bisschop van Avranches, '*Nouveaux Mémoires pour servir à l'histoire du Cartésianisme*'⁽¹⁷⁹⁾. Wederom was Barend Bos de uitgever, die de vier boeken van de 'Voyage', en de 'Nouveaux Mémoires' in één band bijeen bracht onder de titel *Reize door de wereld van Deskartes in vier delen. Daar komen bij gedenkschriften, dienende tot de historie der Kartezianerij*⁽¹⁸⁰⁾. Blijkens het voorwoord van Barend Bos, zijn de boeken II en III van de 'Voyages' vertaald door dezelfde persoon die ook de 'Nouveaux Mémoires' 'verduitscht heeft', en dat is duidelijk Rabus; wanneer hij dit werk in de 'Boekzaal bespreekt, voegt hij er immers aan toe:

'De bijgevoegde Nieuwe Gedenkschriften, om te dienen tot de Historie der Kartezianerij, zijn geschreven van den Heere Huët, en door mij, lang te voren, eer ik dezelve Neêrduitsch leerde spreken, uit het Fransch tot een uittreksel gebragt.'⁽¹⁸¹⁾

Juist het feit dat Rabus tweemaal een uittreksel aan het werk van Huët en Daniël heeft gewijd, stelt ons in staat de ontwikkeling van zijn ideeën over het cartesianisme (waarop Huët's werk een satire is) te volgen. Durft hij in 1693 nog slechts te melden dat over de wijsbegeerte van Descartes 'verschillend' wordt gedacht⁽¹⁸²⁾, in 1701 schaart hij zich duidelijk aan de zijde van de twijfelaars met de uitspraak:

‘Men vind meer boekoeffenaars, die, tot rijpen jaren gekomen, Vader Daniel (sc. Gabriel Daniël) in vele zaken gelijk geven.’

We hebben er terloops al op gewezen: de hier vermelde vertalingen, Rabus' laatste belangrijke werk, verschenen niet, zoals men mocht verwachten, bij Pieter van der Slaart, maar bij Barend Bos. Wellicht was dit ‘overlopen naar de concurrent’ een van de redenen voor de grote ruzie, die in 1700 tussen Rabus en Van der Slaart ontstaat, en die een einde maakt aan hun sa-

menwerking⁽¹⁸³⁾. Rabus begint opgewekt een eigen tijdschrift, doch een jaar nadat hij daarmee is begonnen, sterft hij, op 13 januari 1702, in zijn 42ste levensjaar. Zijn vriend Van Hoogstraten merkt later op

‘Door zoveel werken afgemat,
bezweek zijn lichaam onder ziekte.’⁽¹⁸⁴⁾

Dit lijkt inderdaad een acceptabele diagnose: de enorme werkkraft, die Pieter Rabus in zijn korte leven ontplooidde, moet een slopend effect op zijn gezondheid gehad hebben. De talloze nachten in de studeerkamer, en de weinige slaap die hij zichzelf gunde, hebben op den duur hun gevolgen niet gemist.

Met Rabus' dood verliest Rotterdam een stadgenoot, die, ons inziens ten onrechte, enigszins in vergetelheid is geraakt.

Aan de Latijnse School wordt Rabus opgevolgd door zijn zoon Willem, net zestien jaar oud⁽¹⁸⁵⁾. Zijn weduwe Elizabeth hertrouwt na vier jaar met ene Abraham Torrenius, die, net als Rabus, leraar was geworden aan het Erasmiaans Gymnasium⁽¹⁸⁶⁾.

Wat er met de notarispraktijk gebeurt, is onbekend.

De ‘Boekzaal’, Rabus' levenswerk, wordt voortgezet⁽¹⁸⁷⁾, maar de bezielende leiding van de Rotterdamse redacteur ontbreekt voortaan. Aan dit tijdschrift, zoals het zich onder Rabus' leiding vanaf 1692 ontwikkeld heeft, willen we nu wat meer aandacht besteden.

[Pieter Rabus en de ‘Boekzaal van Europe’. Proeve ener ‘Uitwendige Geschiedenis’.]

II, 1. De ‘Boekzaal van Europe’: Rabus' manifest

Pieter Rabus opent in juli 1692 de ‘Boekzaal van Europe’ met een voorwoord: ‘De schrijver aan den weetgierigen lezer’, dat als een manifest kan worden beschouwd van dit Rotterdamse tijdschrift. Een manifest, waarin Rabus zich niet alleen duidelijk uitsprekt over de doelstellingen van het tijdschrift, maar waarin hij ook een ‘beginselverklaring’ aflegt over de werkwijze welke hij voornemens is bij het redigeren van de ‘Boekzaal’ te hanteren.

Reeds in de eerste alinea van dit voorwoord maakt Rabus zijn lezers duidelijk waarom tijdschriften als de ‘Boekzaal’ van het grootste belang zijn geworden:

‘Gelijk wij althans een tijd beleven, waarin de wetenschappen en konsten ten hoogsten top schijnen opgevijzeld, alzoo heeft men ook bequame hulpmiddelen bedagt, omme lijnregt, buiten vele omwegen, tot navorsing van alles wat gedenkwaardig is, toe te komen (...) waardoor den boekoeffenaren ontnomen wierd de langwijlige moeijelijkheid van grote stapels boeken te doorlezen.’

Zo wordt ieder streven, dat beoogt de mensen de resultaten van de wetenschap in verkorte vorm te presenteren, door Rabus ten zeerste toegejuicht. Een beter soort 'Reader's Digest' is zijn ideaal. Uitdrukkelijk wordt dan ook door Rabus gewezen op enige illustere voorbeelden op dit gebied. Veel lof heeft hij onder andere voor de 'Dagregisters der Wijzen' te Parijs - Journal des Savants -, de 'Maandelijksche Handelingen der Geleerden' te Leipzig - Acta Eruditorum -, en alle andere in het Latijn, Frans, Engels en Italiaans geschreven 'Gedenkschriften, Dag- of Maandvertellingen', die beogen bekendheid te geven aan 'fraaie nieuwigheden en gedenktekenen'. In de Republiek looft hij met name het initiatief van een 'zekeren wijzen Fransman', zijn stadgenoot Pierre Bayle, wiens 'Nouvelles de la République des Lettres' 'het gemeene best der geleerden een

ongelooflijken dienst deed ...’ Geen van deze tijdschriften bereikte evenwel het publiek waartoe Rabus zich in eerste instantie wilde richten: met de ‘Boekzaal van Europe’ hoopt de Rotterdamse redacteur immers in het bijzonder die lezers te bereiken, die slechts ‘onze ronde sprake’ machtig zijn. Voor hen publiceert hij:

‘... een beknopte bibliotheek van alle waardige boeken, in 't Christendom uitkomende (...), waaruit onze landgenoten (...) kunnen zien de namen van de geschriften der geleerden, die dagelijks worden openbaar gemaakt en ook al 't voornaamste, dat dezelve behelzen ...’

Zo is het niet verwonderlijk dat Rabus bijzondere aandacht wil schenken aan ‘alle waardige Nederduitsche boeken’, temeer daar deze in de andere genoemde periodieken dikwijls geheel verzwegen worden. Hij neemt zich voor te zullen ‘bezorgen, dat *alle twee maanden* dusdanig een Verhaal afgedrukt zij.’

Nadat Rabus aldus de doelstelling van zijn tijdschrift heeft aangegeven, spreekt hij zich vervolgens uit over zijn opstelling als recensent en de werkwijze die hij hierbij hoopt toe te passen. Over eigenschappen die een recensent dient te bezitten, heeft hij een uitgesproken mening. Objectiviteit en rechtvaardigheid zouden zijn grootste sieraad moeten vormen. Daarom deelt hij mee:

‘als een bloote beschouwer in dezen myne eigene gedachten 't huis te houden, en (zoo veel als ik my kan speenen van oordelen) enkel de schrijvers in hun zog na te volgen, en te zeggen wat zy zeggen.’

Dat Rabus zich echter de vrijheid voorbehoudt ook als criticus op te treden, moge blijken uit zijn volgende woorden: ‘Mits dat ik met een ander niet gedwongen werde wit zwart te noemen ...’; ‘Waarheid of onwaarheid’ dienen immers steeds scherp te worden gesignaleerd. De redacteur laat er dan ook geen enkele twijfel over bestaan hoe hij zich, vooral in wijsgerige en theologische geschillen, denkt op te stellen ten aanzien van alles wat hem als ‘bijgeloof’ voorkomt. In dit verband moeten met name de ‘Pausgezinden’ het bij Rabus ontgelden; zo verklaart hij:

‘Waaromme ook de Pausgezinden, en andere, my bijgelovig schijnen, niet 't onvrede kunnen zijn dat ik ... zagtelijk, en zonder de minste drift, somwylen eenige geoorloofde scherts kome te uiten over 't gene my in hunne schriften belachelijk voorkomt ...’

Evenmin steekt hij onder stoelen of banken de ‘hervormde godsdienst’ te zijn toegedaan en alles wat naar pauselijke macht zweemt te verafschuwen. Aan het slot van het voorwoord richt Rabus zich tot zijn lezers met het verzoek hem van zoveel mogelijk materiaal te voorzien:

‘... opdat wy in dezen onzen arbeid mogen ondersteunt worden, verzoeken wy alle liefhebbers van konsten en wetenschappen, Godgeleerdheid, Wiskunst, Wijsbegeerte, Regten, Genees- Natuur- Taalen Historiekunde, voorts van alle brave bespiegelingen, dat zy al wat van enig belang onder hen mogt berusten, aan den drukker dezès willen doen behandigen ...’

De boekverkopers en drukkers roept hij op hem geregeld op de hoogte te houden van alle publicaties die zojuist zijn verschenen, of 'die onder de persse zweeten':

'Eindelijk wensche ik, dat alle boekverkopers hem (sc. de uitgever van de Boekzaal, Pieter van der Slaart) verwittigen, wat boeken zy in het ligt brengen, zullende hun zelven daar door bate, en my schrijfstoffe aanbrenge[n].'

D E S C H R I J V E R

Aan den weetgierigen

L E Z E R.

Elijk we althans een tijd beleven, waar in de wetenschappen en konsten ten hoogsten top schijnen opgevijzelt, alzoo heeft men ook bequame hulpmiddelen bedagt, omme lijnregt, buiten vele omwegen, tot navorsing van alles wat gedenkwaardig is, toe te treden. Byzonder loffelijk is de lust der gener, die de vrucht hunner eigene ondervindingen niet flegts voor hunzelven opfluiten, maar aan anderen ten besten geven, porrende alzoo hunne evenmenschen aan, omme, dat spoor navolgende, alle prijswaardige zaken 't gemeen deelachtig te maken. Dus doende worden de naarftige onderzoekers van een oneindigen arbeid bevrijd, en men wint ('t welk het voortreffelijkste van allen is) tijd, om in verdere nasporing voort te gaan.

Den geletterden is bekend, met hoe groot een vermaak niet alleen de * *dagregisters der*

* 2

*wij-** *Journal des Sçavans.*

In deze inleiding tot de eerste aflevering van de ‘Boekzaal’ heeft Rabus duidelijk een manifest willen geven, een intentieverklaring, die een groot aantal aanknopingspunten biedt voor verdere bestudering van het tijdschrift.

Zo stellen wij ons voor om allereerst enige aandacht te geven aan de ontstaansgeschiedenis van de ‘Boekzaal’, en aan de plaats die het tijdschrift inneemt temidden van de vele overeenkomstige periodieken die gedurende de laatste decaden van de zeventiende eeuw in Europa verschenen. Vervolgens willen wij een korte beschouwing wijden aan het probleem dat ons in verband met dit tijdschrift het meest heeft geïnterigeerd, maar dat wij - zoals natuurlijk te verwachten was - op de minst bevredigende wijze hebben kunnen oplossen: het probleem van de lezerskring, en de vraag naar de verspreiding en het succes van de ‘Boekzaal’.

Hierna willen wij proberen de lezer, die wellicht de ‘Boekzaal’ nooit onder ogen heeft gehad, een indruk te geven van uiterlijk en inrichting van het tijdschrift en van de wijze waarop Rabus als redacteur te werk ging. Hierbij moet natuurlijk enige aandacht gegeven worden aan Rabus' ‘techniek’ van recenseren. Meer dan globaal zal deze aandacht echter niet kunnen zijn, daar het recenseren en exciperen nauw samenhangt met de opzet en de inhoud van de besproken werken, zodat dit probleem meer uitgebreid aan de orde komt in de bijdragen over Rabus en de afzonderlijke wetenschapsgebieden.

Alvorens tenslotte over te gaan tot het verhaal van de geschiedenis van de ‘Boekzaal’ in de tien jaar van zijn bestaan, schenken we nog enige aandacht aan de vraag naar de wijze waarop Rabus het materiaal voor zijn tijdschrift bijeenbracht, en aan de problemen die gerezen zijn rond Rabus' auteurschap: heeft de Rotterdamse notaris zijn tijdschrift (grotendeels) alleen geredigeerd, of heeft hij voortdurend in samenwerking met anderen de Boekzaal samengesteld, zoals sommige publicaties doen vermoeden⁽¹⁸⁸⁾.

II, 2. De ontstaansgeschiedenis van de Boekzaal; Rabus' doelstellingen

Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de ontstaansgeschiedenis van het kranten- en tijdschriftenwezen. Een beknopte schets van de achtergrond waartegen we het ontstaan van de ‘Boekzaal’ moeten plaatsen, is echter wel geboden⁽¹⁸⁹⁾.

Nieuwsverspreiding in de een of andere vorm is er uiteraard altijd geweest. In Europa zien we echter in de zeventiende eeuw een periodieke pers ontstaan, waarin aanvankelijk vooral politiek en algemeen nieuws wordt verspreid. Zo kennen we als ‘oudste kranten’ de wekelijks verschijnende Duitse ‘Aviso’ en ‘Relation’ van 1609, en in ons eigen Amsterdam de ‘Courante uyt Italien, Duytslandt etc.’, van 1618, en de bekende ‘Tydinghen uyt verscheyde Quartieren’ van 1619.

Wanneer we onze aandacht richten op Frankrijk, het culturele middelpunt van zeventiende-eeuws Europa, treffen we daar, niet verwonderlijk in een sterk gecentraliseerde en etatistische maatschappij, vanaf 1631 een onder staatstoezicht functionerende krant aan, de beroemde ‘Gazette de France’ van Théophraste Renaudot⁽¹⁹⁰⁾. Hierin wordt uitsluitend ingegaan op buitenlandse politieke verwickelingen - Renaudot had, zegt men, inzage in de ambassade-berichten⁽¹⁹¹⁾ - en tevens wordt enig hofnieuws verstrekt. Commentaar op, of zelfs informatie over de

binnenlandse politieke ontwikkelingen was onder het regime van Louis XIII en Louis XIV nauwelijks gewenst, en wordt dan ook niet gegeven. Gevolg daarvan was dat, min of

meer klandestien, een omvangrijke pamflettenliteratuur opbloede: in tal van vaak anonieme krantjes wordt het commentaar geleverd, dat men in de ‘staatskrant’ mist. Daarnaast werd natuurlijk druk gelezen in de uit het buitenland ingevoerde periodieken, waaronder vooral opvallen de in de relatief tolerante Republiek gedrukte ‘gazettes’, die dikwijls dissidente politieke of godsdienstige opvattingen verkondigden: veelal waren het ook réfugiés en om politiek-religieuze redenen uitgewekenen, die in de Republiek het drukken en uitgeven van deze periodieken ondernamen.

Naast de meer op de politiek en de algemene nieuwsvoorziening gerichte journalistiek, ontstonden in Frankrijk, en daarna elders in Europa, al gauw meer gespecialiseerde periodieken, vooral op letterkundig gebied, die bovendien een uitlaatklep vormden voor nieuwe ideeën op politiek, theologisch en filosofisch terrein, die zonder deze tijdschriften zeer moeilijk verspreiding hadden gevonden. Frankrijk ging hier - zoals gezegd - voorop: in 1665 richtte Denis de Sallo, lid van het Parlement van Parijs, het ‘Journal des Savants’ op, met de gedenkwaardige woorden:

‘Le dessein de ce Journal étant de faire savoir ce qui se passé de nouveau dans la république des lettres, il sera composé: Premièrement, d'un catalogue exact des principaux livres qui s'imprimeront dans l'Europe; (...) de plus, on dira de quoi ils traitent et à quoi ils peuvent être utiles. Secondement, quand il viendra à mourir quelque personne célèbre par sa doctrine et par ses ouvrages, on en fera l'éloge, et on donnera un catalogue de ce qu'il aura mis au jour ... En troisième lieu, on fera savoir les expériences de physique et de chimie, qui peuvent servir à expliquer les effets de la nature... En quatrième lieu, les principales décisions des tribunaux séculiers et ecclésiastiques ... Enfin on tâchera de faire en sorte qu'il ne se passe rien dans l'Europe, digne de la curiosité des gens de lettres, qu'on ne puisse apprendre par ce Journal.’⁽¹⁹²⁾

Een tijdschrift dat zich ten doel stelde nieuwe ideeën te verspreiden en uit heel Europa informatie bijeen te brengen, liep natuurlijk onmiddellijk het gevaar niet welgevallig te zijn aan zowel kerkelijke als wereldlijke overheden: de geschiedenis van het ‘Journal des Savants’ is dan ook een zeer gebeurtenis-rijke geworden.

Desalniettemin: het idee was geboren, en sloeg in heel Europa onmiddellijk aan. Laten wij over dit succes Pierre Bayle aan het woord laten, zelf stichter van een (enigszins) overeenkomstig tijdschrift:

‘On a trouvé si commode et si agreable le dessein de faire savoir au Public, par une espece de Journal, ce qui se passe de curieux dans la Republique des Lettres, qu'aussi-tôt que Monsieur Sallo, Conseiller du Parlement de Paris, eut fait paroître les premiers essais de ce Projet au commencement de l'année 1669, plusieurs Nations en témoignèrent leur joye, soit en traduisant le Journal qu'il faisoit imprimer tous les huit jours, soit en publiant quelque chose de semblable. Cette émulation s'est augmentée de plus en plus depuis ce temps-là; de sorte qu'elle s'est étenduë non seulement d'une Nation à une autre, mais aussi d'une science à une autre Science. Les Physiciens, et les Chymistes ont publié leurs Relations particulières:

la Jurisprudence, et la Médecine ont eu leur Journal ... Enfin on a vû le premier dessein de Monsieur Sallo executé presque par tout en une infinité de manières.⁽¹⁹³⁾

Alom in Europa werd het ‘Journal des Savants’ nagedrukt en vertaald, in het Italiaans, Duits en Engels. Doch niet alleen nadrukken en vertalingen verschenen. Het idee om de groeiende culturele eenheid van Europa als basis te nemen voor de verspreiding van informatie via een wetenschappelijk tijdschrift, vond op vele manieren navolging. Zoals Bayle aangeeft, werden voor de verschillende wetenschapsgebieden afzonderlijke periodieken opgericht, of werden meer algemene tijdschriften gesticht, die de conceptie van het ‘Journal’ herhaalden.

Zo werden al in 1666, in Londen, de ‘Philosophical Transactions’ gepubliceerd door Henry Oldenburg, de secretaris van de ‘Royal Society’, die bij de redactie van zijn tijdschrift kon profiteren van zijn vele internationale contacten⁽¹⁹⁴⁾. En in 1682 volgde te Leipzig de oprichting van de ‘Acta Eruditorum’ door Otto Mencke.

Laten wij voor de hierop volgende ontwikkelingen Bayle weer aan het woord laten, en daarbij bedenken dat we het jaar 1684 schrijven:

‘Il est surprenant que la République de Hollande, qui s'est toujours signalée par la culture des beaux Arts, aussi bien que par ses Victoires et par son commerce, n'ait point pris part jusques ici à l'émulation générale dont j'ay parlé....

On sçait assez qu'elle ne manque pas d'habiles gens, et qu'elle est fournie de Libraires autant ou plus qu'aucun autre lieu du monde ... Elle a même un avantage qui ne se trouve en aucun autre Païs; c'est qu'on y accorde aux Imprimeurs une liberté d'une assez grande étendue, pour faire qu'on s'adresse à eux de tous les endroits de l'Europe, quand on se voit rebuté par les difficultés d'obtenir un Privilège ... Nos Presses sont le refuge des Catholiques, aussi bien que des Réformez, et on craint si peu les Argumens de Messieurs de la Communion de Rome, qu'on laisse vendre publiquement tous leurs Livres, bien loin de faire comme dans les Païs d'Inquisition...

Cette honnête liberté de l'Imprimerie est sans doute un avantage tres-favorable au dessein de faire un Journal des Scavans, et c'est ce qui m'a fait le plus admirer que personne n'entreprit cet Ouvrage en ce Païs-ci.’

Ziehier in een notedop een schets van de omstandigheden, die de Republiek tot het drukkers- en uitgeverscentrum van zeventiende-eeuws Europa maakten⁽¹⁹⁵⁾.

Inderdaad was Pierre Bayle de eerste die in de Republiek een wetenschappelijk tijdschrift publiceerde: in 1684 verschijnt de eerste, maandelijkse, aflevering van zijn ‘Nouvelles de la République des Lettres’, een tijdschrift dat al in de titel aangeeft dat het zich wil richten tot een publiek dat die internationale, in heel Europa gevoelde verbondenheid ervoer van deel te hebben aan een gemeenschappelijk patroon van culturele waarden.

Bayle vond al spoedig navolgers: in 1686 werd te Amsterdam de eerste aflevering van de ‘Bibliothèque universelle et historique’ uitgegeven, onder redactie van een naar de Republiek uitgeweken Geneefse Hugenoet, Jean le Clerc⁽¹⁹⁶⁾, in 1687 gevolgd door Henri Basnage de Beauval⁽¹⁹⁷⁾, die met zijn ‘Histoire des Ouvrages des Savans’ de publicatie voortzet van Bayle's ‘Nouvelles’, die intussen hadden opgehouden te verschijnen. Telkens weer vinden auteurs motieven om nieuwe tijdschriften te laten verschijnen: de vooringenomenheid en eenzijdigheid van de bestaande periodieken,

de aanwezigheid van veel boekverkopers en andere informatiekkanalen in de stad waar men verblijft, etcetera⁽¹⁹⁸⁾.

Kennelijk was er een zodanig groot afzetgebied voor al deze en gelijksoortige publicaties, dat telkenmale uitgevers bereid gevonden konden worden om de uitgave ter hand te nemen.

Wanneer wij ons gezichtsveld verenigen en onze aandacht op de ‘Boekzaal’ richten, dan kunnen wij, ons de woorden in het ‘manifest’ herinnerend, vaststellen dat onder alle voorbeelden, die Rabus voor zijn ‘Boekzaal’ heeft, hij de ‘Nouvelles de la République des Lettres’ van Pierre Bayle met de grootste nadruk noemt. Het is natuurlijk niet verwonderlijk dat Rabus Bayle als voorbeeld neemt: de geleerde refugiee was zijn stadgenoot, een goede bekende waarschijnlijk, en bovendien zal Rabus zich tot Bayle's conceptie - die van een *populair*-wetenschappelijk tijdschrift - méér hebben aangetrokken gevoeld, dan tot de opzet van zuivere geleerdentijd-schriften als het ‘Journal des Scavans’, de alleen al door het Latijn moeilijk toegankelijke ‘Acta Eruditorum’, of de ‘Philosophical Transactions’, met hun (al te) grote nadruk op de natuurwetenschappen. Een kleine excursie naar Bayle's ‘Nouvelles’ mag hier niet ontbreken, daar uit vergelijking van beide periodieken zal blijken hoeveel Rabus aan het werk van zijn illustere voorganger heeft ontleend. De opzet van beide tijdschriften - een voorwoord, gevolgd door een aantal recensies, en tenslotte een rubriek met boekennieuws en eventueel wat zakelijke mededelingen - is identiek, doch dit betekent natuurlijk weinig, daar de meeste tijdschriften voortborduurden op dit stramien, dat men al bij het ‘Journal des Scavans’ aantreft. Juist in de doelstellingen van beide tijdschriften kan men een duidelijke overeenkomst bespeuren.

Bayle beoogde met zijn tijdschrift een veel groter publiek te bereiken dan tot dan toe door de zuivere geleerdentijdschriften mogelijk was geweest. Het duidelijkst geeft hij zijn bedoeling weer in een brief aan Jean le Clerc, van 18 juni 1684, waarin hij schrijft:

‘...Monsieur, il faut savoir que plusieurs personnes, et surtout de Paris, m'ont puissamment exhorté à ne point faire mon Journal uniquement pour les Scavans. Ils m'ont dit qu'il faut tenir un milieu entre les Nouvelles de Gazettes, et les Nouvelles de pure Science; afin que les cavaliers et les Dames, et en général mille personnes qui lisent et qui ont de l'esprit sans être savans, se divertissent à la lecture de nos ‘Nouvelles’. Ils m'ont fait comprendre que par ce moien le débit sera grand partout, qu'il faut donc égaier un peu les choses, y mêler de petites particularitez, quelques petites railleries, des Nouvelles de Roman, et des Comédies et diversifier le plus qu'on pourra...’⁽¹⁹⁹⁾.

De essentie van dit betoog is duidelijk: Bayle staat een populair-wetenschappelijk tijdschrift voor ogen, dat min of meer voor elk wat wils zou bieden, met die beperking natuurlijk, dat door het gebruik van het Frans het tijdschrift hoe dan ook alleen voor een kleine maatschappelijke bovenlaag toegankelijk was, zij het dan dat door de inhoud toch een veel groter publiek er kennis van zal hebben genomen. Velen hebben zich natuurlijk verzet tegen wat zij als een al te frivole aanpak beschouwden. Dat neemt niet weg, dat de ‘Nouvelles’ een groot succes waren.

Pieter Rabus, hoewel iets minder uitgesproken, beoogt toch hetzelfde als Bayle. Zoals Bayle poogde het tijdschrift uit de strikt wetenschappelijke sfeer te halen en te komen tot een tussenvorm tussen ‘Les Nouvelles de pure Science’ en de normale nieuwsbladen, de ‘Gazettes’, met als doel een groot publiek van geletterden voor te lichten - hij spreekt over ‘l’instruction et la satisfaction publique des gens de Lettres’⁽²⁰⁰⁾

-, zo ook poogt Rabus een tot dan toe vergeten groep, het publiek dat slechts 'onze ronde sprake' meester is, bij het culturele leven te betrekken; hij wil onwetendheid tegengaan en kennis verbreiden door mensen tot lezen aan te zetten. Over de literatuur, die onder de aandacht van het publiek gebracht moet worden, zijn Rabus en Bayle het in eerste instantie echter niet eens. Terwijl Bayle, net als Rabus later, de belijdenis der 'oneenzijdigheid'

doet, neemt hij de voorzorg om het controversiële gebied der theologie niet al te veel nadruk te geven:

‘... comme nous n'affecterons pas de parler des Livres qui concernent nôtre Religion, nous n'affecterons pas aussi de n'en point parler. Mais quand nous en parlerons, ce sera d'une manière qui ne témoignera pas une partialité déraisonnable. Nous ferons plutôt alors le métier de Rapporteur que celui de Juge, et nous ferons des Extraits aussi fidèles, des Livres qui seront contre nous, que de ceux qui seront pour nous.’⁽²⁰¹⁾

En met een knipoog naar Rome, voegt Bayle er dan aan toe:

‘Il est bon qu'on sçache cela, afin que Messieurs de l'Eglise Romaine ne s'allarment point de ce Journal. (...) Nous agirons avec tant de circonspection qu'apparemment ces Nouvelles ne seront pas défendües, et nous esperons cela d'autant plus, qu'elles serviront à faire connoître si un Livre doit être suspect. De sorte que Messieurs de la Congregation de l'Indice, soit à Rome, soit à Paris, soit ailleurs, n'auront pas besoin de lire beaucoup pour connoître les Livres de contre-bande.’⁽²⁰²⁾

Hetgeen allemaal niet verhinderde dat de ‘Nouvelles’ toch verboden werden.

Zoals wij in het manifest al zagen, is Rabus op het stuk van de godsdienst wat minder ‘objectief’ dan Bayle: hij bekent zich met nadruk tot de Hervormde Godsdienst, en steekt niet onder stoelen of banken zich tegen het Katholicisme te zullen uitlaten, waar hij dat nodig oordeelt.

Hij neemt zich, in duidelijke tegenstelling tot Bayle, óók voor om primair aandacht te besteden aan al die boeken, ‘die Godsdienstige zaken na Schriftuur en Reeden voortzetten.’⁽²⁰³⁾

Daarmee stuiten we weer op de twee kernbegrippen, die we ook in de biographie herhaalde malen zijn tegengekomen bij het weergeven van Rabus' ideeën: het op de bijbel gebaseerde geloof en daarnaast de rede liggen telkenmale ten grondslag aan Rabus' opvattingen; het zijn de twee grootheden die men zich bij een poging om Rabus en zijn ‘Boekzaal’ te analyseren steeds voor ogen moet stellen.

Maar evenals Bayle weet Rabus dat met deze hooggestemde formule alléén zijn tijdschrift geen groot publiek zal bereiken. Om die reden zal hij dan ook trachten:

‘U voor te dissen keur van schriften,
Waar uit elk een na zijnen aard,
Vermaaklijkheid en nut kan ziften,
In ernst, of jok, somtijds gepaard.’⁽²⁰⁴⁾

‘Vermaaklijkheid en nut’, twee beginselen, die hier in versvorm worden gedebiteerd, terwijl Bayle ze, met wat meer omhaal van woorden, in proza neerschrijft. De overeenkomst is, naar wij menen, duidelijk: Rabus neemt een succesformule van zijn geleerde stadgenoot over!

De vraag die ons hierna moet bezighouden is: wanneer zal Rabus voor het eerst het idee hebben opgevat om een tijdschrift te gaan publiceren? Ogenscheinlijk dateert

de 'Boekzaal-gedachte' van 1692, het jaar waarin de eerste aflevering verschijnt. Toch is het duidelijk dat Rabus al veel langer heeft rondgelopen met het plan om middels een periodiek verschijnende publicatie een groot publiek met tal van wetenswaardigheden en vermakelijkheden te instrueren en te verstrooien. Dit wordt duidelijk indien men in de studie van de ontstaansgeschiedenis van de 'Boekzaal' óók aandacht wijdt aan Rabus' overige publicaties, die de ontwikkelingsgang van zijn denken

aangeven. Dit is voor ons een lonende arbeid geweest, daar het nu mogelijk is de 'conceptie' van de Boekzaal-gedachte minstens vier jaar vóór 1692 te dateren. In 1688 publiceert Rabus bij Barent Bos te Rotterdam, een van zijn favoriete uitgevers⁽²⁰⁵⁾, een werk getiteld: *Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelijkheden der Taalkunst, bestaande in verscheidene Aanmerkingen over gewijde en ongewijde stoffe*⁽²⁰⁶⁾. Met een niet geringe dosis vleierende frasen draagt Rabus zijn boek op aan Herman van Zoelen, burgemeester van Rotterdam. In- en uitleiding van dit opus maken ons bekend met Rabus' doelstellingen en verdere plannen. De doelstellingen blijken identiek aan die van de latere Boekzaal: Reeds door dit werk wil Rabus '... de leesijver' bevorderen en pogen bij al diegenen die het Grieks en Latijn niet beheersen:

'dat allerverfoeylijkste schrikdier, de domme onwetendheid (...) te overmeesteren en hunner verstanden te verheffen boven d'ydele bekommelingen, die 't leven der menschen in 't gemeen bestormen.'⁽²⁰⁷⁾

Voor hén wil hij '... 't geen in wijdser praal dier oude talen is beslooten ...' ontsluiten, en hen helpen '... 't vals van 't waar ...' te onderscheiden. Mag men hieruit niet concluderen dat Rabus zich geroepen voelt kennis te verbreiden, te vulgariseren, zo men wil, onder een publiek, dat door gebrek aan talenkennis van veel wetenswaardigheden verstoken zou blijven?

Het werk brácht veel wetenswaardigs: het is een 378 pagina's omvattende verzameling vertalingen, bewerkingen en uittreksels van boeken op allerlei gebied, van antieke filosofie tot reisbeschrijvingen. Daar het werk in eerste instantie is samengesteld voor hen die 'het niet heeft mogen gebeuren in 't kabinet der oudheid in te treden...', heeft Rabus allereerst een aantal hoofdstukken gewijd aan problemen uit de Klassieke Oudheid. De keuze is tekenend: zo worden er, na de behandeling van de vraag hóe men moet lezen, kwesties aangesneden als de geloofwaardigheid van de godsspraken van Apollo, etcetera. Daarna komen eigentijdse themata aan de orde: Erasmus en Hugo de Groot worden behandeld aan de hand van publicaties van Daniel en Nicolaas Heinsius, en er wordt een hoofddeel gewijd aan Isaac Vossius' beschrijving van de steden van China.

Zo worden, in het Nederlands, 27 hoofddelen bijeengebracht ter lering van hen die verlangen

'alles wat in hunne moedertale tot leeringe der Waarheid beschreven is, gretig na te sporen...'

opdat tenslotte de lezer in staat zij

'... 't vals van 't waare (te schiften) en niet slechts loffelijk geloove, 't geen d'Oude zwetsen in geschrift...'

Het boek wordt voorafgegaan door twee gedichten, één van Rabus' oude vriend David van Hoogstraten, en één van Christoffel Pierson⁽²⁰⁸⁾, getiteld 'Op het eerste deel van de Griekse ... Vermakelijkheden'.

De titel van dit gedicht en Rabus' eigen mededeling, dat hij deze '...eerste reize der aanmerkingen en vertalingen ... zoo uit eigen lust als ten verzoeke van anderen ...'

heeft te boek gesteld, wijst op een vast voornemen zijnerzijds om dit werk voort te zetten. Het komt ons dan ook voor dat de 'Vermakelijkheden' als duidelijke voorloper van de 'Boekzaal' kunnen worden beschouwd, zowel naar doelstelling als naar inhoud.

Waarom Rabus aan zijn streven niet in deze vorm verdere uitwerking heeft gegeven, is niet duidelijk. Misschien was het succes van het werk van Bayle en diens opvolger Basnage voor Rabus aanleiding om van opzet te

willen veranderen. Hoe het ook zij, gedurende vier jaar lijkt Rabus zijn hooggestemde doelstellingen te vergeten, totdat in 1692 de eerste aflevering van de ‘Boekzaal’ verschijnt.

Tot nog toe hebben wij steeds gesproken over de rol van Pieter Rabus in de ontstaansgeschiedenis van de ‘Boekzaal’. Dat is ook begrijpelijk, menen wij: de man die men beschouwt als ‘auctor intellectualis’ van een bepaalde onderneming (zo mogen we de ‘Boekzaal’ toch wel noemen), zal men vanzelfsprekend op de eerste plaats de aandacht schenken. Toch draagt de wat exclusieve nadruk, die wij op de betekenis van Pieter Rabus als redacteur en ‘stichter’ van de ‘Boekzaal’ hebben gelegd, het gevaar in zich dat de uitgever van het tijdschrift, Pieter van der Slaart, aan onze aandacht ontsnapt. Zeker waar het hier gaat om een onderneming die aanzienlijke financiële consequenties met zich moet hebben meegebracht, mogen wij de rol van de uitgever, die toch de risico's van het geheel moet hebben gedragen, niet verwaarlozen.

Een eerste punt, waarop wij dan de aandacht moeten vestigen, is de mogelijkheid (wellicht zelfs de waarschijnlijkheid) dat het initiatief tot het oprichten van de ‘Boekzaal’ even goed van Van der Slaart kan zijn uitgegaan als van Rabus. De ‘filosofie’ achter de ‘Boekzaal’: het publiceren van een Nederlandstalig populair-wetenschappelijk tijdschrift, geeft immers niet alleen een zeer nobele, en verstandig en sympathiek aandoende basis aan de onderneming, doch is tegelijkertijd waarschijnlijk een uitstekende zakelijke propositie geweest, daar op deze wijze de mogelijkheid ontstond een tot dan toe onbenutte en zéér grote ‘markt’ te gaan bestrijken. Bezien wij de situatie eens met de ogen van Basnage de Beauval, uitgever van de ‘Histoire des Ouvrages des savans’, het tijdschrift dat Bayle's ‘Nouvelles’ voortzette. In het voorwoord tot de eerste aflevering van zijn tijdschrift, september 1687, schrijft Basnage:

‘le public trouvera peut-être que c'est le ménager bien peu que de ne craindre pas de le rebuter par le nombre des Journaux. On y travaille en tant de lieux avec tant de solidité et de succès, qu'il n'était point nécessaire de se venir mettre encore sur les rangs.’⁽²⁰⁹⁾

Ondanks zijn allereerst uitgesproken terughoudendheid, heeft ook Basnage oog voor het succes, dat voor een tijdschrift van het karakter van de ‘Nouvelles’ is weggelegd. En indien hij oordeelt dat er voor een Franstalig tijdschrift nog voldoende markt is, hoeveel hoop op succes kan Van der Slaart dan niet gehad hebben met de formule van een Nederlandstalige uitgave!

Rabus zelf vertelt ons dat Van der Slaart niet ongenegen was om snel op de verlangens van het publiek in te spelen⁽²¹⁰⁾; welnu, het initiatief tot het oprichten van een nieuw tijdschrift, voor een lezerspubliek dat zich tot dan toe met Franstalige of in het Latijn geschreven periodieken moest vergenoegen⁽²¹¹⁾, of zelfs, doordat het alleen de moedertaal machtig was, in het geheel geen toegang had tot de vele nieuwe ontwikkelingen in het Europese culturele leven, lijkt zakelijk bijzonder verstandig⁽²¹²⁾.

Doch ook om andere redenen was het ‘stichten’ van de ‘Boekzaal’ uit Van der Slaart's oogpunt een zakelijk aantrekkelijk idee. Hij was immers niet slechts drukker en uitgever van professie, doch ook boekverkoper, en het bezit van een eigen advertentiemogelijkheid voor de uitgaven die in zijn drukkerij van de pers kwamen,

en voor alle werken die hij in zijn winkel te koop had, was natuurlijk zeer aantrekkelijk. Het is duidelijk dat de 'Boekzaal' voor Van der Slaart van het begin af aan aan deze verwachting moet voldoen: zeer regelmatig wordt de lezer herinnerd aan het feit '.. dat alle boeken, in de Boekzaal vermeld, by den drukker dezes zijn te bekomen'⁽²¹³⁾. Dit geldt niet alleen voor de in de Republiek uitgegeven werken,

doch ook voor buitenlandse literatuur. Zo schrijft Rabus in 1693:

‘Alle boeken, in de Boekzaal vermeld, zijn by mijnen drukker te bekomen. Dog zoo iemand van eenigen der zelve, buiten Neerland gedrukt, wil gediend zijn, hy spreke in tijds, eer dat de overgezonden afdruksels uitverkogt zijn.’⁽²¹⁴⁾

Door de gehele ‘Boekzaal’ heen treft men deze kleine vermeldingen aan, waarmee Van der Slaart probeert de ‘Boekzaal’ ook aan zijn tweede verwachting, die van een verhoogde omzet in zijn boekwinkel, te laten beantwoorden. Welke gevolgen deze ‘politiek’ mogelijkwijs voor het redactionele beleid van Rabus gehad heeft, zullen we hierna nog bespreken⁽²¹⁵⁾.

Een tweede punt waaraan wij aandacht moeten schenken, wordt gevormd door de vraag: Wie was nu deze Pieter van der Slaart, uitgever van de ‘Boekzaal van Europe’? Wij moeten de lezer bekennen nauwelijks gegevens over hem te hebben kunnen achterhalen. Plaats noch jaar van zijn geboorte zijn ons bekend; evenmin weten wij of hij getrouwd was en kinderen had. Geen gegevens hebben wij over zijn vermogenspositie; over zijn activiteiten als uitgever weten we weinig méér dan de wetenswaardigheden die vermeld zullen worden in onze schets van de geschiedenis van het tijdschrift, waarvan hij de uitgever was⁽²¹⁶⁾.

Zelfs de ‘Boekzaal’, in zoveel gevallen een bron van informatie, laat ons uiteindelijk in de steek: persoonlijke gegevens over Van der Slaart zijn er nauwelijks uit te destilleren, zodat we dit onderdeel van onze bijdrage, de ontstaansgeschiedenis van de ‘Boekzaal’, op wat onbevredigende wijze moeten besluiten. Gedurende de eerste maanden van het jaar 1692 zullen de plannen voor de uitgave van een ‘Boekzaal’ door Rabus en Van der Slaart tezamen langzaam aan geconcretiseerd zijn. Zij sluiten tenslotte een contract af voor het uitgeven van de ‘Boekzaal’ - een contract dat ons helaas niet is overgeleverd - en Van der Slaart verkrijgt bovendien van de Staten van Holland een privilege voor het afdrukken van zijn tijdschrift⁽²¹⁷⁾. In het contract dat redacteur en uitgever hebben opgemaakt, zijn zij overeengekomen dat Pieter Rabus tegen vergoeding van enig schrijffloon de uitgever van copy zal voorzien. De uitgever, op zijn beurt, verplicht zich ertoe regelmatig de afleveringen van het tijdschrift te doen verschijnen. De titel van het tijdschrift zal, krachtens het privilege van de Staten van Holland en Westfriesland, luiden: De Boekzaal van Europe.

Zo verscheen in de zomer van het jaar 1692 het eerste Nederlandstalige populair-wetenschappelijke tijdschrift. Hoewel Van der Slaart's aanvraag om een absoluut monopolie door de Staten niet gehonoreerd was, zou het voorlopig toch het enige Nederlandstalige tijdschrift op dit gebied blijven.

II, 3. Het probleem van de lezerskring: reacties, verspreiding en succes

Zodra in de zomer van het jaar 1692 de eerste aflevering van de 'Boekzaal van Europe' uitkomt, heeft dit ongewone verschijnsel, een Nederlandstalig tijdschrift, ongetwijfeld de nodige aandacht getrokken. Wie zullen de eerste kopers en lezers van deze nieuwe periodieken geweest zijn? Waren het inderdaad alleen de 'platterts', zij die slechts de Nederlandse taal beheersten en daarom zo lang verstoken waren gebleven van al het nieuwe en wetenswaardige, dat in vreemdtalige boeken en tijdschriften het licht zag? En wie moet men hier dan onder verstaan? De vragen zijn niet eenvoudig te beantwoorden.

Laat ons allereerst eens Rabus zelf aan het woord laten over de onderscheiden categorieën van het publiek, waarbij hij interesse voor de 'Boek-

zaal' vaststelt.

Met de Romeinse dichter Horatius constateert hij 'Tres mihi convivae prope dissentire videntur, poscentes vario nimium diversa palato.'⁽²¹⁸⁾ Drie gasten ontvangt Rabus in zijn 'Boekzaal', te weten 'Schrijvers, boekverkopers en lezers'. Dat deze drie groepen de lezerskring van de 'Boekzaal' zouden vormen, had Rabus al in zijn manifest voorzien. Dat het zo bijzonder moeilijk zou zijn hun uiteenlopende verlangens te combineren, blijktbaar niet:

'In reinem gewisse, lezer, darre ik betuigen, zoo mijne ongelooffelijke arbeid niet tot een ruggesteun had de heusche erkentenis en edelaardige aanmoediging van rechte waardeerders der dingen, 'k ware somtijds in twijfel geraakt, of ik der dus lang getorsten last mijnen schouderen niet wilde onttrekken.'⁽²¹⁹⁾

Gunstige reacties houden Rabus dus op de been. Dat wil echter niet zeggen dat hij allerwegen tevredenheid kan constateren. Laten wij proberen de reacties van de diverse belangstellenden eens na te gaan en tegelijkertijd pogen aan te geven in hoeverre de vooraf gegeven karakteristiek van de gemiddelde Boekzaallezer, een 'plattert', op hen van toepassing is. Ten aanzien van de schrijvers, die natuurlijk ook vaak lezers geweest kunnen zijn, constateert Rabus met enig genoegen:

'Geen Schrijvers zijn tot nog toe klagtig gevallen. Een of anderhalf is er geweest, die wel had mogen lijden, dat het my gelegen was gekomen in 't melden zijner schriften wijdloopig te willen zijn; 't welk juist om goede reden was nagelaten ...'⁽²²⁰⁾

Het is immers de bedoeling, zegt Rabus, dat van de besproken werken een beknopte samenvatting wordt gegeven; wanneer soms een recensie wat langer uitvalt, mag men dit niet toeschrijven aan een persoonlijke voorkeur van de recensent - lezing van de 'Boekzaal' leert ons overigens het tegengestelde - doch moet dit geweten worden aan de inhoud van het besproken werk, die een langere recensie noodzakelijk maakt⁽²²¹⁾. Tot zover Rabus' reactie.

Wanneer we de schrijver niet als belanghebbende, maar als lezer beschouwen, dan kan, naar onze mening, wel worden aangenomen dat in de overgrote meerderheid der gevallen het epitheton 'plattert' op hen níet van toepassing geweest zal zijn. Het aantal in het Nederlands geschreven werken, dat in de 'Boekzaal' wordt besproken, is niet zeer groot, en men kan in het algemeen betwijfelen of er onder de auteurs van het genre boeken, dat in de 'Boekzaal' werd opgenomen, vele geweest zijn, die alleen hun moedertaal spraken.

Ook de boekverkopers zijn niet allemaal tevreden met de hen toch zo onverwacht geboden reclame- en advertentiemogelijkheid. Hun reactie was voorspelbaar. Zoals Rabus zegt:

'Den Boekverkopers, hoore ik, bevalt niet wel, dat hunnen gedrukten boeken nu en dan, zoo ze menen, geen behoorlijken plaats krijgen, 'k wil zeggen, dat ze achter andere schriften, die later zijn uitgegeven, hun rang hebben.'⁽²²²⁾

Rabus' antwoord op deze klachten is kort: iedereen komt aan de beurt. En mocht een boekverkoper zijn waren wat vlugger geadverteerd wensen te zien, dan kan hij daartoe altijd een verzoek richten tot uitgever Van der Slaart.

De boekverkoper als lezer zal wellicht wat vaker dan menig auteur een 'plattert' geweest zijn. Men bedenke echter wel dat de grote drukkers, uitgevers en boekverkopers in de zo internationaal georiënteerde Republiek

dikwijls de noodzaak zullen hebben ondervonden, meerdere talen meester te zijn, waaronder met name het Latijn; vaak gingen zij zelfs, zoals de Elseviers, op voet van gelijkwaardigheid om met de beroemde auteurs wier werken zij drukten en uitgaven. Voor hen zal een Nederlandstalig tijdschrift niet noodzakelijk geweest zijn, zij het dan dat de reclamemogelijkheden, die de ‘Boekzaal’ bood, natuurlijk van groot belang waren. Wie zullen dan de ‘gewone’ lezers geweest zijn, die geen enkel zakelijk belang bij de ‘Boekzaal’ hadden en er alleen stichting en vermaak in zochten? Rabus zelf acht deze groep heel uitgebreid:

‘... geleerde, ongeleerde, taalkenners, en die in dit stuk t'eenenmale onbedreven zijn, menschen van deze en gene gezindheid (hoedanige ons Holland in overvloed heeft), bygeloovige, en waarheidslievende luchtige en doffe geesten, rekkelijke hoofden en dwarsdrijvers, en ik weet niet hoe vele meer ...’⁽²²³⁾

Het is dan ook niet verwonderlijk dat uit dit vermakelijk ongelijksoortige publiek nogal uiteenlopende reacties komen op de inhoud van de ‘Boekzaal’. Een kort overzicht van de behandelde themata, zoals Rabus zelf dat gaf, moge aan deze reacties voorafgaan, en kan wellicht tevens enig inzicht bieden in de belangstellingssfeer, die de redacteur bij zijn publiek veronderstelde, zodat daaraan enigszins de graad van ontwikkeling der lezers kan worden afgemeten. De inhoud van zijn tijdschrift beschrijft Rabus als volgt:

‘Geschiedenissen, waard te weten,
Ontdekken 't gene door de tijd
Scheen opgeofferd aan 't vergeten,
Of lang verduisterd lag uit nijd.
Wie lust heeft Godgeleerde zaken
Te hooren, 'k schaff' hier meer als een
Braaf Schrijver, die u 't hart kan raken,
Zoo 't niet gevoelloos is als steen,
Aloudheidskenners, Letterhelden,
Gy vind verandering van stof,
't zy dat de mannen u vermelden
Des ondeugds schande, of vroomheids lof.’⁽²²⁴⁾

Zeker dienden de lezers belang te stellen in de problemen der theologie: wanneer de zeventiende eeuw in het algemeen een ‘eeuw der theologie’ genoemd kan worden, dan is Rabus in zijn tijdschrift daarvan zeker een exponent⁽²²⁵⁾. Veelvuldig wordt de belangstelling van de lezer gevraagd voor kwesties betreffende bijgeloof en vooroordeel. Ook in de wijsbegeerte dienden de lezers geïnteresseerd te zijn, en daarnaast in de natuurwetenschappen. In de dichtkunst en geschiedenis evenzeer als in reisbeschrijvingen; het anecdotische element dat Rabus daarin waardeert, verklaart tevens het behagen dat hij scheidt in de levensbeschrijvingen van vorsten, hoge staatsfunctionarissen en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. Deze bonte mengeling van onderwerpen treft de lezer in de ‘Boekzaal’ aan. Wat te verwachten was, gebeurt dan ook. Zonder veel verbazing constateert Rabus: ‘... onder de Lezers komen d'er opstruiven met meér als eenerly oordeel-uiting.’⁽²²⁶⁾ Sommigen betichtten Rabus van al te groot purisme. Zij zien, zo zegt Rabus, in plaats van het woord ‘hoofdstuk’

liever het woord 'capittel'. Zij raken hem hiermee natuurlijk in het diepst van zijn Nederlandstalige ziel: hij keurt hen dan ook geen antwoord waardig.

Anderen vinden zijn recensies te weinig ernstig. Waarom, vraagt Rabus

zich af, zou het hem niet geoorloofd zijn om ‘in 't verhandelen van een lach-rijke stoffe, mijn penne een luchtiger schimpsprong, of geneuglijken klemstreek in te willigen?’ En van de weeromstuit beschrijft hij op spottende wijze de veelheid van meningen over de ‘Boekzaal’: Pieter wil meer theologie, Paulus meer poëzie. Morgen wil men reisverhalen, dan weer filosofie. Ook de juristen zijn ontevreden, en

‘mogelijk zal eenig juffer-groeter en fier-opgequikte jongeling ... 't onvreden zijn dat de Fransche vryaadje-boekjes ... door my niet vermeld worden, dan ter loops, en schaarsselijk met een blooten titel ...’

Op dit laatste verwijt heeft Rabus overigens een karakteristiek antwoord:

‘... deze hebben zoo weinig om 't lijf, dat schrandere herssenen vele van die met regt waardiger oordelen na de tabak - als boekwinkels gezonden te werden.’⁽²²⁷⁾

Daarover is men het eeuwenlang eens geweest!

Dan zijn er natuurlijk diegenen, die hun verontwaardiging op schrift hebben gesteld, en geklaagd hebben dat deze of gene schrijver te veel eer heeft gekregen, terwijl anderen menen, dat hem geen recht is gedaan:

‘Ja, daar zijn d' er gevonden ('k schrijve dit niet zonder lachchen) (sic) die dit zoo nauw besnuffelden, dat ze wisten te melden, ter wat plaatse ik den eenen meer, den anderen min het eernaamtje van Heer na 't hoofd geworpen, of (vergeef my het gekromrugde masteluinwoord) te veel of te weinig gemonseigneuriseert had.’⁽²²⁸⁾

Tenslotte zijn er nog geweest, die gevallen zijn over het woord ‘plattert’. Rabus haast zich hen gerust te stellen: er is geenszins iets denigrerends mee bedoeld. Immers:

‘Elk is in zijn land een plattert, die der uitheemsche talen onkundig, hem zelven met zijne moedertale alleen moet behelpen: en 't ware te wenschen, dat vele wat meer hun best deden, om goede platterts te zijn ...’

En bovendien:

‘... Die niet taal-rijk is, kan wel vernuft-rijk zijn.’!

Wanneer men nu de inhoud van het tijdschrift overziet, kan men nauwelijks aan de indruk ontkomen, dat van de lezer toch wel een zekere dosis algemene ontwikkeling wordt verwacht, een zekere ‘geletterdheid’, zoals ook Bayle die bij zijn lezers veronderstelt⁽²²⁹⁾. Trof men een op deze onderwerpen gerichte belangstelling wel aan bij hen, die slechts hun moedertaal beheersten? Rond dit probleem zijn een groot aantal vragen te stellen, die wij niet kunnen beantwoorden. Hoe weinig is er eigenlijk bekend over het ontwikkelingsniveau en de sociale en culturele aspiraties van de verschillende bevolkingsgroepen in de Republiek! Hoe groot was de groep der alfabeten? En hoe groot onder hen de groep van mensen, die - materiëel gezien - in staat was om boeken te lezen⁽²³⁰⁾ en om door milieu en door onderwijs díe

belangstelling te verwerven, die nodig was om een tijdschrift als de 'Boekzaal' te appreciëren?

Het komt ons voor dat binnen de sociaal-economische situatie van de Republiek - en daar wordt de toestand betreffende onderwijs en opvoeding nog dikwijls gunstig genoemd, vergeleken met de andere West-Europese landen - de 'Boekzaal' niet anders dan een betrekkelijk elitair tijdschrift kon zijn. Ondanks dit 'elitaire' karakter kunnen wij echter in dñe zin toch spre-

ken van een zekere vulgarisatie, dat zowel Bayle als Rabus zich niet zozeer hebben gericht tot het kleine groepje ‘doctores’ en geleerden, maar dat zij hun tijdschriften veeleer hebben geschreven voor die veel grotere groep van geletterden en ‘docti’; door de hele ‘Boekzaal’ heen wordt duidelijk dat Rabus poogt om zijn recensies niet te specialistisch te maken, ja zelfs meerdere malen gedeelten van besproken werken niet beschrijft, met het argument dat de betrokken passage alleen voor een kleine groep geïnteresseerden van belang is⁽²³¹⁾. Ook de opzet van de ‘Boekzaal’, en de wijze waarop Rabus zich met de lezer onderhoudt - zaken waarover we nog komen te spreken⁽²³²⁾ - maken duidelijk dat het hem ernst was met zijn voornemen om te schrijven voor een groot publiek. Dat zich onder zijn lezers vele ‘geleerden’ bevonden, is zeker⁽²³³⁾; dat Rabus en zijn uitgever het tijdschrift echter bedoelden voor een groep die groter was, namelijk voor al die ‘Nederlanders’, die naar ontwikkeling en economische mogelijkheden in staat waren boeken te lezen, is eveneens duidelijk.

Wanneer we wat meer concreet willen worden en ons niet tevreden stellen met enkel een vage typering van het ‘Boekzaal’-publiek, doch ook een uitspraak willen doen over de omvang daarvan en daarmee tegelijkertijd over de feitelijke mogelijkheid tot welslagen van een vulgarisatie-streven, zullen we over de prijs en oplage-cijfers van de ‘Boekzaal’ moeten beschikken. We hebben dienaangaande enkele, helaas slechts vage, aanduidingen gevonden.

Afgezien van de informatie uit een kritisch ingezonden stuk, verschenen kort na het uitkomen van de eerste aflevering van de ‘Boekzaal’, waarin de schrijver zijn vrees uitsprekt ‘... dat de Boekzaal vele lezers zal vinden...’⁽²³⁴⁾, beschikken we alleen over de gegevens die Rabus zelf ons tussen neus en lippen mededeelt. In de ‘Boekzaal’ van januari/februari 1693 lezen we in het voorwoord dat vele mensen in gunstige zin op het verschijnen van de ‘Boekzaal’ hebben gereageerd, hetgeen voor Rabus aanleiding is om zijn identiteit als redacteur, tot dan toe verborgen gehouden, te onthullen. Elders spreekt Rabus zich wederom uit: Hij is blij:

‘... te horen (...) dat myne boekjes geene lezers ontbreken, en myne drukker geen verdriet heeft zoo lang my de moeite lust, nog wat Boekzalen onder zijn pers te brengen.’⁽²³⁵⁾

Rendabel was de ‘Boekzaal’ dus blijkbaar wel. Hoeveel lezers er nodig waren om een tijdschrift rendabel te maken, is nauwelijks na te gaan⁽²³⁶⁾. Dat de lezerskring niet zeer beperkt was, zou men kunnen opmaken uit Rabus' in 1694 uitgesproken dankwoorden:

‘Met weinige woorden moet ik nog aanroeren, dat ik nimmer zal nalaten dankbaarheid te betuigen aan die gene, welke met hun gunstig schrijven mijn opzet toestralen. 'k Hebbe hier uit geleerd, dat de Boekzaal vry verder als in ons Nederland gelezen word⁽²³⁷⁾ en danke de Hooggeleerde Heeren van Leipzig, voor hunne onverdiende achting te my waarts, opentlijk in hunne schriften getrompet⁽²³⁸⁾. Maar dewijl my somtijds brieven zonder naam, of met der namen letterkeer, toekomen, zy den zulken kennelijk,

dat ik, voor die beleefdheid hen verplicht zijnde, doch.. niet magtig hen
behoorlijk te antwoorden, liever wenste, ... hen regt te kennen.^{*(239)}

Een uitspraak van Rabus van 1698 is eveneens een indicatie voor het succes van de
'Boekzaal':

'Het doet my deugd aan myn hart, dat dit uittrekselwerk, welkers gewigt
niemand regt kent dan die geleerd heeft zyne schouderen daar onder te
zetten, van regtschapen boekoeffenaars meer en meer begunstigt werd

...^{*(240)}

Zijn meest significante uitlating over het succes en de oplage van de ‘Boekzaal’ doet Rabus in het voorwoord tot de ‘Boekzaal’ van januari/ februari 1695, wanneer hij, om de pessimistische voorspellingen van critici te logenstraffen, meedeelt:

‘... dat dit werk, nu reeds door ettelijke⁽²⁴¹⁾ duizenden van afdruksels kennelijk geworden (is) ...

en zich alom in de belangstelling mag verheugen.

Interpretatie van dit gegeven is op verschillende wijzen mogelijk. De meest ‘optimistische’ uitleg zou zijn dat de oplage van één tweemaandelijks uittreksel meerdere duizendtallen heeft bedragen. Een wat meer pessimistische schatting is daarentegen ook mogelijk. Wellicht bedoeld Rabus slechts te zeggen dat er, sinds het uitkomen van het eerste Boekzaaldeeltje, enige duizenden exemplaren zijn verkocht. Daar er sinds juli/ augustus 1692, de eerste aflevering, welgeteld 16 tweemaandelijkse deeltjes waren verschenen, zou dit neerkomen op een oplage van enkele honderden exemplaren per deeltje. Welke van deze twee extreme mogelijkheden te kiezen? Gebrek aan meer gegevens over het tijdschriftwezen in de zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw maakt een keuze heel moeilijk; een oplage van enkele duizenden exemplaren per aflevering is ons inziens niet waarschijnlijk⁽²⁴²⁾!

Wanneer wij echter de prijs van de Boekzaal zouden kennen, zou het tenminste mogelijk zijn iets meer te zeggen over de groep die, economisch gezien, in staat was de ‘Boekzaal’ te lezen. Wij hebben dienaangaande helaas slechts één enkel gegeven kunnen achterhalen, en wel de prijs van een volledige ‘set’ van de ‘Boekzaal’ over de periode 1692-1700; in dat jaar worden de 51 tot dan toe verschenen ‘Boekzaalstukjes’ door uitgever Van der Slaart aangeboden voor de prijs van f25:0:0⁽²⁴³⁾.

Men bedenke wel dat op dit moment de samenwerking tussen Rabus en Van der Slaart is verbroken, en beiden een eigen tijdschrift uitgeven⁽²⁴⁴⁾. Wanneer men bereid is aan te nemen dat dit bedrag desondanks de werkelijke prijs vertegenwoordigt, niet verhoogd omwille van een grote vraag, of verlaagd in de zin van een ‘opruimingsprijs’, dan kan het bedrag dat voor één enkele aflevering van de ‘Boekzaal’ moest worden neergeteld, op circa 9 stuivers en 12 penningen worden gesteld⁽²⁴⁵⁾.

Deze benadering van de prijs van een enkele Boekzaalaflevering is, dunkt ons, juist. Zij vindt immers bevestiging in de gegevens die wij hebben geput uit de administratie van de beroemde boekverkopersfirma Luchtmans⁽²⁴⁶⁾. Deze firma, gevestigd te Leiden, fungeerde als een soort centraal boekhuis, waarheen tal van boekhandelaren en uitgevers hun aanvragen voor een of meer exemplaren van de door hen gewenste publicaties stuurden; vervolgens werd er door de firmanten zorg voor gedragen dat aan deze aanvragen voldaan werd, doordat zij op hun beurt bij de uitgevers van de betreffende werken een bestelling plaatsten. Dit alles heeft geresulteerd in een, voor de geschiedenis van de Boekhandel in Nederland nog té weinig systematisch-geëxploreerde, boekhouding, waarin alle bekende boekverkopers en uitgevers met een debet- en creditrekening per jaar figureren⁽²⁴⁷⁾. Uit deze boekhouding kan men opmaken dat Van der Slaart via de firma Luchtmans per jaar

ongeveer 60 à 70 Boekzalen aan zijn collegae leverde, tegen de prijs van 10 stuivers per aflevering⁽²⁴⁸⁾. Wanneer in 1701 Barend Bos met zijn Tweemaandelijke Uittreksels op de markt komt⁽²⁴⁹⁾, bedraagt de prijs hiervan eveneens 10 stuivers.

Het Luchtmans-archief geeft ons ook waardevol vergelijkingsmateriaal. Uit de rekening van Reinier Leers, uitgever van Bayle's 'Nouvelles' en van Basnage's 'Histoire des Ouvrages des Savans', kunnen wij opmaken dat de prijs van een aflevering van dit laatste tijdschrift slechts 4 stuivers

was⁽²⁵⁰⁾. Wellicht is de grotere - namelijk Europese - markt, die voor deze periodiek bestond, de verklaring voor de, in vergelijking met de 'Boekzaal' wel zeer lage prijs. Dit lijkt des te meer waarschijnlijk, indien we bedenken dat ook voor de 'Acta Eruditorum', die maandelijks verschenen, de prijs slechts 5 stuivers was⁽²⁵¹⁾. Vergeleken met deze vreemdtalige tijdschriften is de prijs die de kopers voor een Boekzaalaflevering moesten neertellen bepaald hoog. De uiteindelijke indruk die wij - na lezing van circa 160 veiling catalogi uit de periode 1698-1750⁽²⁵²⁾ - hebben overgehouden van het publiek dat gehele of gedeeltelijke Boekzaalseries in z'n bezit had, bevestigt ons vermoeden dat de relatief hoge prijs van de 'Boekzaal' er, naast de inhoud, toch toe heeft geleid dat slechts een 'selecte' lezerskring kennis nam van het tijdschrift. Ongeveer 25% van de geraadpleegde auctiecatalogi bevatte min of meer complete Boekzaalseries; voor zover de beroepen van de voormalige bezitters in de catalogi waren aangegeven, kon geconcludeerd worden dat het zonder uitzondering hoogleraren, dominees of hoge ambtenaren betrof. Wij troffen namen aan als die van de historicus J. Perizonius, de hoogleraar in de medicijnen Th. van Almelooven, de beroemde mathematicus N. Hartsoeker, de jurist C. van Bijnckershoek, en daarnaast, zoals gezegd, vele dominees en leden van de stedelijke of regionale magistratuur⁽²⁵³⁾. De prijzen die voor complete sets van de 'Boekzaal' en voor vergelijkbare tijdschriften genoteerd werden, waren over het algemeen bijzonder laag⁽²⁵⁴⁾; de omstandigheid dat dergelijke publicaties toch voornamelijk dienden ter verschaffing van informatie over actuele en recente gebeurtenissen op de internationale boekenmarkt, zal hieraan niet vreemd zijn.

De conclusie die wij uit deze gegevens zouden willen trekken - waarbij wij er ons van bewust zijn des te zwakker te staan daar we de prijs van de 'Boekzaal' niet gerelateerd hebben aan de kosten van levensonderhoud, hetgeen een duidelijker uitspraak had mogelijk gemaakt over de vraag of de prijs inderdaad voor grote groepen van de bevolking té hoog is geweest - is dat het tijdschrift van Pieter Rabus en Pieter van der Slaart zeer waarschijnlijk slechts gelezen werd door een groep van, ten hoogste, enige honderden personen uit de geboede en ontwikkelde middenstand.

II, 4. De opzet van het tijdschrift en Rabus' werkwijze

Na zolang over de 'Boekzaal' gelezen te hebben, mag de lezer, die wellicht het tijdschrift nooit onder ogen heeft gehad, van ons verwachten dat wij een poging wagen om hem enig idee te geven van het uiterlijk en de inrichting van de tweemaandelijks verschijnende periodiek, die het materiaal voor deze studie geleverd heeft.

De zesmaal per jaar uitkomende afleveringen - die heden alleen in de vorm van tot halve jaargangen bijeengebonden boekwerkjes bekend zijn⁽²⁵⁵⁾ - hebben een formaat van vijftien bij tien centimeter. Naar hedendaagse begrippen bepaald een klein tijdschrift! De omvang der afleveringen is echter niet onaanzienlijk: deze schommelt constant tussen de honderdvijftig en de honderdnegentig pagina's.

Naast de primaire uiterlijke kenmerken, interesseert ons natuurlijk de globale opzet, die Rabus en Van der Slaart voor hun tijdschrift kozen. Zoals wij al hebben aangegeven, zochten zij in de inrichting van de 'Boekzaal' aansluiting bij de bestaande geleerdentijdschriften, waaronder we met name Bayle's 'Nouvelles de la République des Lettres' hebben ge-

noemd. Rabus' primaire doelstelling: een Nederlandstalig publiek in kennis te brengen met de publicaties die in binnen- en buitenland op tal van wetenschapsgebieden verschenen, realiseert hij in eerste instantie door het excerpere en samenvatten van de hem aangeboden of door hem uitgekozen publicaties. Meestal gaat hij natuurlijk over tot het leveren van enig commentaar op de door hem bestudeerde werken: zijn samenvattingen worden dan duidelijke recensies.

Elk van deze recensies nu, vormt een 'hoofddeel' in de tweemaandelijks Boekzaalaflevering, die, al naar gelang de lengte van de recensies, uit een groot of klein aantal 'hoofddelen' kan bestaan.

Deze opzet komt goeddeels overeen met de inrichting van de 'Nouvelles' van Bayle, die eveneens bestaan uit een reeks samenvattingen en recensies, gepresenteerd in 'articles'. Ook Basnage verdeelt zijn 'Histoire des Ouvrages des Savans' in 'articles' die telkens aan de recensie van één werk zijn gewijd. Le Clerc geeft de onderdelen van zijn 'Bibliothèque' geen naam, maar nummert ze gewoon met Romeinse cijfers; hij stemt daarin overeen met de redacteurs van de 'Acta Eruditorum', die hun recensies, zelfs zonder nummer, op elkaar laten volgen⁽²⁵⁶⁾.

Wanneer we nu, met deze kennis, de lezer een aflevering van ons tijdschrift al doorbladerend voor ogen voeren, komen we de volgende onderdelen tegen.

Allereerst de titelpagina met het opschrift:

'De Boekzaal van Europe.
Gesticht door P. Rabus.
Januarius en Februarius 1693.
Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.
Te Rotterdam, By Pieter van der Slaart, 1693.'⁽²⁵⁷⁾

Daarna volgt meestal een pagina waarop een opdracht vermeld staat⁽²⁵⁸⁾. Nu eens offreert Rabus zijn 'Boekzaal', met veel vleierende bewoordingen, aan een hoogwaardigheidsbekleder: een der leden van de Rotterdamse Magistraat, of een van de hoge stedelijke ambtenaren, dan wel een andere hoge functionaris uit het gewest Holland; soms ook kiest hij een zijner vrienden, en draagt hem 'dit Boekzaalstukje' op, waarbij hij de opdracht soms vergezeld laat gaan van een lang, lovend verhaal⁽²⁵⁹⁾, al dan niet in versvorm⁽²⁶⁰⁾.

Hierna volgde gedurende de jaren 1692-1694 meestentijds een voorwoord, waarin Rabus de lezer op bespiegelende wijze onderhield over de problemen die het Boekzaalschrijven met zich meebracht. Van der Slaart, de uitgever, stelt er bijzonder veel prijs op dat Rabus zulk een voorrede samenstelt. De reden vertelt Rabus ons zelf:

'k Hebbe een Drukker, die met meer luiden gemeen heeft, dat hy, zoo dikwijls als 't met zijn belang weder wig houden kan, 't gemak boven aan zet. Of 't my lust of niet, gaarne ziet hy, dat zijn knechts yder tweemaandelijk stukje van 't eerste blad af beginnen te zetten, en by gevolg, dat ik, zoo als

hy staat maakt, om een versch stukje te drukken, eenig voorgerechtje, of gedicht, reeds by sleur der gewoonte ingelijft, klaar hebbe.

Dit scheert hy zelf op eene kam, als 'er een nieuw half jaar word aangevangen, en verzoekt met nieuwe uittreksels teffens een aanspraak, of voorreden, bericht, inleiding, of zoo als 't de lezer gelieft te doopen, tot eenige genoeggeving van velerly slag van menschen.'⁽²⁶¹⁾

Rabus heeft er kennelijk weinig behoefte aan om deze eis van zijn uitgever voortdurend in te willigen; geen onnodige uitweidingen, meent hij; van zichzelf zegt hij immers dat hij

‘vermijde met drie woorden te zeggen, dat een rijp vernuft uit twee vatten kan ...’⁽²⁶²⁾

Vandaar dat de lezer na 1695 nog slechts sporadisch op een ‘aansprake’ wordt vergast; integendeel: veelal wordt hem na de opdracht medegedeeld dat hij ‘voór den bladwijzer een kleine onderrigting’ dient te zoeken, waarin dan informatie van veelal zakelijke aard wordt verstrekt, en waarin de drukfouten (die de ‘Boekzaal’ altijd in groten getale ontsieren) worden vermeld⁽²⁶³⁾.

Na het voorwoord of, indien dit ontbreekt, na de opdracht, volgt dan de eerste recensie, het eerste ‘hoofddeel’. Ieder hoofddeel begint met de titel van het besproken werk in de oorspronkelijke taal, waarna een vertaling volgt, gecompleteerd met een vermelding van plaats en jaar van uitgave, de naam van de uitgever, het formaat van het besproken werk, en het aantal bladen waaruit het boek bestaat⁽²⁶⁴⁾. Wanneer echter de titel, zoals soms voorkomt, erg lang is, kan men een opmerking aantreffen als:

‘Als de opschriften der boeken zoo vervaarlijk breed zijn⁽²⁶⁵⁾, ontzakt my de lust van die (volgens mijn gewoonte) te vertalen ...’

In dit speciale geval voegde Rabus er aan toe:

‘Ik, door den titel, als gezegt is, afgeschrickt, zal ook 't werk tot geen kort begrip brengen.’⁽²⁶⁶⁾

Gelukkig voor de lezers van de ‘Boekzaal’ worden zij slechts zelden op deze manier ‘afgescheept’.

Wanneer we nu nader ingaan op de opzet van deze indeling in ‘hoofddelen’, dan kunnen we het volgende constateren. Meestal bevatten de hoofddelen de gehele recensie van het besproken werk. Het komt echter ook voor dat Rabus meerdere hoofddelen aan een en hetzelfde werk wijdt. Daarvoor gelden steeds verschillende argumenten. Zo kan de voluminositeit van een bepaalde publicatie, die soms in meerdere ‘boeken’ is onderverdeeld, aanleiding zijn tot een gescheiden bespreking van deze onderdelen⁽²⁶⁷⁾. Maar niet alleen de omvang van het besproken werk kan hiertoe leiden! Ook het vermaak dat Rabus in een boek scheidt, brengt hem er soms toe om meerdere hoofddelen aan eenzelfde boek te spenderen. Een voorbeeld moge dit adstrueren. Bij de bespreking van een anecdotisch mengelwerk, getiteld: *Recueil de pièces curieuses et nouvelles*, dat in meerdere deeltjes in 1694 te Den Haag verschijnt, merkt Rabus op:

‘Koddig voor waar! Als ik weder trek gevoele tot het doorbladeren van de volgende deeltjes, zal de lezer haast een ander uittreksel zien, nu spoede ik my tot ander werk.’⁽²⁶⁸⁾

Deze belofte lost hij ruimschoots in: niet alleen bespreekt hij nog twee deeltjes van dit 'Recueil' in twee aparte hoofddelen, doch ook wijdt hij een geheel hoofddeel aan een vrij navertelde weergave van een anecdote, die in het oorspronkelijke werk slechts een pagina beslaat; hij geeft er zelfs de verwijzing naar die pagina bij⁽²⁶⁹⁾. Enige malen lijkt het zelfs alsof uitgever en redacteur aan klantenbinding hebben willen doen, door enige spectaculaire werken in zodanige omvang over de Boekzaalafleveringen te verspreiden, dat haast van 'vervolgverhalen' kan worden gesproken. Deze procedure wordt onder andere gevolgd bij de zeer uitgebreide bespreking (in vele hoofddelen), die ten deel valt aan de *Historie-*

van *Cromwell*, van de hand van de populaire Gregorio Leti⁽²⁷⁰⁾. Ook een auteur- en zelfs titelloze reeks bijdragen over de ‘levens’ der Engelse koningen vertoont alle trekken van een feuilleton⁽²⁷¹⁾.

Soms ook gelden andere motieven, om aan een werk meerdere hoofddelen te wijden. Zo schrijft Rabus naar aanleiding van zijn recensie van de uitgave van Samuel Bochart's *Opera Omnia*:

‘Bij aldien ik mijn eigen zinlijkheid had mogen opvolgen, en mijn lust den toom vieren, ik zoude U, Neerduitsche lezer, in deze twee maanden de uittreksels van des vermaarden Bocharts werken achter een hebben geleverd, maar overmits yder een niet evenveel behagen scheidt in 't lezen van dusdanigen soort van zaken als hier in verhandelt worden, en vele na verandering joken, zal ik andere schrijvers tusschen beiden vertoonen. Weshalven, omme dit werk zijnen eis te geven ... hebbe ik raadzaam geoordeelt in meér als een Hoofddeel daar van te spreken ...’⁽²⁷²⁾

Is dus hier de wens de lezers niet te vervelen met al te veel van dezelfde kost de oorzaak van een gescheiden bespreking, zo kan natuurlijk eveneens de veel toegepaste tactiek van het uitstel omwille van de spanning ertoe leiden dat meerdere hoofddelen aan één publicatie worden gewijd.

Een laatste oorzaak, die, helaas, al te vaak geconstateerd moet worden, is gelegen in de omstandigheid dat Rabus kennelijk voortdurend onder hoogspanning zat te werken, en derhalve soms zijn uittreksels niet gereed kreeg, wanneer de drukkersjongen om de copy kwam vragen. In het minst verwerpelijke geval resulteert dit in een tweede bespreking op een later tijdstip. Soms echter moet Rabus kennelijk zijn recensie middenin afbreken, waardoor een deel van het werk niet in de bespreking aan de orde komt. Waar dit bij reisverhalen, of besprekingen van bundels en mengelwerken nog niet tot een geheel vertekend beeld leidt, is deze werkwijze natuurlijk volstrekt onacceptabel indien het gaat om verhandelingen waaraan een duidelijke structuur en een doorlopende redenering ten grondslag liggen: de consciëntieus opgevatte voorlichtende taak van het tijdschrift raakt dan wel ver op de achtergrond!

Deze gang van zaken behoort echter, voor zover wij hebben kunnen constateren, tot de uitzonderingen.

De haast waarmede Rabus zijn uittrekselarbeid moet verrichten, lijkt echter een gewoonte te zijn geweest. Herhaalde malen moet hij een uittreksel-besluiten met een zin als

‘... Door haastigheid van schrijven hebbe ik vergeten te zeggen ...’⁽²⁷³⁾

of andere woorden van gelijke strekking.

De wijze waarop Rabus bij het recenseren te werk ging, de mate van betrouwbaarheid die daarbij te constateren valt, de vraag of hij werkelijk de kern van het betoog van de besproken auteur heeft gevat, dan wel of hij is blijven steken in perifere, anecdotische details, dat alles kan slechts blijken door een grondig vergelijkend onderzoek naar zowel Rabus' uittreksels als de daarbij behorende originele werken.

Dit is in de op dit hoofdstuk volgende bijdragen geschied. Wij kunnen hier slechts wijzen op een aantal kenmerken, die in het algemeen bij Rabus' recensies zijn te constateren. Zo geldt meestal dat hij zijn recensie opent met enige korte bio- en bibliografische bijzonderheden omtrent de auteur en zijn werk⁽²⁷⁴⁾. Hierbij speculeert Rabus vaak op het feit dat hij, blijkbaar, een vaste lezerskring heeft, door het plaatsen van opmerkingen als:

‘Gy weet, die de Boekzaal gewoon zijt te doorwandelen, dat ik voor een wijl u een boek dezès Schrijvers vertoonde ...’⁽²⁷⁵⁾

Zo kan hij zich soms de moeite besparen om opnieuw de nodige achtergrondinformatie te verstrekken. Bovendien heeft deze wijze van inleiden het commerciële voordeel dat de lezer duidelijker bij het tijdschrift betrokken wordt en het gevoel krijgt iets gemist te hebben indien hij de betreffende passages niet kan naslaan!

Zijn informatie omtrent auteur en werk zal Rabus veelal ontleen aan de in het boek opgenomen voorwoorden, ten geleides, berichten van de drukker, lofdichten en wat dies meer zij⁽²⁷⁶⁾. Tevens is het mogelijk dat hij, bijvoorbeeld aan de hand van de bibliografieën van Cornelis van Beughem⁽²⁷⁷⁾, zijn toevlucht heeft gezocht in andere tijdschriften, waarin misschien al eerder 'n bespreking van hetzelfde of ander werk van de betreffende auteur is opgenomen. Een niet geheel betrouwbare indicatie hiervoor vormen de soms voorkomende verwijzingen naar, bijvoorbeeld, de ‘Nouvelles’ van Bayle, of de ‘Acta Eruditorum’, tijdschriften die Rabus kennelijk geregeld bijhield⁽²⁷⁸⁾.

Voor zijn bio- en bibliografische informatie kon Rabus verder terecht in de blijkbaar zeer uitgebreide bibliotheek van zijn vriend Pieter Deinoot⁽²⁷⁹⁾:

‘... Gy bezit overvloed van kostelijke boeken, en deftige gedenktekenen der aloutheid, door welke men alles wat van der voorvaderen wijsheid overig is, kan in 't kort zien ...’⁽²⁸⁰⁾

schrijft Rabus aan Deinoot, en zijn dank voor diens adviezen uit hij met de woorden:

‘t geeft my een innerlijke vreugd, dat ik UE altijd bereid vinde, om-me in zaken van geleerdheid my zowel als andere de behulpzame hand te bieden.’⁽²⁸¹⁾

Desondanks was Rabus natuurlijk niet in staat om bijna geheel alleen de meest uiteenlopende wetenschapsgebieden te verkennen, en in zijn uittreksels van zeer specialistische werken volkomen recht te doen aan de vele moeilijke kwesties en polemieken, die dikwijls rond bepaalde auteurs en hun werken waren ontstaan. Hij bekent deze onkunde ronduit, maar spreekt tevens de hoop uit dat hij al doende zal leren; hij is dan ook verheugd:

‘als wanneer my daar toe gelegenheid werde vergunt, welke ik niet nalate met mond en penne te zoeken by mannen, my, wegens hunne wijsheid, en groote bedrevenheid in wetenschappen, in duurzame hoogachting.’⁽²⁸²⁾

Hij zoekt dus raad en bijstand waar hij ze vinden kan, en prijst zich gelukkig wanneer hij inderdaad een aantal mensen bereid heeft gevonden als vraagbaak te fungeren:

‘t Geluk wil, dat deze, als ik hunne raad of hulpe in verborgen kennisse nodig hebbe, my niets onthouden, dat tot de verstandelijkheid van 't een of 't ander boek noodig is te weten.’⁽²⁸³⁾

Zo bedankt hij in hetzelfde voorwoord, waaraan deze passages zijn ontleend, met name een ongenoemd

‘Predikant der Gereformeerde Kerke, in een der steden van Vlaanderen, wiens grondige kennisse in de Rabbijnen, en andere verhevene leeringen, uit zoo eenen ver afgelegen hoek my somwijlen toestraalt ...’⁽²⁸⁴⁾

En ongetwijfeld zijn er meer vrienden, kennissen en soms misschien zelfs vrijwel onbekenden bereid geweest om Rabus bij zijn moeizame arbeid te assisteren.

Dit alles neemt echter niet weg dat Rabus ook zelf de capaciteiten had om juist deze veelomvattende taak telkens weer tot een goed einde te brengen. Zijn belezenheid in de Nederlandse literatuur van zijn eeuw is groot, en wordt gecompleteerd door een grote vertrouwdheid met de Klassieken, waardoor hij nooit om een passend citaat verlegen zit. Naast het Latijn en het Grieks, beheerst hij kennelijk ook het Frans, Duits en Engels op zodanige wijze, dat het hem geen moeite kost min of meer voor de vuist weg een rijmende vertaling te leveren van gedichten in deze talen, wanneer zulks in een recensie te pas komt. Ook zou men uit de ‘Boekzaal’ kunnen concluderen dat het Italiaans (en zelfs het Spaans) weinig geheimen voor hem hebben: de wijze waarop hij bijvoorbeeld gebruik maakt van de correspondentie tussen Van Leeuwenhoek en Magliabecchi wijst hier al op⁽²⁸⁵⁾.

Ook de frequent voorkomende annotaties, waarin Rabus enige informatie geeft betreffende personen of zaken die in het door hem besproken werk ter sprake komen, wijzen op een gedegen kennis, die hij de Boekzaallezer niet onthoudt.

Na een vermelding van bio- en bibliografische gegevens omtrent de auteur en zijn boek volgt soms een korte vermelding over de opbouw van het werk, en, om deze lijn even door te trekken: Rabus beëindigt een recensie dikwijls met een opmerking als:

‘De bygevoegde bladwijzers zijn goed, en voor de Lezers van 't werk ten uiterste dienstig.’⁽²⁸⁶⁾

Daarna volgt zijn, al dan niet het origineel op de voet volgende, samenvatting. Voor de hierbij toegepaste techniek verwijzen wij gaarne naar de afzonderlijke bijdragen in deze bundel.

Enige algemene punten kunnen wij echter nog vermelden. In vele gevallen zal Rabus, wanneer hij de nadruk wil leggen op een uitspraak van de schrijver van het onderhavige werk, de zin inleiden met woorden als ‘De Schrijver zegt ...’, en dan soms ook nog in een voetnoot verwijzen naar de pagina waarop in het oorspronkelijke werk deze uitspraak wordt gedaan⁽²⁸⁷⁾.

Wanneer Rabus tenslotte zijn recensie-arbeid staakt, volgen er dikwijls nog afzonderlijk of gecombineerd, enige mededelingen, al dan niet vergezeld door een waardige afsluiting in de vorm van een toepasselijk zelf geschreven of aan de Nederlandse en Antieke Klassieken ontleend gedichtje⁽²⁸⁸⁾.

De mededelingen zijn van verschillende aard. Wij spraken al over het vermelden van bladwijzers en inhoudsopgaven. Bij de bespreking van een vertaald werk vermeldt Rabus soms de oorspronkelijke uitgave met jaar en plaats van verschijnen⁽²⁸⁹⁾. Dikwijls ook wordt het hoofddeel besloten met een korte reclameboodschap aangaande andere uitgaven, door dezelfde firma gepubliceerd. Hierbij maakt Rabus natuurlijk vaak gebruik van de - toen evenals nu nog - op de schutbladen vermelde informatie omtrent het fonds van de betreffende uitgever⁽²⁹⁰⁾. Soms ook leidt hij in de laatste regels van zijn recensie het volgende hoofddeel in met woorden als:

‘Al genoeg hiervan. Daar komt een Geneesheer aan, laat ons eens gaan
hooren wat die weet te zeggen ...⁹⁽²⁹¹⁾

of:

‘Nu zullen we eens uit een Filozofisch vaatje gaan tappen ...⁹⁽²⁹²⁾.

Meestentijds echter eindigden de recensies met wat kortademig en vermoeid aandoende exclamaties, die de lezers soms wel de vraag moeten hebben ingegeven waarom Rabus zich tot overspannens toe op zijn werk stortte.

Tot slot van deze passage over de boekbesprekingen willen we nog op één duidelijke karakteristiek van Rabus' redactioneel beleid wijzen. Nooit of te nimmer zal hij een uittreksel vervaardigen van een werk dat naar zijn gevoel niet door een dame zou kunnen worden gelezen. Wanneer hij een ‘Tractatum de Statu viduitatis mutato’ bespreekt⁽²⁹³⁾, waarin een passage voorkomt over ‘de onmagt van een van beide d'echtgenooten tot voorttellen ...’, dan concludeert Rabus dat de auteur

‘dezelve met naakte historiën en voorbeelden, zoo vleeschelijk (verklaart), dat ik, omme geen ergernisse te geven aan juffers, die mijn Boekzaal misschien bekijken, niet een der zelve hier wil uittrekken.’

Voor het geïnteresseerde (mannelijke) publiek geeft hij echter wel aan op welke pagina's deze wat minder ‘fatsoenlijke’ passages te vinden zijn!⁽²⁹⁴⁾

Tot nu toe hebben we alleen gesproken over dié hoofddelen, die een recensie bevatten. De ‘Boekzaal’ is echter beslist meer dan louter een ‘uittreksel-tijdschrift’. Vele malen wordt er een hoofddeel gewijd aan wat men zou kunnen noemen een informerende of opiniërende bijdrage. Laat ons slechts enkele voorbeelden noemen.

In 1693 stuurt Ds. Westhovius uit Zevenbergen Rabus een werkje van zijn hand, getiteld: *Filozofische en Mathematische Waterspeculatiën* (Dordrecht 1691), dat Rabus niet in bespreking neemt, maar dat hij als waardevol aankondigt, daar het handelt over voorstellen om een beter verloop van de Maas te realiseren⁽²⁹⁵⁾. Twee jaar later treffen we een bijdrage aan, die bestaat uit Rabus' resumé van een hem uit Duitsland toegestuurd ‘spookverhaal’, dat Rabus van commentaar voorziet, waarna hij besluit met de opmerking:

‘Hebt gy 't verstaan, lezer, wel lacht dan eens hartelijk’⁽²⁹⁶⁾

Een laatste voorbeeld halen we uit de Boekzaalaflevering van september/oktober 1695, waar Rabus in het XIX hoofddeel uitgebreid ingaat op ‘De vroegrijpe geleerdheid van den uitmuntenden jongeling Theodorus Texelius, onlangs overleden’. Tenzij deze bijdrage bedoeld is tot stichting van even zovele potentiëel-uitmuntende jongelingen (maar dan zonder het perspectief van een schielijk overlijden), lijkt de zin van dit hoofddeel wat ver te zoeken. Er wordt gesproken over de uitstekende opvoeding van Theodoor, zijn grote begaafdheden, zijn contacten met vele geleerden etc., maar met de wetenschap dat de Brielse jongeman een neefje was van Johannes Texelius, predikant en hoogleraar te Rotterdam en waarschijnlijk met Rabus bevriend, lijkt deze bijdrage weinig meer dan een kleine hagiografie!⁽²⁹⁷⁾

Wanneer we spreken over de informerende en opiniërende aspecten van de ‘Boekzaal’, komen we vanzelf op het onderwerp van de ‘laatste’ hoofddelen. Reeds het ‘Journal des Scavans’ had zich ten doel gesteld om, naast uittreksels, ook allerhande boeknieuws, mededelingen uit de geleerdenwereld, en nieuwe ontdekkingen en uitvindingen te melden; de redactie wijdde hieraan echter geen apart hoofddeel,

hoewel men soms een rubriek aantreft getiteld: 'Extrait du Journal d'Angleterre', waarin blijkbaar uittreksels uit de handelingen van de Royal Society te Londen werden gegeven. Pierre Bayle op zijn beurt ontwikkelde de gewoonte om zijn laatste 'arti-

cle' te vullen met een 'Catalogue de Livres nouveaux accompagné de quelques remarques', waarin hij nieuwe titels, al dan niet voorzien van enige korte opmerkingen, vermeldde en tevens nieuwtjes opsomde, of inging op ingekomen post. Andere tijdschriften namen deze gewoonte over: zo leverde de redactie van de 'Acta Eruditorum' tot slot van iedere maandelijkse aflevering een lijst van 'Libri Novi'⁽²⁹⁸⁾.

Het spreekt welhaast vanzelf dat ook de 'Boekzaal' een dergelijke rubriek zou krijgen, al was het alleen maar om de uitgevers, die zo heftig reageerden op het verzoek om nieuwe titels te melden⁽²⁹⁹⁾, een ruime reclamemogelijkheid te bieden, wanneer een aantal hunner boeken niet voor uitgebreide recensering in aanmerking kwam. Ook Van der Slaart zelf heeft natuurlijk deze rubriek als advertentiemedium onmisbaar geacht⁽³⁰⁰⁾. Vandaar dat de titel van deze rubriek dan ook meestal luidt:

'Het een en ander Boeknieuws'

of

'Uittreksels van boeken, die na twee maanden te wagten zijn, met een x gemerkt, andere titels etc.'

'Letterversnapering, Titels etc.'

en dergelijke⁽³⁰¹⁾.

Het kenmerkende van deze rubriek was echter van het begin af aan dat er naast opsomming van vele titels, die het slechts met een vermelding moesten doen, of met een korte verklaring, indien het opschrift al te nietszeggend was⁽³⁰²⁾, ook een zekere aanslag werd gepleegd op de bij de lezers (waarschijnlijk terecht) veronderstelde nieuwsgierigheid naar hetgeen de volgende aflevering van het tijdschrift brengen zou. Rabus' taalgebruik is hier vaak geheel op ingesteld. Zo stelt hij de lezer met veel omslag van woorden een bespreking in het vooruitzicht van *Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*, een anoniem te Parijs verschenen werk waarin iedereen de hand van Fénelon veronderstelde, en dat veel opzien had gebaard.

Rabus onthoudt de lezer deze details niet, hetgeen de spanning zeker verhoogd zal hebben!⁽³⁰³⁾

Waar het een aankondiging van in het buitenland gepubliceerde werken betreft, verwijzen wij naar onze opmerkingen over de contacten van Van der Slaart⁽³⁰⁴⁾. De vier vaste rubrieken, die men op dit gebied in de laatste hoofddelen aantreft, zijn (met variaties in de betiteling): 'Boeken, nieuwelijks in Vrankrijk gedrukt', 'Uit Engeland hebben we ...', en in veel mindere mate 'De Hoog duitsche hebben ons een deel nieuwe boeken toegezonden ...'⁽³⁰⁵⁾. Tenslotte treft men, onveranderlijk door de gehele 'Boekzaal' heen⁽³⁰⁶⁾, het 'Italiaansch Boeknieuws' aan, 'getrokken uit den brief van ... Antoni Magliabecchi ... aan den Heere Antoni van Leeuwenhoek geschreven uit Florence.' De titels in de Engelse en Franse rubrieken zijn, zoals te verwachten was, verreweg het grootst in aantal, en lopen soms per rubriek in tientallen⁽³⁰⁷⁾.

Met dat al mag men concluderen dat de Boekzaallezer ook van de buitenlandse boekenproductie een aardig beeld kan hebben gekregen. De diverse lezers en geïnteresseerden verwachtten echter nog meer van de 'Boekzaal'. Zo kunnen

boekhandelaren er af en toe een aankondiging in aantreffen van een verkoop, door een hunner confraters te organiseren⁽³⁰⁸⁾. Rabus geeft hiermede duidelijk gehoor aan de reacties die hem aangaande de opzet van de 'Boekzaal' hebben bereikt⁽³⁰⁹⁾. Ook de lezers die hem gevraagd hebben om meer 'nieuwttjes', in de vorm van het vermelden van het overlijden van beroemde geleerden, of het bespreken van nieuwe uitvindingen, stelt hij niet geheel teleur. Hoewel hij niet zover gaat als de

redacteur van het ‘Journal des Scavans’, die zijn lezers beloofde dat men bij het overlijden van markante persoonlijkheden een lovend ‘in memoriam’ zou plaatsen, met daarbij een lijst van de publicaties der overledene, laat Rabus niet na af en toe een in gepaste bewoordingen gesteld overlijdensbericht op te nemen. Zo vernemen de lezers in 1695 dat:

‘De Wiskonst heeft verloren haren grooten Voesterling, den edelen Heere Christiaan Huygens van Zuylichem ... dien wijdberoemden Archimedes onzes Vaderlands ...’⁽³¹⁰⁾

En in 1696 volgt de droeve tijding van het overlijden van de hoogleraar Jacob Tollius, ‘Na vele wederwaardigheden en een lange quijnziekte...’⁽³¹¹⁾

Naast deze kleinere berichten, treft men in de laatste hoofddelen ook grotere informerende bijdragen aan. Het is in dat geval onduidelijk welke criteria Rabus aanlegde bij de beslissing om al dan niet een apart hoofddeel aan het betreffende onderwerp te besteden: waarschijnlijk in het geheel geen!

Zo is er immers geen verschil in importantie te bespeuren tussen ‘het verhaal van de rupsen’, waarin verteld wordt hoe een Duitse Dame uit Kolmar van heftige hoofdpijn genas, nadat een aantal rupsen met ‘jongen’, die in haar oren genesteld waren, verwijderd was⁽³¹²⁾, en het verslag over de anatomiecolleges van de Amsterdamse hoogleraar Frederic Ruysch, die bij zijn onderwijs gebruik maakt van kinderlijkjes, die in volstrekt gave toestand bewaard worden door middel van een procédé, dat het mogelijk maakt:

‘omme de kleinste deeltjes des lichaams klaarder als in een versch - afgestorven mensch te vertoonen ... zelfs de allerminste, als daar zijn de ondervellige kliertjes, de tepelwijze en netswijze lichamen, haarkokertjes enz.’⁽³¹³⁾

Toch wordt aan de eerste bijdrage een hoofddeel van de ‘Boekzaal’ besteed, terwijl het tweede verhaal als onderdeel van het laatste hoofddeel wordt opgedist. Hetgeen deze voorbeelden wél illustreren is dat de ‘Boekzaal voldeed aan de behoefte aan informatie over spectaculaire gebeurtenissen en de verklaringen, die de wetenschap daarover kan verschaffen: het ‘verhaal van de rupsen’ levert Rabus de gezaghebbende meningen en observaties van Anthonie van Leeuwenhoek op, waardoor de lezers toch weer de indruk gekregen moeten hebben direct bij het ontstaan van wetenschap betrokken te zijn geweest. Dat zulk een wijze van presenteren de populariteit van de ‘Boekzaal’ verhoogt, hoeven wij hier niet te betogen. De gehele opzet van de laatste hoofddelen in ogenschouw nemend, menen wij te kunnen concluderen dat hiermede aan een groot aantal verlangens van het zo uiteenlopende Boekzaalpubliek werd voldaan: mededelingen op hun vakgebied voor boekhandelaren, drukkers en uitgevers, af en toe een extract uit een geleerdenbrief voor de auteurs, en veel informatie, afge wisseld met nu en dan een spannend nieuwtje, voor de lezers.

Voor een waardering van de gehele ‘Boekzaal’ zouden we hier het oordeel van mevrouw Thijssen-Schoutte willen citeren:

‘Heeft men zich eenmaal ingeleefd in de geest en gedachte van die tijd, dan kan men gemakkelijk navoelen, met welk een gretig interesse de de abonne's op de Boekzaal naar de tweemaandelijksse afleveringen gegrepen zullen hebben’⁽³¹⁴⁾.

We willen deze paragraaf niet besluiten zonder de lezer een, hier en daar wat speculatieve, beschouwing over het tot stand komen van een Boekzaalaflevering te bieden.

Al eerder merkten we op dat Rabus ons inziens over tal van capaciteiten beschikte om een vermoeiende en veeleisende onderneming als het schrijven van de 'Boekzaal' tot een goed einde te brengen. De belangrijkste eigenschap - die voor zulk een project onontbeerlijk is - hebben we toen niet vermeld: een grote liefde voor het eigen studeervertrek, en de bereidheid daarin vele uren door te brengen. In een gedicht getiteld 'Gedagten', met daarop volgend de spreuk 'Labor improbus omnia vincit', deelt de 'Boekzaal'-schrijver zijn lezers zijn gevoelens mee; wanneer hij zijn studeerkamer binnengaat, roept hij uit:

'k Ban teffens alle zorgen uit,
Verheugd, en met mijn lot te vrede,
Daar my mijn boekvertrek besluit,
En ik al 's werelds zwarighede
Den wind ten prooy geef, om voortaan
Te vliegen naar de Oceaan ...'
'O kleine plaats, dog groot genoeg
Om my het wijdheal t'ontblooten,
O schrijfcel, die my laat en vroeg,
Wanneer 't my lust, houd opgesloten:
Geen hofzaal, ja geen vorstenhof
Gaf my zoo veel vernoeving-stof.'⁽³¹⁵⁾

Wanneer de drukker hem het eerste materiaal voor de nieuwe boekzaalaflevering liet bezorgen, moest Rabus zich natuurlijk in zijn studeerkamer terugtrekken, en met het uittrekselwerk beginnen. Hoeveel tijd hem door uitgever Van der Slaart gegeven werd om een aflevering te voltooien, weten we niet. Veel kan het niet geweest zijn: hoe dikwijls sluit hij een recensie niet af met een excuus als:

'... dewijl des drukkers jongen my een Engels boek komt brengen, welkers titel my doet zien, dat ik nog meer van geestelijke zaken moet spreken.
Zie daar volgt het..⁽³¹⁶⁾

Zo rijgt zich het ene uittreksel aan het andere, terwijl de arbeid natuurlijk nu en dan wordt onderbroken door noodzakelijk naslagwerk, of door een bezoekje aan vriend Deinoot om raad bij een wat ingewikkelde passage. Het kostte Rabus al zijn 'ledige stonden, somwijlen ook by ongeslapene nachten uitgekost ...'⁽³¹⁷⁾

Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij soms het schrijven moet opgeven met de verzuchting: 'Maar ik worde vermoeid, en leg mijn pen, reeds stomp geschreven, neêr'⁽³¹⁸⁾. De lezer, die langzamerhand medelijden begint te krijgen, zal hem dan ook wel vergeven hebben als Rabus soms, na lange tijd aan een stuk geschreven te hebben ('Mijn penne, dit pas lang genoeg op een galop hebbende gereden, moet eens peisteren...'⁽³¹⁹⁾), een pauze neemt of, gezien de overmaat aan werk, een wat erg saai en dik boekwerk overslaat, met een bede tot de lezer:

'Gy zult het niet qualijk nemen, hoop ik, goede lezer, dat ik U geen uittreksel van deze verzameling der kerkregelen voordisse. 'k Hebbe de handen zoo vol ander werk, dat ik zonder dezelve te doorbladeren, liever wil voortgaan met boeken, die meer van mijn aas zijn.'⁽³²⁰⁾

Dat Rabus hierbij in stilte zijn uitgever verwenst heeft, die hem bij zoveel werk ook nog taaie stof in de maag splitst, kunnen we ons goed voorstellen⁽³²¹⁾.

Hij realiseert zich echter terdege dat hij dit vele werk zelf gewenst heeft⁽³²²⁾, en is dan ook dankbaar dat de arbeid hem meestal 'vermaakelijk valt'. Bovendien leeft hij in het bewustzijn 'dat een mensch, zonderling

in 't blaken van zijnen frissen levenstijd, niet ontledig moet zijn.' De gedachten die hem zo onder het schrijven te binnen komen, willen we de lezer niet onthouden: zij vormen een uitstekende illustratie van hetgeen wij een van de meest saillante kenmerken van de 'Boekzaal' zouden willen noemen: de tot dan toe ongekend alledaagse, van man-tot-man-benadering, die de 'Boekzaal'-schrijver in het contact met zijn publiek realiseert, en die wij in geen enkel ander tijdschrift uit deze periode hebben opgemerkt. Wellicht komt hierin het duidelijkst tot uiting dat dit tijdschrift inderdaad voor een ander, groter publiek geschreven werd, dan voor de kring die de bestaande periodieken las. Zo spreekt hij zijn lezers als volgt toe:

't Gebruik begint my de zwaarte des werks dragelijker te maken; en der aangroeiende lezers welgevallen, dat meer en meer opdaagt, steekt my een hart onder de riem. Daar by komt het vermaak van, by ledige uren op mijn boekkamer besloten, rondom my henen een menigte Schrijveren van grooten en kleinen aanzien te beschouwen, welker sommige my een innerlijken eerbied tot hun verwekken, andere den neus doen opschorten, of eens smakelijk den lever verschudden.. En dus leere ik dagelijks uit d'een en d'ander, de vrye konsten met nieuwe oogen in te zien, er 's werelds waangevoelens, my voorhenen stuksgewijze gebleken, door klaarder vergrootglazen stiptelijker t'ontdekken, waaromme ik vryelijk durve belijden, in 't gene my in mijne kindsheid en daar op gevolgde jeugd was toegepraat, tans weinig of geen smaak te vinden, veel van 't gene waar in ik was onderwezen voor valsch te houden, 't gezag der Ouden (uit welke de meeste wijsheid te halen is) met een ander onderscheid en naakter eenvoudigheid te begrijpen ... Op zulk een voet voortgaande, zoo God mijn gezondheid duurzaam make, ben ik niet buiten hope, van voortaan den lezers bet nut en vermaak by te zetten, steeds, pogende (...) onophoudelijk naarstigheit en onderzoek van zaken ten grondveste te stellen, der meesteren valsch bevondene leeringen te verwerpen ...⁽³²³⁾

Rabus ten voeten uit, met zijn afkeer van gezagsargumenten, zijn geloof in de vooruitgang van de mens door kennis en wetenschap, zijn verwachting de lezers door zijn 'Boekzaal' tot kritisch denkende mensen te maken! Dergelijke gedachten zullen hem, menen we, oprecht beziel hebben gedurende de lange uren waarin alweer een Boekzaalaflevering moest worden klaargemaakt.

Wanneer dan een aflevering gereed was, of Rabus de aanzegging kreeg dat hij nu wel voldoende pagina's beschreven had (hetgeen vaak impliceerde dat hij de lezer op de valreep nog even moest vertellen dat het een of ander werk dan maar tot de volgende ronde bewaard zou worden), volgde waarschijnlijk meestal een gesprek met Van der Slaart, waar het, in Rabus' eigen woorden, als volgt kon toegaan:

'Heb je geen vaarsje?', vraagde my mijn drukker in rond Hollands, onder het kouten over dit twaalfde stukje des Boekzaals; even als of 't noodwendig was, den lezer vooraf op den drempel met een zerp gerechtje, dat de leeslust opwekte, voor af t'onthalen, eer ik hem tot d'opdissing van mijner Schrijveren mengel spijs leidde...⁽³²⁴⁾

Op een toon van ‘ben ik nu een dichter, of ben jij het’, zal Rabus zijn uitgever dan hebben duidelijk gemaakt dat hij niet zonder inspiratie ineens een vers kan produceren⁽³²⁵⁾. Wat er verder op deze bijeenkomsten besproken werd, weten we helaas niet.

Kennelijk echter had Rabus geen zeggenschap over de opmaak van het tijdschrift; een uitspraak als:

‘Ziet gy wel, Boekzaallezer, die verstand heeft, al heeft mijn drukker dit werkje wat after aan geplakt, dat het nogtans voor eenige voorstaande niet behoeft te wijken?’⁽³²⁶⁾,

was anders niet nodig geweest. Dat neemt echter niet weg dat Van derier Slaart's drukkers natuurlijk dikwijls genoodzaakt waren de door Rabus gekozen volgorde aan te houden, daar anders zijn vaak zo mooi aansluitende overloopzinnen hun functie verloren.

Rabus' arbeid voltooid, konden zijn uittreksels gezet en gedrukt worden, waarbij zet- en drukfouten niet van de lucht waren. Rabus had echter blijkbaar bedongen de drukproeven-correctuur niet op zich behoeven te nemen. Van der Slaart heeft het daar blijkbaar dikwijls bij gelaten, en stuurt het tijdschrift met een naschrift als

‘De drukfouten kunnen een regtschepen lezer geen bedwelming geven
...’⁽³²⁷⁾

toe aan de abonnees, of aan de boekhandelaren die het in verkoop hadden genomen.

De verschijningsdatum der afleveringen is ten naaste bij vast te stellen: zowel de datering van de in de ‘Boekzaal’ opgenomen brieven, als de notities in de Boekverkopersboeken van de firma Luchtman⁽³²⁸⁾, doen vermoeden dat het tijdschrift uitkwam rond de eerste dag van de maand volgend op de tweemaandelijks periode, die de titelpagina van de betreffende aflevering sierde.

II, 5. De inhoud van het tijdschrift: de kwestie van de ‘Materiaalvoorziening’⁽³²⁹⁾

Een van de meest belangrijke vragen die men naar aanleiding van de ‘Boekzaal’ kan stellen, is wel: Hoe is Rabus aan het materiaal gekomen, waarmee hij tien jaar lang de tweemaandelijks afleveringen van zijn ‘Boekzaal’ - die, alles bijeen, ongeveer 9500 pagina's beslaan - kon vullen? Van Bayle weten wij hoezeer hij, vooral in de beginperiode van zijn redacteurschap, moeite had om steeds voldoende boeken ter bespreking bijeen te brengen. Afhankelijk als hij dikwijls was van hetgeen hem door auteurs werd toegezonden, zal hij zich soms gedwongen gevoeld hebben om niet al te afbrekend kritisch te zijn, om zo de stroom van materiaal niet te vlug te doen opdrogen⁽³³⁰⁾.

Ook Rabus voorzag op dit punt de nodige moeilijkheden. Vandaar dat hij, al in zijn voorwoord tot de eerste aflevering van de ‘Boekzaal’, alle ‘liefhebbers van konsten en wetenschappen’ verzoekt om ‘alwat van enig belang onder hen mogt berusten, aan de drukker dezès te behandigen’⁽³³¹⁾. Hij herhaalt deze en gelijksoortige oproepen in de eerste jaren van het bestaan van de ‘Boekzaal’ nog verschillende malen⁽³³²⁾.

Deze verzoeken zijn, dunkt ons, enerzijds gericht tot *auteurs* die hun werk ter recensering bij Van der Slaart of Rabus zouden kunnen indienen. Anderzijds echter hoopt Rabus - we nemen aan dat hij degene is die dit voorwoord schrijft, ook al wordt zijn naam niet op de titelpagina vermeld - dat zijn *lezers* hem zullen attenderen op

werken die in aanmerking komen om te worden aangekondigd en eventueel gerecenseerd. Ook nodigt hij alle *boekverkopers* uit om Van der Slaart titels toe te zenden van reeds verschenen, of nog te publiceren boeken:

‘zullende hun zelve daardoor bate, en mij schrijfstoffe aanbrenge[n].’⁽³³³⁾

Op deze wijze verzekerde Rabus zich van drieërlei bronnen, waaruit hij zijn materiaal kon putten.

In latere jaargangen van de 'Boekzaal' worden de aanmaningen om materiaal niet meer geplaatst: kennelijk zijn de oproepen aan boekhandelaars, auteurs en lezers voldoende aangeslagen om de redacteur van de 'Boekzaal' te voorzien van een constante stroom te recenseren boeken, aan te kondigen titels of te vermelden nieuwtjes.

De drie kanalen waardoor Rabus het materiaal voor de 'Boekzaal' bereikte, verdienen elk enige toelichting, voor zover de gegevens dit toelaten. Onze aandacht dient allereerst uit te gaan naar de boekverkopers die door Rabus worden uitgenodigd om zijn uitgever Van der Slaart voortdurend van hun nieuwe uitgaven op de hoogte te houden, hetgeen, zo zegt hij, tot hun eigen voordeel zal zijn. Een poging om de aan deze oproep ten grondslag liggende gedachten te achterhalen, mogen we hier - hoewel we er al eerder over spraken - niet achterwege laten.

Pieter van der Slaart, financier en uitgever van de 'Boekzaal', en zelf bovendien drukker en boekverkoper, heeft zeer waarschijnlijk met zijn onderneming een tweeledig doel nagestreefd. Enerzijds zal hij gehoopt hebben dat de 'Boekzaal' zelf een winstgevend onderneming zou worden. Waarschijnlijk is hij in deze verwachting niet teleurgesteld, daar anders de uitgave wel spoedig gestaakt zou zijn. Wij wezen reeds op enige uitlatingen van Rabus, die een indicatie zouden kunnen vormen voor het succes van de 'Boekzaal'⁽³³⁴⁾. Anderzijds heeft hij ongetwijfeld in de 'Boekzaal' een middel gezien om de omzet van zijn uitgeverij annex boekwinkel een niet onaanzienlijke stijging te doen ondergaan. Niet alleen bood een tijdschrift als de 'Boekzaal' hem een magnifieke mogelijkheid om zijn uitgaven onder de aandacht van een groot publiek te brengen; doch ook een andere gedachte moet bij hem opgekomen zijn. Wanneer, zoals we aannemen, de oproep aan de boekverkopers geresulteerd heeft in een groot aanbod van titels van pas verschenen werken (de boekhandelaars zullen immers hebben ingezien dat dit tijdschrift zeker marktvergrotenende waarde had), kan Van der Slaart een keuze maken uit de hem ter beschikking staande titels, en van de meest veelbelovende een of meerdere exemplaren bestellen. Wanneer hij de bestelde boeken ontvangt, laat hij ze naar Rabus brengen, opdat deze er een recensie van kan schrijven. Dat dit zo in zijn werk ging, weten we uit Rabus' eigen woorden; herhaalde malen treft men uitlatingen aan als:

'Als de drukker my dit werkje in handen had gegeven, omme een uittreksel van 't zelve te maken, hebbe ik het met tussenpoozen van voren tot achteren doorbladert, vindende ruime stoffe van een kort begrip.'⁽³³⁵⁾

Uit de niet door Rabus gerecenseerde titels zal dikwijls een keuze worden gemaakt voor de op het eind van iedere aflevering geplaatste rubriek met 'Boeknieuws', zodat de lezer toch van zoveel mogelijk nieuwe titels op de hoogte kan worden gesteld.

Tegelijkertijd wordt de lezer in de eerste afleveringen van de 'Boekzaal' met nadruk gewezen op de mogelijkheid alle in de 'Boekzaal' vermelde boeken bij Van der Slaart te bestellen, daar hij ze in voorraad heeft. Zo heeft het 'systeem' verschillende elkaar aanvullende mogelijkheden: Van der Slaart kan reclame maken voor zijn eigen uitgaven, hij kan bovendien de 'Boekzaal' van materiaal voorzien en zich tevens verzekerd weten van een goede verkoop van de in voorraad genomen

publicaties, die immers door bespreking of vermelding in de 'Boekzaal' eveneens in de belangstelling zijn gekomen.

Wij hebben nu nog slechts gesproken over de in Nederland verschenen uit-

gaven. Bij de buitenlandse uitgaven wacht ons een nog niet geheel opgehelderd probleem, dat gevormd wordt door de duidelijk aanwijsbare contacten die er tussen Van der Slaart - of Rabus? - en buitenlandse boekhandelaars bestonden. Het bestaan van deze contacten is met name te constateren in de laatste hoofddelen van elke Boekzaalaflevering, waarin nieuw verschenen boeken worden aangekondigd en waarin ingekomen post soms wordt behandeld. Hier treffen we dan vaak aanduidingen aan als:

‘De Hoogduitsche hebben ons een deel nieuwe boeken toegezonden,
 ‘Wy hebben 't van Leipzig ...,’
 ‘... uit Engeland meldt men ons, ...,’
 ‘... Uit Londen wordt aan ons geschreven,’

of, nog duidelijker:

‘... Men schrijft my van Londen ...’⁽³³⁶⁾.

Men zou haast concluderen dat Rabus, al dan niet via Van der Slaart, - of wellicht ook via Van Leeuwenhoek en diens contacten in Engeland - een ‘vaste correspondent’ in Engeland had, die niet alleen over de titels van nieuw verschenen werken berichtte, doch ook op de inhoud daarvan soms, blijkens Rabus' woorden, inging⁽³³⁷⁾. Hoewel dit geenszins onmogelijk is - ook Bayle beschikte, toen hij de ‘nouvelles’ redigeerde, over vaste correspondenten in het buitenland, met name in Engeland⁽³³⁸⁾ - geloven we echter toch dat wij in dit geval Van der Slaart de eer moeten geven. Niet alleen omdat dit uitstekend zou aansluiten op de door ons hierboven geconstrueerde kennelijk zakelijke aanpak van de gehele Boekzaalonderneming, doch ook omdat wij weten dat Van der Slaart contact had met Engelse boekverkopers, onder anderen met ene Samuel Olivier uit Norwich⁽³³⁹⁾. Tenslotte echter door de vorm waarin vooral de Engelse aankondigingen - die in aantal verreweg overheersen - gegoten zijn. Laten wij eens de Boekzaalaflevering van november/december 1692 opslaan. In het twintigste hoofddeel, op pagina 562, wordt daar een cursief gedrukte mededeling geplaatst: ‘Uit Londen hebben wy het volgende:’, en daarna volgt een, kennelijk vertaalde, brief, die begint met de woorden: ‘In 't kort zal ik UE. toezenden ...’, waarna enige titels van Engelse werken worden opgesomd. Tenslotte merkt Rabus dan op:

‘t Gene ons onlangs van den zelvden Schrijver gezonden is, zal in de volgende twee maanden nevens meer boeken, in Engeland gedrukt, verhandelt worden, en misschien dit laatste daar by.’

En in 1694 begint Rabus de reeks Engelse titels met een door de belees-tekening duidelijk als citaat uit een brief gepresenteerde passage:

‘Tot nu toe is 'er van Oxfort wegens het N.T. van Dr. Milles geen bescheid. De reden enz.’⁽³⁴⁰⁾

Rabus put hier kennelijk uit vanuit Engeland gezonden brieven, die blijkens het gebruik van - meestal - het woordje 'wij', of 'ons', niet aan hem persoonlijk gericht zijn, daar hij anders, zoals elders in de 'Boekzaal', de ik-vorm wel zou toepassen, of duidelijk zou aangeven dat de brief 'aan de schrijver van de Boekzaal' was gericht.

Daarom zouden wij willen concluderen dat het Van der Slaart is, die in het buitenland, en met name in Engeland, over contacten beschikte, die hem op de hoogte hielden van hetgeen er aan nieuwe uitgaven te verschijnen stond. Uit de 'Boekzaal' kan men opmaken dat hij dan dikwijls deze uitgaven aankocht en ze in de Republiek te koop aanbood.

Door ze aan Rabus ter recensering door te geven, of door in de aankondiging in een laatste hoofddeel te laten vermelden dat de betreffende buiten-

landse uitgaven bij hem te verkrijgen waren⁽³⁴¹⁾, zal hij de verkoop zeker hebben bevorderd.

Hoewel wij, concluderend, zouden willen aannemen dat de contacten met uitgevers en boekverkopers grotendeels door Van der Slaart werden onderhouden (in eerste instantie ten eigen bate, hoewel ook zijn collega's er natuurlijk van profiteerden), sluit dit geenszins de mogelijkheid uit dat Rabus, via zijn relaties met verschillende, vooral Rotterdamse, uitgevers en boekverkopers, met wie hij zelf als 'auteur' en als vriend bekend was, op de hoogte bleef van hetgeen er aan nieuwe uitgaven zou verschijnen. Zo bepaalde hij mét Van der Slaart (die ongetwijfeld het laatste woord had) de inhoud van de 'Boekzaal'.

Wij komen hier derhalve terug op Rabus' vrienden- en kennissenkring, en voegen een aantal gegevens toe, die wij in de biografie hebben achtergehouden.

Door zijn vriendschap met de uitgever/boekverkoper François van Hoogstraten, en door zijn vroege publicaties, was Rabus te Rotterdam natuurlijk geen onbekende in de kring van drukkers, uitgevers en boekhandelaren, van wie velen zich waarschijnlijk dank zij hun gemeenschappelijke belangstelling tot de kring rond Oudaen en Van Hoogstraten sr. aangetrokken voelden.

In deze wereld kende Rabus dan ook de nodige mensen: allereerst Reinier Leers, vriend en uitgever van Bayle, en later gehuwd met Cornelia Brand, de weduwe van Rabus' vriend Frans de Haes⁽³⁴²⁾. Rabus gaf bij hem verscheidene van zijn eigen werken uit⁽³⁴³⁾. Ook met de bekende Rotterdamse uitgever Izaak Naeranus⁽³⁴⁴⁾, lid van het bekende remonstrantse predikanten- en uitgeversgeslacht, zal Rabus een goede verstandhouding hebben gehad. Met Barend Bos, na Naeranus de onbetwiste voorman van de remonstrantse boekverkopers te Rotterdam, en op wiens rol in Rabus' leven we nog terugkomen, zal Rabus vanaf diens vestiging in Rotterdam, circa 1678, contact hebben gehad⁽³⁴⁵⁾, terwijl Floris van Aller⁽³⁴⁶⁾, zoon van een van Rabus' mede-notarissen, en zelf boekverkoper te Rotterdam, tot Rabus en Van Hoogstraten's jeugdvrienden moet hebben behoord. Gelukkig wat beter gedocumenteerd, zijn wij over Rabus' vriendschap met François Halma⁽³⁴⁷⁾, de bekende universiteitsdrukker en uitgever te Utrecht. Uit diens correspondentie met Rabus kunnen we duidelijk concluderen dat Halma meerdere malen boeken ter recensie opstuurde: zo vermeldt Rabus in een brief van 1699

'eenige schenkaadjes (waarvan) ... U edele in 't nieuwe jaar uittreksels zal zien ...'

in de 'Boekzaal'⁽³⁴⁸⁾.

Ook langs de weg van bevriende drukkers en uitgevers kan Rabus dus aan stof voor zijn 'Boekzaal' zijn gekomen.

Het bestaan van contacten tussen Rabus en auteurs van door hem in de 'Boekzaal' besproken werken, verdient wat uitgebreider bespreking. Dat deze contacten inderdaad bestaan hebben, wordt ons uit de 'Boekzaal' al gauw duidelijk.

In het voorwoord tot de eerste aflevering van de 'Boekzaal' van 1693, waarin Rabus, 'na zes maanden als Apelles achter de schilderijen gestaan te hebben' om de reacties gade te slaan, zijn identiteit als redacteur onthult, geeft hij tevens aan waarom

hij dit nu aandurft: hij heeft vele aanmoedigende reacties gehad. Hij bedankt allen,
die

‘... mij een hart onder de riem steken ...’,

en met name de geleerden

‘... die met pennen en monden hun genoegens aan mij verklaart heb-

ben, en welken werken reeds in de Boekzaal gemeld staan.⁽³⁴⁹⁾

Wat er gebeurd is, is duidelijk: vele auteurs hebben zich gerealiseerd dat een tijdschrift als de 'Boekzaal' een uitstekend forum kon gaan vormen om hun werken onder de aandacht van het publiek te brengen. Zij zullen dan ook met plezier gereageerd hebben op de door Rabus en Van der Slaart geplaatste oproep. Zeker wanneer zij constateerden dat hun werken spoedig werden opgenomen.

Om dit contact toch vooral niet te laten verlopen, benadrukt Rabus echter nogmaals dat hij altijd materiaal kan gebruiken, en hij voegt er daarom terwille van de auteurs de belofte aan toe (die ook al aan de boekverkopers was gedaan)⁽³⁵⁰⁾ om, indien de schrijver daarom zou verzoeken, een werk zo vlug mogelijk te vermelden als de omstandigheden dat toelaten⁽³⁵¹⁾.

Wanneer we ons nu wagen aan een, noodzakelijkerwijs selectieve, bespreking van een aantal auteurs, met wie Rabus te maken gehad heeft, zullen wij een onderscheid moeten maken tussen die groep auteurs, die al vóór het ontstaan van de 'Boekzaal' tot Rabus' vrienden- en kennissenkring behoord heeft, en de schrijvers met wie hij naar aanleiding van de 'Boekzaal' in contact is gekomen. Voor beide groepen auteurs geldt - laten wij dat vooraf stellen - dat Rabus van zijn vriendschap met 'geleerde mannen' gretig gebruik maakt, om het aanzien van zijn tijdschrift te verhogen: wáár hij op zijn contacten met de schrijvers van door hem besproken werken kan wijzen, zal hij niet nalaten dit te doen. Het meest sprekende voorbeeld van de eerste categorie is Rabus' vriend, de Haarlemse arts Anthonie van Dale. Deze vriendschap wordt door Rabus als het ware 'meegenomen' in de 'Boekzaal': niet alleen recenseert Rabus de voornaamste werken van Van Dale⁽³⁵²⁾, doch ook vormen de laatste hoofddelen meerdere malen de achtergrond waartegen Rabus zijn vriendschap met de vermaarde Haarlemmer etaleert: herhaalde malen wordt melding gemaakt van hun correspondentie en van hun vriendschappelijke omgang⁽³⁵³⁾. Ook David v. Hoogstraten wordt op deze wijze 'gebruikt', om de gedegen achtergrond van de tijdschriftredacteur te illustreren⁽³⁵⁴⁾.

Daartegenover willen wij het duidelijke voorbeeld stellen van een vriendschap, die waarschijnlijk naar aanleiding van de 'Boekzaal' tot stand is gekomen, en die voor Rabus introductie in het universitaire milieu van belang geweest moet zijn: wij doelen hier op Rabus' contacten met de arts Theodoor Jansson van Almeloveen⁽³⁵⁵⁾. Geboren als zoon van een predikant, was hij voorbestemd voor het ambt van zijn vader, doch hij gaf er de voorkeur aan geneeskunde en filologie te gaan studeren in Utrecht en Harderwijk⁽³⁵⁶⁾. De geneeskunde koos hij tenslotte als beroep: in 1687 vestigde hij zich als arts te Gouda, waar hij verbleef tot zijn benoeming tot hoogleraar te Harderwijk, in de medicijnen, de geschiedenis, het Grieks en de welsprekendheid.

Deze indrukwekkende rij leeropdrachten illustreert zijn ruime belangstelling, die zich ook uit in zijn vele publikaties, waaronder een aantal uitgaven van zo uiteenlopende klassieke schrijvers als Hippocrates, Strabo en Juvenalis⁽³⁵⁷⁾: de klassieke filologie heeft kennelijk steeds zijn voorliefde behouden.

In het jaar 1692 bespreekt Rabus Van Almeloveen's 'Bibliotheca promissa et latens'⁽³⁵⁸⁾, en waarschijnlijk is naar aanleiding hiervan hun correspondentie op gang gekomen⁽³⁵⁹⁾.

Wederom valt op hoe trots Rabus is op zijn geleerde, academische vrienden, en hoe hij dit contact etaleert: naar aanleiding van een bespreking van een werkje van een van Van Almeloveen's vrienden - dat hem wellicht via deze had bereikt! -, zegt hij over Van Almeloveen, zo tussen neus en lippen door:

‘... met wien ik d'eere hebbe van eenen wenschelijken vriendschap t'onderhouden.’⁽³⁶⁰⁾

De brief van 17 maart 1693⁽³⁶¹⁾, door Rabus begonnen met de woorden:

‘Mag deze mijne eerste lettergroete ... een aanvang van nader brief en spraakgemeenschap maken ...’

is niet alleen kennelijk de eerste die tussen hen gewisseld wordt, maar bovendien, van ons standpunt uit bezien, in dit verband de belangrijkste, daar het postscriptum het enige ons bekende voorbeeld is, van een duidelijk contact tussen de Boekzaalredacteur en een ‘lezer’ naar aanleiding van Van Almeloveen's klaarblijkelijke reactie op de inhoud van het tijdschrift. Rabus zegt Van Almeloveen dank voor zijn ‘gulhartige vermaning’, en spreekt de hoop uit dat zijn vriend ook in de toekomst zal voortgaan het tijdschrift kritisch te begeleiden, waarna hij ingaat op enige van de door Van Almeloveen genoemde punten⁽³⁶²⁾.

Tegelijkertijd stuurt Rabus zijn nieuwe vriend een bundel van zijn gedichten, waarschijnlijk de ‘Zegen en Vloekdichten’, als men kan afgaan op een uitlating in de tweede brief⁽³⁶³⁾, waarin Rabus zichzelf gelukwens met de ‘recens inita amicitia’, en Van Almeloveen bedankt voor de geleende boeken en voor het doorlezen van ‘... sacrorum meorum poematum libellum.’

Uit het vervolg van de brief, waarin nog uitgebreid gesproken wordt over een nieuwe, Rotterdamse uitgave van Petronius' ‘Satyricon’⁽³⁶⁴⁾ wordt duidelijk dat Van Almeloveen ook tot de kennissen van Anthonie van Dale moet worden gerekend.

In een andere brief⁽³⁶⁵⁾, wederom van de hand van onze Boekzaalredacteur, wordt melding gemaakt van enige spanning tussen Rabus en uitgever Van der Slaart: de reden van Rabus' wrevel is helaas niet duidelijk.

Met het wederom toezenden van een van zijn werken, waarschijnlijk zijn uitgave van Ovidius' *Metamorphosen*⁽³⁶⁶⁾, en het verzoek om toch vooral niet te aarzelen om materiaal voor de ‘Boekzaal’ aan te dragen, begint en eindigt Rabus zijn brief. Het moet Van Almeloveen, met zijn grote kennissenkring in de academische en medische wereld, niet moeilijk gevallen zijn te voldoen aan dit verzoek, dat Rabus overigens herhaalde malen tot hem richt⁽³⁶⁷⁾.

Door middel van Van Almeloveen kon Rabus waarschijnlijk contacten leggen in de universitaire wereld. Zijn vriend Halma zal hem daarbij zoveel mogelijk geholpen hebben, terwijl David Hoogstraten, wanneer hij eenmaal te Amsterdam resideert en er bevriend is geraakt met mannen als Van Broekhuizen en Francius, eveneens een voor Rabus waardevol tussenpersoon moet zijn geweest.

Nu kunnen wij bij Van Almeloveen nog opmerken dat hij Rabus misschien al via zijn vriend Van Dale heeft gekend, al is het maar van naam. Voor vele anderen zal echter het verschijnen van de ‘Boekzaal’, onder redacteurschap van ene Rabus uit Rotterdam, een verrassing betekend hebben. Eenmaal kennis genomen hebbend van de inhoud van de ‘Boekzaal’, en overtuigd van de mogelijkheden van het tijdschrift, zullen zij met de hen tot dan toe onbekende Pieter Rabus contact hebben gezocht, om zo hun publicaties ter recensering aan hem te kunnen voorleggen. Om de hierboven vermelde redenen, zal Rabus dit steeds zeer op prijs gesteld hebben: niet

alleen krijgt hij zo materiaal voor de 'Boekzaal' ter beschikking, ook moet het zijn ijdelheid in niet geringe mate hebben gestreeld. Zo is hij bepaald verguld wanneer de heer Cornelis van Beughem⁽³⁶⁸⁾, '... Gemeensman der Stad Emmerik (bekend door verscheide zijner schriften tot opheldering van de boekkunde dienende) ...' hem schrijft, 'zeer beleef-

delijk' nog wel,

'hoe groot een welgevallen zijn E. in den toestel onzes Boekzaals heeft; van meininge zijnde in den tweeden opslag van zijn toebereidinge tot de Historie der Geleerdheid⁽³⁶⁹⁾, de gemelde onze Boekzaal aldaar aan te teekenen, onder de titel van ^xEphemerides Eruditorum Belgii (^xDagregisters der geleerden in Nederland)⁽³⁷⁰⁾.

Tevens zendt Van Beughem een van zijn werken ter bespreking aan Rabus toe en deze voldoet aan zijn verzoek⁽³⁷¹⁾.

Dit brengt ons op een belangrijk spoor. Zoals Rabus al aangeeft, maakte Van Beughem zich verdienstelijk met het publiceren van: '... schriften, tot opheldering van de boekkunde dienende ...'. Immers, deze klerk, in dienst van de beroemde Amsterdamse firma's Blaeu en Van Waesberghe, was een der voormannen op het gebied van de bibliographie, door zijn vele publicaties van systematische, naar wetenschapsgebied⁽³⁷²⁾ geordende boekenlijsten. Hoe hij bij het samenstellen daarvan te werk ging, vertelt ons Rabus, naar aanleiding van het verschijnen van Van Beughem's *Bibliographiae eruditorum critico-curiousae, sive apparatus ad historiam literariam novissimam conspectus secundus*⁽³⁷³⁾.

Rabus merkt hierover op:

'Voor de naartige boekblokkers (...) is dit tweede stukje van den boekbeschrijver zeer nut: want het behelst de titels van allerly boeken, alomme in Europe uitkomende, en van welke de uittrekselmakers in velerly laten gewagen, hier als met eenen opslag te vinden.'

Verder deelt Rabus, die laat merken de door hem zozeer geprezen Van Beughem te kennen, de lezer nog mede op welke tijdschriften Van Beughem zijn bibliographie baseert. Het zijn in feite alle op dat moment in Europa toonaangevende tijdschriften, te weten het 'Journal des Scavans', de 'Philosophical Transactions', de 'Acta Eruditorum', de 'Nouvelles de la République des Lettres', de 'Bibliothèque universelle et historique', de 'Histoire des Ouvrages des Savans' (het tijdschrift dat Bayle's 'Nouvelles' voortzette) en tenslotte de 'Boekzaal' zelf. Rabus geeft, zoals hij gewend is, een Nederlandse vertaling van de titels dezer periodieken, en vermeldt tevens dat de jaargangen 1687-1692 van alle tijdschriften zijn gedepouilleerd.

Wanneer in 1699 het derde deel van Van Beughem's bibliographie verschijnt⁽³⁷⁴⁾, signaleert Rabus dit onmiddellijk. De laatste woorden van zijn aankondiging luiden:

'Ik wensche den Man, mijnen vriend, in zijne meer en meer naderende grijze jaren, lust en kragt, om ten dienst van 't gemeen zijn arbeid te vervolgen.'⁽³⁷⁵⁾

Het lijkt ons niet onmogelijk dat de kennelijk tussen Van Beughem en Rabus ontstane vriendschap, voor de Boekzaalredacteur van groot belang is geweest: een employé van een zeer gerenommeerde drukkerij en uitgeverij, en bovendien een professioneel tijdschriftenlezer, moet vele nuttige inlichtingen hebben kunnen geven, zowel van bibliographische aard alsook over nieuw verschenen boeken die de moeite van een

recensie zouden lonen. Eveneens is het zeer wel mogelijk dat Rabus van Van Beughem's werken, die hij immers als zeer nuttig aanprijst, zelf vele malen gebruik gemaakt heeft, om na te gaan of door hem in de 'Boekzaal' besproken werken soms al in een der andere (geleerden-)tijdschriften besproken waren: wij treffen immers herhaalde malen in de 'Boekzaal' verwijzingen aan (door Rabus in een noot opgenomen) naar recensies in andere periodieken, zoals Bayle's 'Nouvelles', of de 'Acta Eruditorum'. Aangezien het welhaast uitgesloten moet worden geacht, dat Rabus al de in Europa verschijnende

tijdschriften heeft kunnen bijhouden, kan Van Beughem's lijst een zeer welkome gids voor hem geweest zijn.

Dat de 'Boekzaal' niet alleen in de Republiek gelezen werd, doch ook daarbuiten lezers vond, moet Rabus veel voldoening geschonken hebben, hoewel hij zeker niet vermoed zal hebben dat zelfs de bewoners van de Nederlandse Factorij op het eiland Deshima zich onder zijn publiek geschaard hadden⁽³⁷⁶⁾.

Wij wezen al op de passage waarin Rabus de redactie van de 'Acta Eruditorum' dank zegt voor de hem toegezwaaide lof. Zo is hij eveneens zeer in zijn sas wanneer hij in 1694 kan verwijzen naar een brief die de hoogleraar Hanneman⁽³⁷⁷⁾ uit Kiel hem stuurt, en waarin deze medicus hem attendeert op het bestaan van een Duits 'medisch tijdschrift', geheten: 'Miscellanea curiosa, sive ephemerida medico-physicarum Germanicarum ...'⁽³⁷⁸⁾. Bij zijn bespreking van dit tijdschrift maakt Rabus dankbaar gebruik van de hem door Hanneman verstrekte informatie. Wanneer in datzelfde jaar het voorontwerp voor Hanneman's 'Sciagraphia Thaumato-graphiae curiosa Microcosmi' te Kiel verschijnt, geeft Rabus hiervan een bespreking. Hij vertaalt de titel als 'Wonderbeschrijving der Kleine Wereld', en deelt de lezer mee:

'Hoewel ik d'eere hebbe van met den aanzienlijken Man brief gemeenschap te onderhouden, moet ik echter zeggen dat hy my niet schijnt te kennen, vermits alhier zijne breed gemetene lofsprake my geensins toekomt.'⁽³⁷⁹⁾

In zijn boek had Hanneman namelijk het woord gericht tot de tijdschriftredacteuren in Europa, en Rabus daarbij vermeld. Ondanks deze kennelijke bescheidenheid kan Rabus het echter niet laten om, wederom in hetzelfde jaar 1694, een bespreking te wijden aan Hanneman's 'Quattuor epistolarum fasciculus ad quattuor in quibus suae Thaumato-graphiae rationem exponit ...'⁽³⁸⁰⁾

In deze brievenbundel wilde Hanneman de opzet van zijn 'Sciagraphia' uiteenzetten, en terwijl hij brieven richt tot respectievelijk de lijfarts des Keizers, de lijfarts van de hertog van Holstein, en een medisch hoogleraar te Giessen, allen leden van de Keizerlijke Academie, zoals ook Hanneman zelf, figureert Rabus als vierde onder de aangesprokenen.

Mét ons verbaast ook Rabus zich over deze merkwaardige uitverkiezing:

'Dat de gemelde Heer my (daar wy elkander alleen met namen kennen) te veel lofsprake geeft, hebbe ik ter gezeider plaatse met een woord aangeroord⁽³⁸¹⁾. Maar zijn genegenheid te my waarts gaat thans zoo verre de maat te buiten, dat hy behalve zijne opentlijk betuigde hoogachting, in dit brievenbondelke my tot een der vier mannen verkiest, aan welke hij schrijft. 't Is zeker, dat de heer Hanneman my niet kent, en dus mijne zeer geringe kennis in de letteren eenen gansch onverdienden krans geeft. Daaromme hebbe ik zijne hooggaande eertitelen, die de drie voorste Heeren, welke hy voor my aanspreekt, in allen deels, dog my in 't allerminste niet toekomen, verkort.'⁽³⁸²⁾

Hoewel het wat onbegrijpelijk is dat Hanneman Rabus zó ophemelt, dat zelfs Rabus zich erover verbaast, zal deze desalniettemin zeer ingenomen zijn geweest met het aldus tot stand gekomen contact; de gevolgen liggen voor de hand: Hanneman's werken worden in de 'Boekzaal' besproken⁽³⁸³⁾, en op brieven van zijn hand wordt door Rabus vakkundig de attentie gevestigd. Zo kan de lezer in 1695 in het nawoord de voor 'platterts' wat teleurstellende opmerking aantreffen:

‘Voor degene die Latijn verstaan (andere behoeven het niet te weten) voeg ik hier by een klein uittreksel uit den brief, die de hooggeleerde heer Johan Lodewijk Hanneman, Arts, en Hoogleraar der Natuerlijke Wijsbegeerte te Kiel in Holstein, van daar onlangs aan mij heeft geschreven.’

Uit het in het Latijn gestelde uittreksel blijkt dat Rabus en Hanneman een drukke briefwisseling onderhouden:

‘Litteras meas ... te accepisse, patet ex litteris, excellentissime domine ...’.

Hanneman stuurt Rabus twee publikaties van zijn hand toe, en verzoekt hem bovendien:

‘Quaeso tuo responso me bea, et indica, an Tollius⁽³⁸⁴⁾ eruditissimum illud daemonium hominis apud vos vivat. Libens scirem, quidnam de epistola mea ipsi scripta sentiat, qua juncta est meo operi de auro⁽³⁸⁵⁾ ...’.

Eveneens is duidelijk dat Rabus soms van Hanneman boeken krijgt toegestuurd, die niet van diens hand zijn, doch gewoon onder de aandacht van de Boekzaalredacteur worden gebracht ter eventuele recensering⁽³⁸⁶⁾. Ter wille van de volledigheid moeten we hier nog melding maken van Rabus' vriendschap met de beroemde natuurkundige Anthony van Leeuwenhoek⁽³⁸⁷⁾, een vriendschap die hem niet alleen diens ‘patronage’ van de ‘Boekzaal’ opleverde, doch ook de mogelijkheid om, via de correspondentie tussen Van Leeuwenhoek en de bibliothecaris van de groothertog van Toscane, de excentrieke Antonio Magliabecchi⁽³⁸⁸⁾, kennis te nemen van het boeken- en geleerdennieuws uit het verre Italië, en op die wijze het prestige van de ‘Boekzaal’ nog wat te verhogen.

De drie hier genoemde voorbeelden tonen ons inziens genoegzaam aan dat er duidelijk sprake was van contacten tussen Rabus en geleerden, auteurs van werken die voor bespreking in de ‘Boekzaal’ in aanmerking kwamen. Wij kunnen ons voorstellen dat het Van der Slaart niet altijd even welgevallig moet zijn geweest dat Rabus door deze relaties met geleerden, die soms persoonlijke vrienden werden, een duidelijker inbreng in de materiaalvoorziening en de materiaalkeuze voor de ‘Boekzaal’ kon, en waarschijnlijk ook wilde gaan realiseren, terwijl tot dan toe Van der Slaart via zijn contacten met binnen- en buitenlandse boekhandelaars de inhoud van de ‘Boekzaal’ onder controle had. Of de ontwikkeling zich inderdaad aldus heeft voltrokken, en of er dientengevolge spanningen tussen redacteur en uitgever zijn gerezen, kunnen we helaas niet aantonen.

Zoals we reeds eerder hebben opgemerkt, is de ‘grote massa’ van het Boekzaalpubliek, de gewone ‘Lezer’, om met Rabus' eigen woorden te spreken, zeer moeilijk grijpbaar. Tot nog toe hebben we zowel boekverkopers en boekdrukkers, alsook de auteurs (die natuurlijk beide eveneens mogelijke lezers waren) besproken naar aanleiding van de vraag of, en in hoeverre zij het materiaal hebben geleverd waarmee de ‘Boekzaal’ kon worden ingericht. Wij tasten echter goeddeels in het duister waar het gaat om een antwoord op de vraag of ook de zo-maar-lezers Rabus, via suggesties in ingezonden stukken, van materiaal hebben voorzien of op andere wijze zijn

redactioneel beleid hebben beïnvloed. Dát er inderdaad dikwijls ingezonden stukken werden ontvangen, wordt bij lezing van de 'Boekzaal' al spoedig duidelijk; de oproep om reacties, in de eerste aflevering van het tijdschrift geplaatst, lijkt zoveel op te leveren dat Rabus al in 1693 het enthousiasme van de lezers moet stuiten:

‘Mijne drukker (ziet) wel gaarne, dat men hem van 't een en 't ander, de boekkunde betreffende, kennis geeft: dog hy mogt daar nevens wel lijden, dat zulks geschiede buiten zijn kosten, dewijl 't veeltijds niet nodig is, tot bekendmaking van iets nieuws, hem zwaar briefloon te doen betalen; byzonderlijk, als de brieven (zonder pressende noodzaak) hem van Frankfurt, of, wegens een lang voorledene zake, van Kleve werden toegezonden. Hy besteed dat geld liever aan wat anders’⁽³⁸⁹⁾.

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat uitgever en redacteur (zolang het maar geen geld kost) niet graag op de hoogte blijven van wat hun lezers denken en verwachten: zeker Van der Slaart moet, als financier van de ‘Boekzaal’, steeds geïnteresseerd geweest zijn in de reacties die de ‘Boekzaal’ bij het publiek opriep⁽³⁹⁰⁾. Daarom herhaalt Rabus in de aflevering van juli/augustus 1693 zijn toezegging:

‘Te weten, dat ik bereid ben, zoo veel doenlijk is, yder der Boekzaallezers gehoor te geven.’⁽³⁹¹⁾

Wanneer hem dan brieven bereiken waarin gevraagd wordt om meer nieuws betreffende gestorven geleerden, nieuwe uitvindingen etcetera, reageert hij met de opmerkingen dat alle berichten, de boekhandel - waarschijnlijk in de ruimste zin des woords - betreffende, welkom zijn⁽³⁹²⁾.

Deze berichten blijven dan ook niet uit. Een heer uit Den Haag, die anoniem wil blijven, stuurt een lijst van in Engeland gedrukte boeken van maar liefst 37 titels.

Rabus reageert dan ook dankbaar:

‘We erkennen ons hoogelijk verplicht aan den zeer beleefden en gunstigen Heere, die ons uit 's-Gravenhage heeft toegezonden den lijst van zoo vele brave in Engeland gedrukte boeken, hier te lande en elders niet bekend. Tans kunnen wy 'er niet van spreken, dog zullen daar na breedelijk.’⁽³⁹³⁾

Aan deze laatste belofte houdt hij zich inderdaad⁽³⁹⁴⁾.

En wanneer de heer Cornelis van Ouwendijk, grondbezitter in de polder Zevenhuizen, met zijn mede-polderbewoners een petitie richt tot de Staten van Holland en West-Friesland, met het verzoek te komen tot een zodanige regeling, dat de polder en het ambacht Zevenhuizen van de last van het telkens oprukkende water der omliggende rivieren kunnen worden bevrijd, plaatst Rabus de petitie, en vermeldt hij later nog verschillende documenten, die op de zaak betrekking hebben en in druk zijn verschenen⁽³⁹⁵⁾. Enigszins in hetzelfde vlak ligt de verandering, benevens het afdrukken, van een door de Brandenburgs-keurvorstelijk gezant afgegeven tevredenheidsbetuiging betreffende de nieuw-uitgevonden watermolens van Dr. B. Schotanus van Steringa en de heer B. van Poelwijk, door Rabus opgenomen

‘Vermits de Boekzaal ook deel heeft aan alle zaken, die ten gemeenen nutte worden uitgevonden.’⁽³⁹⁶⁾

En een laatste voorbeeld: wanneer een zekere heer in Overijssel bezig is aan de uitgave van een werkje waarin hij alle ter wereld bekende alfabetten wil opnemen,

leent Rabus hem zijn Boekzaal om een oproep te plaatsen voor die alfabetten, die hem nog ontbreken, waaronder dat der Brazilianen (sic) en dat der 'Japonders'⁽³⁹⁷⁾.

Al deze voorbeelden stellen ons echter nog niet in staat na te gaan in hoeverre Rabus zich bij de redactie van de 'Boekzaal' door de wensen van zijn lezers heeft laten beïnvloeden. Dat hij ze niet negeerde, is duidelijk uit bovenstaande voorbeelden. Doch het betreft hier duidelijk slechts kleinigheden: het was niet te verwachten dat werkelijk fundamentele kritiek

op en wensen ten aanzien van de ‘Boekzaal’ in het tijdschrift zelf hun weerklank zouden vinden!

Concluderend - zij het dan op zodanig smalle basis dat het woord conclusie nauwelijks gerechtvaardigd lijkt - zouden wij willen opperen dat vermoedelijk toch het overgrote deel van de gerecenseerde en aangekondigde publicaties Rabus via Van der Slaart en de met hem geaffilieerde boekhandelaren bereikte, en dat suggesties van vrienden (uitgevers zowel als schrijvers) en hem onbekende auteurs, evenals van ‘doorsnee-lezers’, in veel mindere mate een rol hebben gespeeld.

II, 6. Een strijdvraag: Rabus' auteurschap.

Niet alleen in het licht van de na 1700 optredende geschillen tussen Rabus en zijn uitgever⁽³⁹⁸⁾, verdient de vraag of Rabus de enige ‘auteur’ geweest is van de ‘Boekzaal’, nadere bespreking. Ook ons oordeel over Rabus' persoon en oeuvre zal door een antwoord op deze vraag worden beïnvloed.

De veronderstelling dat Rabus de ‘Boekzaal’ bijna onmogelijk geheel alleen kan hebben geredigeerd, is immers niet zo onredelijk. Zijn, toegegeven niet zeer omvangrijke, notarispriktijk heeft hem toch zeker enige arbeid gekost. Veel meer tijd zal hij hebben besteed aan het werk dat hij als leraar aan het Erasmiaans Gymnasium diende te verrichten: het lesrooster schreef hem zes uur lesgeven per dag voor⁽³⁹⁹⁾. Zijn duidelijke behoefte aan het ‘onderrichten’ van onwetenden, die door het verkrijgen van kennis en inzicht tot de waarheid gebracht kunnen worden, maakt het onwaarschijnlijk dat hij zich op minimale wijze van zijn taak zal hebben gekweten.

In aanmerking genomen dat Rabus, naast deze werkzaamheden, ook nog de tijd vond om tal van andersoortige publicaties het licht te doen zien⁽⁴⁰⁰⁾, lijkt het op het eerste gezicht onwaarschijnlijk dat hij alléén het immense werk voor de ‘Boekzaal’ heeft verzet.

Tegenover deze overwegingen staan de vele getuigenissen die zijn vrienden afleggen van zijn ontoombare werkkracht, en van een levenswijze die hem zeer veel tijd moet hebben gelaten om zich aan zijn diverse taken te wijden.

Door de hele ‘Boekzaal’ heen treft men daarenboven passages aan, waarin Rabus zich uitsprekt over de gevoelens die de arbeid bij hem oproept: dat hij zich telkenmale met veel plezier op zijn werk stort, komt steeds tot uiting; na meer dan zes jaar de ‘Boekzaal’ te hebben geredigeerd, zegt Rabus in zijn voorwoord tot de aflevering van januari/februari 1698:

‘Met het zevenendertigste stukje van mijn Boekzaal neemt het zevende jaar van dezer mijner arbeid een aanvang, bescheide lezers, en den lust van dien bij gezondheid te vervolgen, voele ik dus verre nog niet vervolgen.’

Te arbeiden acht hij een plicht, zijn tijd in onledigheid doorbrengen verwerpelijk. Zijn instemming met het Italiaanse gezegde: ‘La maggior parte degli huomini si parte

dal mondo, avanti d'haver ben pensato, a qual fine ci sono entrati' geeft aan hoe hij zijn levenstaak opvat.⁽⁴⁰¹⁾

Over Rabus' dagindeling spreekt zijn jeugdvriend David van Hoogstraten: slechts enkele uren nachtrust gunt Rabus zich, en al zijn vrije tijd vult hij met studeren⁽⁴⁰²⁾.

Wellicht is Rabus er, dank zij deze instelling, in geslaagd al het werk dat de 'Boekzaal' hem bezorgde, te verrichten. Wanneer men dan voorlopig aanneemt dat hij inderdaad de enige auteur is geweest, is zijn verontwaar-

diging begrijpelijk over de advertenties waarin Van der Slaart in de herfst van het jaar 1700 insinueert dat er meerdere schrijvers voor de ‘Boekzaal’ verantwoordelijk zouden zijn geweest. Bovendien verzwakt Van der Slaart de kracht van deze beschuldiging aanzienlijk, wanneer hij in het voorwoord tot de ‘Boekzaal’ van juli-augustus 1701 zegt:

‘En gelijk wij altijd geoordeelt hebben het geen eenmanswerk te zijn alle soorten van Boeken te doorlezen en dezelve tot een kort begrip te brengen, ...’

De conclusie lijkt gewettigd dat Rabus' alleenauteurschap weliswaar altijd een geschilpunt tussen hem en zijn uitgever is geweest, maar dat dit hier in elk geval erkend wordt. De direct op deze passage aansluitende regels in bovengenoemd voorwoord geven echter weer te denken: Van der Slaart vervolgt zijn betoog met de woorden:

‘... zo moeten wij met het ingaan van dit tiende Boekzaaljaar alle geleerden wederom verzoeken, dat zij ons met hare Uittreksels verder gelieve te begunstigen; ...’

en dat wekt dan weer de indruk dat niet alleen Rabus de uittreksels vervaardigd heeft.

Het gebruik van het woordje ‘wederom’ kan echter ook verklaard worden uit het feit dat Van der Slaart al gedurende het tweede half jaar van 1700 in samenwerking met andere auteurs de ‘Boekzaal’ samenstelde, zodat hieraan niet al te veel gewicht hoeft te worden gehecht⁽⁴⁰³⁾.

Daar de stijl van de uittreksels wel zodanig uniform is dat daarin zeker niet de hand van meerdere personen is te herkennen, zouden wij alleen nog kunnen vermoeden dat Rabus soms uittreksels, die hem ter hand gesteld werden, geheel naar eigen inzicht bewerkte en vervolgens publiceerde. Dit vermoeden zou grond kunnen vinden in Van der Slaart's beschuldiging:

‘... dat hij op 't laatste zelfs de beste uittreksels (die hem van tijd tot tijd ter hand gesteld werden om na zijn stijl te schoeien, en de voorgaande Boekzalen altoos haar waarde zullen doen behouden) van verscheide Geleerde Heeren, wiens voetstappen hij onmagtig is te volgen, zo rabraakte, ontzenuwde, en met zijn gewone betrekkelijk-heden doorspekte, dat het niet langer te verdragen was.’⁽⁴⁰⁴⁾

Dat een zodanige werkwijze als hierboven geschetst is, geenszins ongebruikelijk noch oneervol was, tonen ons wederom de ‘Nouvelles de la République des Lettres’: ook Bayle werd bij het samenstellen van zijn tijdschrift geassisteerd door tal van personen, die hem in brieven waardevolle adviezen gaven, of volledige, anonieme artikelen instuurden, die door Bayle geplaatst werden. Daarnaast ontleende hij bovendien veel informatie aan de ‘Philosophical Transactions’ en de ‘Acta Eruditorum’⁽⁴⁰⁵⁾. Over zijn speciale correspondenten in Engeland spraken wij reeds.

Hoewel ons deze gegevens, waar het Rabus betreft, in veel mindere mate ter beschikking staan⁽⁴⁰⁶⁾, kunnen wij natuurlijk de mogelijkheid niet uitsluiten dat ook

Rabus bij het redigeren van zijn 'Boekzaal' (soms) gebruik heeft gemaakt van samenvattingen van te bespreken werken, die hem door diverse auteurs of medewerkers werden toegezonden. Gezien de dikwijls zeer duidelijke persoonlijke betrokkenheid, die uit de uittreksels spreekt, en de door hem gevolgde werkwijze⁽⁴⁰⁷⁾, staat voor ons in elk geval vast dat de gehele eindredactie, zo niet het samenstellen van het overgrote deel der bijdragen, door Rabus zelf geschiedde. Wellicht zou een deskundige tekstanalyse van de 'Boekzaal', vergeleken met Rabus' andere publicaties, hier een wat grondiger gefundeerde conclusie toelaten.

II, 7. De geschiedenis van de ‘Boekzaal van Europe’ onder leiding van Pieter Rabus en Pieter van der Slaart: 1692-1700

Jojet Lysen en Peter Rietbergen

De eerste tien jaren van het bestaan van de ‘Boekzaal’ verliepen zonder veel opzienbarende gebeurtenissen: deze omstandigheid maakt de uitwendige geschiedenis van het tijdschrift helaas weinig boeiend.

Enige punten zijn echter toch het vermelden waard.

Allereerst dient opgemerkt te worden dat noch in de opzet⁽⁴⁰⁸⁾ van het tijdschrift, noch in de keuze van het behandelde materiaal in de periode 1692-1700 noemenswaardige veranderingen te bespeuren zijn. Het lezerspubliek is blijkbaar voor een overgroot deel tevreden, en noch Rabus, noch Van der Slaart, die als drukker-uitgever de verantwoordelijkheid voor het werk draagt, voelen zich kennelijk gedrongen hun conceptie te wijzigen.

Dit betekent overigens niet dat de ‘Boekzaal’ in de eerste jaren van zijn bestaan allerwegen gunstig ontvangen werd. Integendeel.

Onmiddellijk na het verschijnen van de eerste aflevering - Rabus was toen nog niet als auteur bekend - werden de leden van de Kerkeraad der Gereformeerde Kerk te Rotterdam verrast door een ernstige waarschuwing van ds. Johan Doesburg, die meende dat een krachtig optreden geboden was:

‘nademaal men in 't voornoemde geschrift over de maenden Julius en Augustus heeft bespeurt een seer verkeerden geest tot voortsettinge van allerley opkomende schadelicke dwalingen en onderdruckinge van de waerheyd en deszelfs yverige voorstanderen.’⁽⁴⁰⁹⁾

De Kerkeraad, gealarmeerd, belast de dominees Doesburg en De Wit met het maken van uittreksels uit de ‘Boekzaal’, opdat men zal kunnen beoordelen wat er nu wel zo aanstotelijk is. De heren maken haast met hun werk en dienen reeds na een week hun pre-advies in. Naar dan blijkt is vooral Rabus' bespreking van het werk van Balthasar Bekker, het omstreden boek *De Betoverde Weereld*⁽⁴¹⁰⁾, de aanleiding tot de consternatie, doch in het algemeen is de Kerkeraad van oordeel dat, als men al zou instemmen met voortzetting van het drukken van de ‘Boekzaal’, dan toch in elk geval gezorgd dient te worden

‘dat niet alleen (...) werden opgesteld extracten van boeken tégen de waerheyd, maar ook van die vòor de waerheyd zijn geschreven.’⁽⁴¹¹⁾,

terwijl bij het redigeren voor alle partijdigheid dient te worden gewaakt: de heren dominees althans meenden dat Rabus in zijn opzet van ‘oneenzijdigheid’ jammerlijk gefaald had. Wanneer zij in de volgende Boekzaalaflevering⁽⁴¹²⁾ wederom ‘veel aanstootelijx’ aantreffen, wordt Ds. Mees belast met het afleggen van een bezoek aan drukker Van der Slaart, om hem de bezwaren der Kerkeraad kenbaar te maken. Tevens besluit men tot een klacht bij de Burgemeesters⁽⁴¹³⁾. Intussen neemt in het jaar 1693 in rechtgelovige kringen de onrust over de werken van Bekker en Bayle⁽⁴¹⁴⁾ hand over hand toe, met het gevolg dat de Kerkeraad in haar vergadering van 18

november 1693 het besluit neemt om zowel een verbod op publicatie van de 'Boekzaal' te vragen, alsook om gedurende de komende synode van Zuid-Holland aan te dringen op maatregelen tegen 'verscheidene Boeken, in welke Arminiaansche en andere dwalingen, tegen de Gereformeerde Religie strijdende ...' geschreven staan⁽⁴¹⁵⁾. Het stadsbestuur kennelijk niet van zins de 'Boekzaal' zonder meer te verbieden - Rabus

had tenslotte relaties!⁽⁴¹⁶⁾ - besluit, na de Kerkeraad onbehoorlijk lang te hebben laten wachten, tot een compromis: er zal géén ‘Boekzaal’ worden gedrukt

‘ten ware yder Bladt te voren door den Praeses deser vergadering sal zijn gevisiteert of hy yets aanstootelijx in 't selve ontmoet.’⁽⁴¹⁷⁾

Blij met dit besluit, toont ds. Grebber op de eerstvolgende vergadering, van 10 maart 1694, twee ‘bladen’ van de ‘Boekzaal’ van maart/april, en stelt een aantal veranderingen voor waarmee de raad instemt. Praeses en Scriba worden bovendien tot ‘Visitatores der Boekzaal’ benoemd⁽⁴¹⁸⁾. Op de volgende vergaderingen wordt de heugelijke mededeling gedaan dat de diverse wijzigingsvoorstellen de instemming van de heren Burgermeesteren ontmoeten⁽⁴¹⁹⁾.

Zo is Rabus dan vanaf 1694 onderworpen aan de censuur van de Kerkeraad. Hij en Van der Slaart achten hun positie echter blijkbaar sterk genoeg om zich er niet al te veel van aan te trekken, hetgeen in de Kerkeraad herhaalde malen aanleiding geeft tot de klacht

‘dat de drukker van de Boeksale nog voortgaat die perioden, die door de Gecommitteerden deser Vergaderinge uitgeschrappt waren, te drukken
....⁽⁴²⁰⁾

Protesten bij de burgemeesters halen vooralsnog weinig uit, hetgeen weer eens aantoonde hoe weinig de rekkelijke regenten zich aan de klachten en eisen van hun preciese gewetensbewaarders gelegen lieten liggen. Wanneer in 1698 de Kerkeraad, in woede, de burgemeesters verzoekt toe te stemmen in het vervaardigen

‘van eenige reglementen ... waer nae sig de Schrijver van de Boekzael in 't maken van uittreksels sou hebben te reguleren’⁽⁴²¹⁾,

laten Hunne Edelachtbaren drie maanden op antwoord wachten, waarna zij tenslotte mededelen Rabus voor zich te hebben doen verschijnen en hem het desbetreffende ‘reglement’ ter lezing en ernstige overweging te hebben aangeboden, hetgeen geresulteerd heeft in Rabus' belofte zich ernaar te zullen richten. Tegelijkertijd hebben zij echter - waarschijnlijk het gezeur moe - besloten om Rabus te ontslaan ‘van zijne Boekzaal verder te moeten laten visiteren van de E. Kerkenraedt’, hetgeen de leden van dit college bepaald niet zal hebben bevredigd⁽⁴²²⁾. Zo loopt de affaire met een sisser af.

Ook verder ontbrak het niet aan critiek op de ‘Boekzaal’ en het was niet alleen Rabus' bepaald niet ‘oneenzijdige’ benaderingswijze, die dikwijls tot de nodige ergernis aanleiding heeft gegeven⁽⁴²³⁾: Tekenender immers voor de geest van de tijd zijn de bezwaren die kennelijk zijn ingebracht tegen de totaliteit van de ‘Boekzaal’-gedachte. Rabus vat het standpunt van deze critici met de volgende woorden samen:

‘Zulk een Boekzaal, zeggen ze, opent velen leesgierigen oogen, tot het beschouwen van zaken, die altijd voor den ongeletterden verborgen, en als met een zekere nauwgezette onderhouding der taalkundigen alleen

kennelijk zijn geweest: voor al, indien de stellingen niet na den ouden trant, maar meerendeels nieuw, of ongemeen zijn.⁽⁴²⁴⁾

Significant is vooral de laatste regel, die aangeeft hoezeer men vreesde dat een Nederlandstalig tijdschrift, waarin nieuwe ideeën op theologisch, filosofisch, (natuur)wetenschappelijk en politiek gebied aan de orde kwamen, gevolgen zou kunnen hebben voor de houding op deze gebieden van een publiek dat tot dan toe van deze veranderde opvattingen geen weet had gehad. Inderdaad kan men zich voorstellen dat het verschijnen van de 'Boek-

zaal’, die zo expliciet beoogde het Nederlandstalige publiek voor te lichten en uit de klauwen van zijn onwetendheid te bevrijden, in de ogen van de krachten van het behoud een zeker gevaar vertegenwoordigde.

Doch zo min als Rabus zich iets gelegen liet liggen aan de protesten van de Kerkeraad, zo weinig ook trok hij zich aan van deze critiek, die onder andere in een aantal pamfletten geüit werd⁽⁴²⁵⁾. David van Hoogstraten zegt in de biografie van zijn vriend dat ‘een al te bedillend soort van menschen onderzoek op den schrijver’ deed, daar men constateerde

‘dat zulk soort van schryven den gemeenen man tot te veel tegenspraken zou kunnen brengen, gevende hem allerlei boeken te lezen, uit welken somtyds (...) ergerlyke gevoelens zouden getrokken werden ...’

Maar hij voegt eraan toe: ‘de schryver kreunde zich des weinig’ en heeft zijn werk onvervaard voortgezet⁽⁴²⁶⁾. Wederom moeten we concluderen dat, gezien in het licht van deze toch wel ‘fundamentele’ critiek, Rabus over invloedrijke beschermers moet hebben beschikt om niet noemenswaardig de gevolgen van de ongetwijfeld op de stedelijke overheid uitgeoefende druk te hebben ondervonden.

Uit de ‘Boekzaal’ zelf kunnen wij, natuurlijk, slechts gunstige critiek destilleren, die Rabus meerdere malen aanleiding geeft om te zeggen dat hij, daar velen ‘... met pennen en monden hun genoegen aan mij verklaart hebben ...’⁽⁴²⁷⁾, zijn werk met plezier voortzet. Zoals men nog zal zien echter niet tot ieders plezier.

II, 8. De drukkersperikelen rond 1700

Jojet Lysen en Peter Rietbergen

Na een jarenlange en - zeker voor de Boekzaallezers - vruchtbare samenwerking, valt in 1700 de schijnbaar hechte band tussen Pieter Rabus en Pieter van der Slaart uiteen. De lezers, die van enig conflict tussen uitgever en redacteur waarlijk nooit iets in de ‘Boekzaal’ bespeurd kunnen hebben, moeten plotseling constateren dat op de titelpagina van de juli/augustus-aflevering van hun tijdschrift de zo vertrouwde naam van Pieter Rabus ontbreekt. Zij zijn waarschijnlijk toch al enigszins verbaasd geweest, daar ze deze aflevering niet op het juiste tijdstip, doch pas op 10 december ontvingen⁽⁴²⁸⁾. Een verklaring voor deze vertraging wordt door drukker Van der Slaart in een ‘Aan de Lezer’ gegeven:

‘Dewijl de Hr. P. Rabus zig zelve tot andere bezigheden heeft overgegeven, zoo is 'er wat tijd verloop, eer ik my van goede Schrijvers tot de Boekzaal verzekert hadde ...’

en wat verder:

‘Den lezer verwondere zig niet, dat hy in de maanden van Julius en Augustus iets ziet ingevoegd, 't geen later gebeurd is. Nademaal de namen der maanden niets aan onze Boekzaal toebrengen, maar daar alleenlijk zijn voorgesteld, om den lezer by zoodanige tussenpoozen het Boeknieus te vertoonen.’⁽⁴²⁹⁾

Nog verbaasder zal het publiek geweest zijn toen het constateerde dat naast de ‘Boekzaal’ een nieuw Nederlandstalig populair-wetenschappelijk tijdschrift op de markt verscheen, getiteld ‘Twee-Maandelijke Uittreksels van P. Rabus’. Zij die de eerste aflevering van dit periodiek, verschenen

in de eerste maand van het jaar 1701, ter lezing inzagen, konden, eveneens in een ‘aan den Lezer’, Rabus' versie van de gebeurtenissen vernemen. Rabus vertelt hoe men hem

‘... Met Quansuis te laten verluiden, dat ik my begeben hebbe tot andere bezigheden ...’

heeft gedwongen te reageren.

‘Die dit schreef, wist zelf wel dat hy een onwaarheid schreef...’

zegt Rabus, die verder nog kwijt wil dat hij geenszins het Boekzaalwerk had opgegeven, doch dat hij

‘...arbeidde aan de toetakeling der Kerkelijke Historie van Sulpicius Severus⁽⁴³⁰⁾, of, by beurten, Nieuwe Uittreksels schreef, lustig in mijn schik zijnde ...’⁽⁴³¹⁾

Wij kennen nu de situatie: gedurende het jaar 1701 verschijnen er te Rotterdam twee tijdschriften. Bij Pieter van der Slaart komt de ‘Boekzaal’ uit, anoniem, doch samengesteld door Van der Slaart zelf en zekere ongenoemde ‘Schryvers’⁽⁴³²⁾; bij Barend Bos⁽⁴³³⁾ verschijnt in januari 1701 de eerste aflevering van de ‘Twee-Maandelijke Uittreksels van P. Rabus’.

Welke zijn nu de oorzaken en de aanleiding van deze breuk geweest?

De voorwoorden van beide tijdschriften, waarin de vuile was van de ruzie gedeeltelijk buiten wordt gehangen, en een notarisprotocol⁽⁴³⁴⁾, waarin Rabus zijn grieven uiteenzet, geven ons enige informatie.

Laten we eerst Rabus zelf aan het woord laten.

Hij deelt de lezer der ‘Twee-Maandelijke Uittreksels’ het volgende mee:

‘Het is wereldkundig dat ik acht en veertig stukjes van Twee-Maandelijke Uittreksels hebbe geschreven, ten verzoeke van een Drukker die regt had om dezelve, of andere te drukken en uit te geven, wel onder de titel van Boekzaal van Europe, dog met geen 's Schrijvers naam; volgens den inhoud der Privilege, onder mij berustende.

Buiten twijfel hadden mijne Landsluiden, en een ygelijk die van het werk kennis heeft, verwacht, dat ik daar meê zoude hebben voortgegaan. Maar ik had de stremming van dien arbeid reeds eenige jaren voorzien, vermits de Drukker hoe langer hoe minder paste op de voldoening van het Verdrag, 't welk hy met my dienaangaande had gesloten. Het bedonge Schrijfloon van ettelijke Boekzaalmaanden is de eenigsten schuld niet, die hy aan my nog betalen moet.’

En daarna:

‘Om kort te gaan, Lezer, het lustte my niet langer Uittreksels uit te leveren, zonder uit dezelve ook die vrugt te trekken, welke my, naar ons beschreven

Verdrag, deugdelijk toequam. Toen die agter bleef, wilde de Copy niet te voorschijn komen; en toen het Verdrag, dat ik van mijn kant voldeed, aan d'ander kant verbroken wierd, was my de wagt bevolen. Hier by quam, dat hy aan my niet afloste zekere goede somme, geleend en eenige jaren lang opgeescht geld; tot welke betaling de Ed. Achtb. Heeren Schepenen dezer Stad hem in jongstleden Herfst-maand gedoemt hebben.⁽⁴³⁵⁾

Een lang citaat, maar het geeft aan welke grieven Rabus tegen zijn uitgever gekoesterd heeft. Hij laat het er dan ook niet bij zitten en spant een procedure tegen Van der Slaart aan. De hierop betrekking hebbende dagvaarding, door Rabus zelf opgesteld, en tegen Van der Slaart uitgebracht door Rabus' vriend en mede-notaris Jean du Clou, leert ons meer⁽⁴³⁶⁾.

Allereerst, dat het conflict zich in september 1700 heel duidelijk begon af te tekenen. Toen bezocht Du Clou, vergezeld door twee getuigen, huize Van der Slaart, om deze Rabus' grieven mede te delen: Rabus beschuldigt Van der Slaart van verbreking van het contract dat zij in 1692 gesloten hadden voor het uitgeven van de 'Boekzaal', in dier voege dat Van der Slaart Rabus zijn schrijffoon niet uitbetaald had, en bovendien de door Rabus volgens afspraak geleverde copy, in de vorm van uittreksels, niet op tijd drukte en publiceerde. Het meest toont Rabus zich echter getroffen door Van der Slaart's aantijging dat hij de 'Boekzaal' niet alléén geschreven zou hebben. Immers had Van der Slaart in de Leidsche Courant van 10 september 1700, en in de Amsterdamsche van 14 september⁽⁴³⁷⁾ medegedeeld dat de Boekzaalafleveringen voor de maanden juli tot en met december 1700 eerst op 16 december zouden verschijnen; tevens had hij nagelaten Rabus als schrijver te noemen, en in plaats daarvan melding gemaakt van meerdere, niet met name genoemde, 'schrijvers'. Wel heeft Rabus hiervoor een verklaring: daar Van der Slaart, wegens zijn schulden, de copy voor de 'Boekzaal' niet durft op te eisen, móét hij de publicatie voorlopig wel uitstellen, en eerst andere schrijvers zien te vinden. Waarmee voor Rabus overigens de kous af is: hij eist een vergoeding en kondigt verder aan zich voortaan te zullen 'bedienen van alle mijn regt, my openstaande'. Ook Van der Slaart toont zich echter koelbloedig: hij voegt notaris Du Clou, wanneer deze de dagvaarding uitbrengt, toe dat 'hij (sc. Rabus) kan doen dat de Natuer en Wetten hem geleerd hebben'⁽⁴³⁸⁾, met andere woorden: laat hem procederen!⁽⁴³⁹⁾

Het resultaat kennen wij al: Van der Slaart en Rabus publiceren voortaan elk een eigen tijdschrift.

Toch willen wij bij deze op het eerste gezicht duidelijke aanleiding niet stilstaan. Van der Slaart had immers nog andere grieven, zo vertelt ons Rabus, namelijk

'dat ook andere Boekverkopers met mijnen arbeid gediend waren, en somtijds een bywerk ter perse bragten.'⁽⁴⁴⁰⁾

En dat is ook zo: gedurende de periode dat Rabus de 'Boekzaal' redigeerde, publiceerde hij regelmatig andere werken, die lang niet alle bij Van der Slaart verschenen⁽⁴⁴¹⁾. Maar daar staat toch het een en ander tegenover, meent Rabus:

'... hy (sc. Van der Slaart) is bewust, dat ik, geduurende het Boekzaal-stigten, dikwils op zijn aanhouden, als 'er winst in stak, andere en zwaarder bezigheden volvoert hebbe, die den Boekoefenaren bekend zijn ...'⁽⁴⁴²⁾.

Daar stond dan bovendien nog Rabus' grief naast, dat Van der Slaart soms zo lang talmde met de uitgave van zijn werken⁽⁴⁴³⁾.

Doch dit alles is naar onze mening nog niet de werkelijke oorzaak van de breuk tussen Rabus en Van der Slaart.

Veeleer moeten wij een grondoorzaak zoeken in Rabus' stellingname bij het Boekzaalschrijven, een stellingname die misschien het best als té 'rekkelijk' kan worden aangeduid.

Rabus' ook in de 'Boekzaal' tot uiting komende vrijzinnige houding op godsdienstig gebied, in een tijd dat de stedelijke overheid te Rotterdam zich niet altijd van de meest tolerante zijde liet zien en nogal eens op wilde komen voor het calvinisme à la Jurieu (we denken aan de kwestie Bayle), Rabus' interesse voor het cartesianisme, dat nog steeds een omstreden filosofie was, Rabus' hardnekkige strijd tegen het bijgeloof en zijn duidelijke stellingname vóór Balthasar Bekker in de polemieken rond diens *Betoverde Wereld*, dat alles zal Van der Slaart meerdere malen in

moeilijkheden hebben gebracht: wij zagen dit al in de houding die de Kerkeraad der Gereformeerde Kerk aannam. Bovendien - en dat was waarschijnlijk Van der Slaart's voornaamste grief - trok Rabus bij tijd en wijle op een weinig terughoudende wijze van leer tegen auteurs wier opvattingen hij niet kon delen, hetgeen ook de nodige boze brieven zal hebben opgeleverd, om van abonnementsopzeggingen nog maar te zwijgen⁽⁴⁴⁴⁾.

Een citaat uit Van der Slaart's reactie op het verschijnen van de eerste aflevering van Rabus' 'Twee-Maandelijke Uittreksels' moge deze overwegingen adstrueren:

'Zooals wy hier meenden te eindigen, werden ons de tweemaandelijke uittreksels van P. Rabus ter hand gesteld. Wy moeten bekennen dat wy meer versteld dan verwonderd waren, over de dwaze verwaandheid van dezen uittrekker, die hem niet schaamt zig zelve aan al de wereld op alderhande, ja zelfs hevige en verfoeilijke manieren van doen ten toon te stellen. Hy snorkt op een Privilegie onder hem berustende, en dat zijn schrijfloon hem niet betaald wierd, geen wonder! Zoo zijn booze driften van Steken, Schelden en Lasteren hem niet te verre vervoert hadden, zoude hy zig zelve aan vry wat meerder eer, en zijn Drukker aan wat gereeder gelt geholpen hebbe: zijn vermetelheid spatte eindelijk (...) buitent(sic) 't spoor van alle zedigheit uit, (...) Dit is de oorzaak geweest waarom hij door P. van der Slaart van de Boekzaal is afgezet.'

Dat vooral Rabus' niet altijd even zachtzinnige wijze van recenseren Van der Slaart moeilijkheden bezorgd heeft - of hem een gereed excuus biedt om zijn samenwerking met Rabus op te schorten - moge ook nog blijken uit het volgende gedichtje (vrij naar Horatius), waarmee de uitgever een begin maakt met de eerste 'Boekzaal', die hij zonder Rabus samenstelt:

'Deez' Boekzaal zal geen Schrijvers treffen
Met laster; maar nu voortaan
Het goede zediglijk verheffen;
Nooit laken 't geen wel is gedaan.
Het zwaard roest' liever in de scheede,
De schendpen ook; my lust de vrede.'⁽⁴⁴⁵⁾

Hiermee is overigens Van der Slaart's dichtader nog niet opgedroogd. Ook op de beschuldigingen, door Rabus in de dagvaarding tegen hem uitgebracht, reageert hij in rijm, wederom lucht gevend aan al zijn grieven:

'Dees BOEKZAAL, eener vrye Penne,
Heeft nooit van schrijfloon laf geklaagt;
En zal haar zelve zoo wel kennen,
Dat dergelijk niet zy gewaagt.
Zy onderwind haar niets te schrijven
Tot hoon of smaad, maar doelt op 't wit,
Laat Roekelooze driften drijven
Dus blijft zy rustig in 't bezit

En gunst der braafste letterhelden:
Die wakk're Geesten staat alleen
T'oordelen wat men hier moet melden,
Wat deftig is, en wat gemeen ..' etc.⁽⁴⁴⁶⁾

In dit vers heeft Van der Slaart telkenmale het laatste woord van iedere regel cursief laten drukken. Kennelijk wilde hij er bijzondere aandacht op vestigen. Daarom mag men aannemen dat hij de aflevering van zijn 'Boekzaal' waarin deze regels zijn opgenomen - te weten de aflevering van januari/februari 1701 - pas heeft afgedrukt toen hij Rabus' 'Twee-Maande-

lijke Uittreksels' voor diezelfde periode al gezien had. Daarin treffen we immers de volgende ontboezeming aan, waarin grotendeels gelijklopende rijmwoorden gebruikt worden:

'Deez BOEKTAAL vloeit uit zulk een penne,
 Die, nooit verlegen, talmt nog klaagt,
 Maar wil, dat elk den inhoud kenne
 Der Boeken, daar zy van gewaagt
 Blank staat zy ook voor al haar schrijven,
 En noemt dat zwart is nimmer wit.
 De dwaze en booze laat ze drijven.
 Die pit kent, weet altijd waar 't zit,
 Gy egter, Vrienden, Letterhelden,
 Geleerde Koppen, die alleen
 Onze eer zijt, als wy u vermelden,
 U bieden wy (en in 't gemeen
 Al wie de pen tot nut kan roeren)
 Den dienst aan, om door Nederland,
 En verder, uwen lof te voeren;
 Die lof van oordeel en verstand.
 't Nieuw'-eeuw-werk geeft wat goeds te hopen:
 Een heele Boekzee staat nu open.'⁽⁴⁴⁷⁾

Een hernieuwde intentieverklaring van Rabus' kant, enigszins passend bij het ingaan van de achttiende eeuw, waarin men meer dan een klein steekje onder water naar Van der Slaart zou kunnen ontdekken in het woordje 'talmt': Van der Slaart immers had, onder andere wegens gebrek aan uittreksels, de publicatie van zijn 'Boekzaal' enige maanden moeten stilleggen. Van der Slaart, op zijn beurt, liet zich in zijn hierboven geciteerde regels, die kennelijk een reactie vormen op Rabus' verzen, niet onbetuigd: hij geeft aan dat Rabus' beschuldiging over het schrijfloos zijns inziens slechts van weinig belang is, en dat hij Rabus voornamelijk ten gevolge van diens onbetamelijk redactie- en recensiebeleid heeft laten vallen, om daarna met behulp van meerdere 'brave letterhelden', geleerden dus, een acceptabele 'Boekzaal' samen te stellen. Rabus van zijn kant geeft nogmaals aan bij zijn Boekzaalschrijverij geen blad voor de mond te willen nemen, en de inhoud van de boeken die hij bespreekt volledig te willen weergeven, ook al zouden deze boeken, en Rabus' oordeel dienaangaande, aan sommigen onwelgevallig zijn. Zoals meestal, zullen - waar het de zakelijke twistpunten betreft - ook hier het gelijk en ongelijk wel bij beide partijen te vinden zijn, maar over de grondoorzaak van de twist behoeft, zoals gezegd, ons inziens geen twijfel te bestaan: Rabus' 'Boekzaalschrijven' zal inderdaad niet bij iedereen in even goede aarde gevallen zijn, en Van der Slaart is wellicht bang geworden voor eventuele (financiële) consequenties. Doch dit behoeft niet de enige grondoorzaak geweest te zijn.

Hoewel hetgeen hier volgt, niet anders is dan een conjectuur, die meer berust op die zo dikwijls misprezen gids, de intuïtie, dan op enig concreet bewijs, willen we de lezer onze veronderstelling toch niet onthouden. Al lezend in de 'Boekzaal', en vooral in de voorwoorden en de laatste hoofddelen, kregen wij de indruk dat de controle over het tijdschrift steeds meer aan Van der Slaart ontglipte en overging in Rabus' handen. Terwijl Rabus aanvankelijk steeds van zijn drukker afhankelijk is voor de te bespreken boeken, en wellicht weinig invloed uitoefent op de keuze

daarvan, is het zeer wel mogelijk dat hij, naarmate zijn contacten in aantal toenemen, en zijn reputatie zich allengs verbreidt, meer en meer zijn eigen voorkeur is gaan volgen, door bijvoorbeeld meer werken te gaan bespreken die hem door of via vrienden en kennissen werden toegezonden. Wan-

neer deze werken nu niet bij Van der Slaart te koop waren, of door hem in de verkoop werden genomen, beantwoordde de 'Boekzaal' niet meer aan een van de meest essentiële verwachtingen die de uitgever ervan mocht hebben, namelijk dat het tijdschrift zou dienen tot bevordering van de omzet van zijn boekhandel!

Dit, gevoegd bij het door Van der Slaart als eigenzinnig en onverstandig ervaren recensiebeleid, kan zeer wel tot verbreking der samenwerking hebben geleid. Waarbij wij dan nog niet spreken over de kennelijke 'incompatibilité des humeurs', die tussen redacteur en uitgever soms te bespeuren valt; wij denken hier aan de door Van der Slaart gepassioneerd verdedigde uitoefening van de sympathetische geneeswijze, die bij Rabus en zijn vriend Anthonie van Leeuwenhoek op duidelijke scepsis stuit.⁽⁴⁴⁸⁾

Besluiten we dit relaas over deze, over het geheel genomen toch wat onverkwikkelijke, controversale met de insinuerende opmerking, die Van der Slaart in de eerste aflevering van zijn 'Boekzaal' van het jaar 1701 lanceert:

'En hoe zijnen nieuwljks verkoren Drukker aan een Privilegie gekomen is, zal hy wel laten melden, schoon het voor ons niet een oortje waardig is.'⁽⁴⁴⁹⁾

Een laatste beschuldiging, geslingerd naar het vijandige kamp, die heel wat lezers enigszins gemystificeerd moet hebben achtergelaten, zoals ook wij erdoor geïntrigeerd werden. Het zal vele tijdgenoten nooit gegeven geweest zijn de achtergronden van deze wat wild aandoende beschuldiging te leren kennen. Ook wij kunnen helaas weinig méér doen dan het verloop van deze ruzie schetsen en zo proberen wat licht te werpen op de context waarbinnen dit conflict zich afspeelde.

II, 9. Het verhaal tot Rabus' dood in 1702 - en daarna

Jojet Lysen en Peter Rietbergen

Hoe verging het Rabus' beide drukkers verder? Men kan zich indenken dat tussen hen weinig vriendschap te verliezen was. Vooral toen Barend Bos voor het uitgeven van zijn 'Twee-maandelijke Uittreksels' ook nog een privilege verkregen had van het Hof van Holland⁽⁴⁵⁰⁾, zal Pieter van der Slaart de nodige moeilijke momenten gehad hebben, wanneer hij zijn concurrent op de regelmatig plaatsvindende vergaderingen van het Rotterdamse boekverkopersgilde ontmoette⁽⁴⁵¹⁾. Op zeker ogenblik (zo leert ons het Notariëel Archief) heeft hij kennelijk zijn woede niet meer kunnen bedwingen en gaat hij Bos op een bijeenkomst van de gildebreders te lijf. Een begrijpelijke, maar wat onberaden daad: het kost Barend Bos geen enkele moeite zijn collega-boekverkopers Elias Yvans, Adriaan van Dijk en Johan de Melander, benevens boekbinder Gillis Speelman, bereid te vinden om voor de notaris te verklaren dat Van der Slaart hem een knoop van zijn jas heeft getrokken, en hem voor 'gawwdief' heeft uitgescholden⁽⁴⁵²⁾.

Of Van der Slaart's woede-uitval het gevolg is geweest van spanningen, veroorzaakt door financiële moeilijkheden, weten we niet met zekerheid. Bezien we echter de volgende gebeurtenissen.

Allereerst merken we op dat Van der Slaart in 1702 zijn 'Boekzaal' niet meer laat verschijnen⁽⁴⁵³⁾. Dit zou natuurlijk zijn oorzaak kunnen vinden in een onmogelijkheid een of meer personen bereid en in staat te vinden om voor het tijdschrift de nodige uittreksels te leveren. Anderzijds bestaat de mogelijkheid dat Rabus en Bos erin geslaagd zijn het grootste

deel van het Boekzaalpubliek tot de ‘Twee-Maandelijke Uittreksels’ te bekeren. Dit vermoeden wordt nog versterkt wanneer we ons even vermeien in het schimpdicht ‘De Hoornse Raasbol, of Barend de Windbreker in zyn Zondags pak’⁽⁴⁵⁴⁾. Op waarlijk niet malse manier worden hierin korte metten gemaakt met Bos, wiens reputatie op alle punten door het slijk wordt gehaald. Voor ons is de volgende passage van belang:

‘Maar soo weinig werk als jy gatlikker maakt van iemand te affronteeren,
Zoo weinig consciensi heb je ook gehad in P.V.S. te ruineren,
Daar je als een sintjuinse bedrieger jou guitery in hebt getoont,
Jy drukte de boekzaal niet na: neen, dat men je daar af verschoont,
Twee maandige uittreksels zyn geen Boekzaals moet je weten,
’T is ’t eyge boek wel, maar de eyge tytel niet. Net bescheten,
Zonder aarsgat myn goeje bedorve van der Slaart
Lyd het met geduld, want de gekken hebben dog altijd de kaart’⁽⁴⁵⁵⁾

De anonieme dichter⁽⁴⁵⁶⁾ wil ons dus doen geloven dat Rabus en Bos met hun ‘Twee-Maandelijke Uittreksels’ Van der Slaart's faillissement hebben veroorzaakt. Tevens wordt, mede in de hier niet geciteerde regels van dit vers, ingegaan op de kwalijke methoden die Bos als boekverkoper toepast, onder andere zekere vormen van agressieve verkoop. Wanneer deze beschuldigingen met recht zijn geüit, kan men ook begrijpen waarom Van der Slaart zijn al vermelde uitspraak tot Bos richtte. Dán kan men ook begrijpen dat hij woedend is geweest toen hij merkte dat Bos hem, in de jaren 1697 en volgende, telkens weer de publicatie van Rabus' werken ontfutselde, het ‘bywerk’ waarop Rabus doelde; overigens gebeurde dit natuurlijk met instemming van Rabus, over wiens handelwijze tegenover zijn ‘lijfuitgever’ men dan ook inderdaad slechts met gemengde gevoelens kan oordelen!

Hoe het ook zij, ofwel door eigen onvermogen de ‘Boekzaal’ voort te zetten, ofwel doordat Rabus en Bos hem zijn hele lezerskring afgesnoept hebben, is Van der Slaart een belangrijke bron van inkomsten kwijt: niet alleen mist hij voortaan het geld, dat de verkoop van het tijdschrift opbracht, doch ook zal de omzet van zijn boekenverkoop aanzienlijk gedaald zijn nu hem de belangrijke advertentiemogelijkheid die de Boekzaal bood, verder ontbreekt. En of we nu al dan niet geloven dat dit zijn ruïnering ten gevolge heeft gehad, financiële problemen had hij in elk geval.

Feit is immers dat hij begin 1702 een gehele drukkerij-inventaris - waarschijnlijk de zijne - heeft verkocht aan Daniel van den Dalen⁽⁴⁵⁷⁾, die tevens enige ruimte van hem huurt om er de spullen in op te slaan. Wij schrijven dan mei 1702. Zes maanden later bevestigt Van der Slaart deze verkoop voor de notaris⁽⁴⁵⁸⁾. Van den Dalen neemt op hetzelfde moment een procureur in de arm om namens hem te onderhandelen met alle crediteuren van Van der Slaart⁽⁴⁵⁹⁾. Of Van der Slaart wellicht toch nog een deel van zijn bedrijf, misschien de uitgeverij en boekwinkel, heeft aangehouden? Men zou het kunnen vermoeden, daar hij op 24 oktober 1705 te Leiden op een veiling zijn voorraden boeken verkoopt, en dan tevens het nog steeds onder hem berustende ‘regt van copie en privilegie’ voor het drukken van de ‘Boekzaal’ van de hand doet, wederom aan Van den Dalen⁽⁴⁶⁰⁾. Blijkbaar betekent dát echter toch het definitieve einde van zijn be-

moeienissen met het drukkers- en uitgeverswezen: in 1708 treffen we hem aan als ‘taalmeester’ te Leiden⁽⁴⁶¹⁾.

Over de verdere lotgevallen van Barend Bos, de andere partij in dit kleine drama, moeten we, bij gebrek aan gegevens, kort zijn.

Met Rabus zet hij de uitgave van de ‘Twee-Maandelijke Uittreksels’ voort. Bos verkreeg, zoals we reeds weten, voor het drukken van deze ‘Twee-Maandelijke Uittreksels van P. Rabus’, zoals de officiële titel van het tijdschrift was, een privilege van de Staten van Holland, waarin hem het alleendruk- en verkooprecht werd toegekend, om te voorkomen dat, zoals Bos het stelde

‘baatzoekende menschen de voornoemde Extracten (welke hij niet zonder groote onkosten onder de Pers konde brengen) hem mogten nadrukken, en hem in zijn goed inzicht ten hoogsten beschadigen.’⁽⁴⁶²⁾

Het privilege had een looptijd van vijftien jaar, en schending ervan, middels het geheel of gedeeltelijk nadrukken van het tijdschrift, zou gestraft worden niet alleen met het verbeurdverklaren van alle nagedrukte exemplaren, doch ook met het opleggen van een boete van 300 gulden.

In het ‘Aan de lezer’ in de eerste aflevering der ‘Twee-Maandelijke Uittreksels’ getuigt Rabus van een fris verlangen om zijn uittreksels ‘alle twee maanden op haar tijd (..) en met meer lust dan ooit te voren ...’ te produceren, en alle lezers, evenals zichzelf, wenst hij toe:

‘Et longam pacem et locupletem frugibus annum. Dat is, Een lange Vrede, en vrugtbaar jaar.’

Meer was hem zelf helaas niet gegeven: precies een jaar later sterft Pieter Rabus.

Hij laat echter nog voldoende uittreksels na om er drie afleveringen mee te vullen, en Bos neemt Rabus' oudste zoon Willem in de arm om met dit materiaal het tijdschrift voort te zetten⁽⁴⁶³⁾. Hetgeen overigens Van der Slaart de sneer ontlokt

‘... dat het beter is de verloopene tijd weder in te halen, als de weerelt te doen gelooven, dat men na zijn doot nog uittreksels kan schrijven voor de Maanden die men nooyd beleefd heeft’⁽⁴⁶⁴⁾.

Nadat Rabus laatste producten zijn afgedrukt, vindt Bos de vertaler en taalkundige Willem Sewel⁽⁴⁶⁵⁾ bereid om de redactie van de ‘Twee-Maandelijke Uittreksels’ op zich te nemen.

Wederom verkrijgt Barend Bos voor het uitgeven van dit tijdschrift een privilege van de Staten van Holland, wederom voor de periode van vijftien jaar⁽⁴⁶⁶⁾. Van de gelegenheid maakt hij tevens gebruik het tijdschrift in wat luxueuzer vorm uit te brengen, door er een gegraveerde titelprent aan toe te voegen, en de titelpagina in rood en zwart te drukken!

Sewel wijzigt de titel in ‘Twee-Maandelijke Uittreksels van alle eerst uytkomende Boeken, door W. Sewel’. Van al te veel piëteit jegens zijn voorganger kan men Sewel nauwelijks beschuldigen: in zijn eerste voorwoord, ‘De Schrijver aan de Lezer’,

wordt Rabus niet met name genoemd. Daarentegen treft men wel bedekte critiek aan op de vorige redacteur, wanneer Sewel zegt:

‘Gy ziet dat ik my ten eersten bloot geve, zonder als een andere Apelles achter de schildery te zitten, om het oordeel der voorbygangers te hooren: want om de rechte waarheyd te zeggen, my dunkt niet dat het eene zaak van zulk een belang is, om zo zeer bekommerd te zyn, wat anderen hiervan moogen denken, nademaal myn voornemen niet is, iemand eenigen aanstoot te geeven, of my tot eenen Oordeelkundige, veel min

bediller, van eens anders werk aan te stellen.’⁽⁴⁶⁷⁾

Men proeft hier dezelfde kritiek, die ook Van der Slaart, de grote concurrent van Sewel's uitgever Bos, in zijn strijd met Rabus naar voren bracht; het is dan ook zeer wel mogelijk dat Sewel, die zijn betoog met veel vertoon van objectiviteit vervolgt, poogt zijn eigen positie te verbeteren door zich aan te sluiten bij de, al dan niet wijd verbreide, kritiek op Rabus' inderdaad stellingnemende redacteurschap.

In 1704 wijzigt Sewel de koers van ‘zijn’ tijdschrift enigszins, door aan te kondigen dat hij - min of meer gedwongen - meer ‘Theologische Stoffe’ zal gaan opnemen:

‘Maar wat raad toch, als er boeken van zulken inhoud my ter hand gesteld worden? Zoud ik' er niets van melden?

Dat laat mijn plicht omtrent dit Uyttrekselwerk niet toe.’⁽⁴⁶⁸⁾

In 1705 verandert het tijdschrift van uitgever: Rabus' oude vriend François Halma treedt in de rechten van Barend Bos. Wat de reden voor deze uitgeverswisseling is? Wij weten het niet. Misschien beantwoordt de uitgave niet aan de financiële verwachtingen van de man wiens motto ‘Soo baard een Bos zyn beste vruchten’ in elk geval voor de door ons al vermelde schimpdichter een wat negatieve betekenis heeft gehad.

Hoewel het tijdschrift van uitgever verandert, blijft Sewel redacteur. Wel vindt wederom een titelwijziging plaats: wij lezen nu ‘De Boekzaal der Geleerde Werelt’⁽⁴⁶⁹⁾. Waarmede Sewel en Halma toch duidelijk aansluiting zochten bij de allereerste ‘Boekzaal’.

Van enig protest van privilegehouder Van den Dalen is echter niets bekend. De uitgave vond nu plaats in Amsterdam, waarheen Halma in 1699 vanuit Utrecht was verhuisd. Sewel kon met deze plaats van uitgave wel instemmen: de toevloed van buitenlandse boeken was in Amsterdam natuurlijk zeer groot⁽⁴⁷⁰⁾. In 1706 legt hij echter het redacteurschap neer, en Halma zet met behulp van Johan van Gaveren de uitgave voort, onder de titel ‘De Boekzaal der geleerde Wereld’⁽⁴⁷¹⁾.

Wanneer in 1710 Halma naar Leeuwarden verhuist, en Van Gaveren hem intussen al in de steek heeft gelaten, doet hij zijn rechten over aan Gerard Onder de Linden, boekverkoper te Amsterdam⁽⁴⁷²⁾, die echter pas in 1716 van zijn recht gebruik maakt, en een uitgave start onder de titel ‘Maendelijke Uittreksels, of Boekzaal der geleerde Werelt’. Hiervan wordt gezegd dat onder anderen David van Hoogstraten tot de redacteurs behoorde⁽⁴⁷³⁾, hetgeen een van de redenen was voor diens, in de ‘poëtenoorlog’ uitgebreid gevoerde strijd met Jean LeClerc, dan redacteur van de ‘Bibliothèque ancienne et moderne’.

Overigens was LeClerc niet de enige die dit tijdschrift ongaarne zag verschijnen; in 1717 had Van den Dalen, tot dan toe houder van het oorspronkelijk Boekzaalprivilege, zijn rechten overgedaan aan de bekende Amsterdamse boekverkopers Rudolph en Gerard Wetstein⁽⁴⁷⁴⁾, die Onder de Linden's onderneming maar matig konden waarderen, en bij de Staten van Holland heftig protest aantekenden⁽⁴⁷⁵⁾.

De gebroeders Wetstein gaven intussen al vele jaren een tijdschrift uit, dat was getiteld ‘Het Republyk der Geleerden, of kort Begryp van Europa's letternieuws ...’,

aanvankelijk onder redacteurschap van de arts Johan Ruyter, later samengesteld door ‘verscheide liefhebbers’⁽⁴⁷⁶⁾.

Men kan zich indenken dat zij zich, als houders van het oorspronkelijk Boekzaalprivilege, enigszins ‘genomen’ voelden toen Onder de Linden die beroemde naam ineens aan zijn tijdschrift gaf. Hun protest is des te heviger daar Onder de Linden hen ervan beschuldigt de inhoud van zijn ‘Maandelijke Uittreksels’ te copiëren, hetgeen zij pertinent ontkennen⁽⁴⁷⁷⁾.

De protestbrief waarin dit geschiedt, vormt een geschiedenis in een note-

dop van de ingewikkelde wederwaardigheden van de twee aan de oorspronkelijke ‘Boekzaal’ ontsproten tijdschriften.

Beide partijen zien echter blijkbaar al gauw in dat voor elk hunner uitgaven markt genoeg is naast de vele ‘Fransche Boekzalen, Republiken, Uittreksels enzovoort’⁽⁴⁷⁸⁾, en besluiten daarom elkaar niet langer te hinderen⁽⁴⁷⁹⁾. De erfgenamen van beide firma's komen in 1732 zelfs tot een zodanige samenwerking, dat zij een verzoek indienen om hun respectieve tijdschriften te mogen drukken ‘met uijtsluiting en verbod van alles wat van die natuer van extracten etc. onder een andere titel in 't Duijts soude mogen uijtkomen’, doch dit verzoek wordt afgewezen⁽⁴⁸⁰⁾.

In 1735 komt het tot een algehele samenwerking, en verkrijgen Adriaan Wor en Anthony Schonenburg, die de Wetstein's zijn opgevolgd, en de erven van Gerard onder de Linden octrooi voor de ‘Republicq der geleerde wereld, of de Boekzaal van Europa’ en de ‘Maandelijke Uittreksels of de Boekzaal der geleerde werelt, vermeerderd met het letter-academie-en kerknieuws’, een gezamenlijke uitgave die door de familie Van der Linden tot 1864 wordt voortgezet.

In die periode is het karakter van het tijdschrift volslagen veranderd: school- en kerknieuws gaan een overheersende plaats innemen, hetgeen aanleiding geeft tot de volgende karakteristiek:

‘Een goede, dorre Best, van zeker tachtig lenten,
Die preekbeurt briefjes veilt en stooven zet in 't Nut;
Die kopjes koffie lept met brave proponenten,
't Halfjarig nieuws herkauwt, sterk snuift en meestal dut.’

Groter verandering is nauwelijks denkbaar!

Tenslotte gaat de ‘Boekzaal der geleerde wereld en Tijdschrift voor de protestantsche Kerken in het Koninkrijk der Nederlanden’ op in het tot in onze eeuw voortbestaande ‘Stemmen voor Waarheid en Vrede’, een evangelisch tijdschrift van de protestantse kerken⁽⁴⁸¹⁾.

Bijlage I: Bibliografie van Pieter Rabus⁽¹⁾

- Petrus Rabus, Inwyingh van het metale pronkbeeld ter gedachtenisse van Desiderius Erasmus op 't heerlijkst in zijn geboortestad hersteld. Rotterdam (Jacop Gysen) 1677. (G.B. Rotterdam, fotocopie).
- Petrus Rabus, Geknevelden Oorlogsgod, of Vrede tussen Louis de XIV: Koning van Vrankrijk, en de Hoog: Mog: Heeren Staten der Vereenigde Nederlanden. Rotterdam (J. Borstius) 1678. in 8. (K.B. 938 B 3).
- Petrus Rabus, en David van Hoogstraten, Rijmoeffeningen, bestaende in verscheide stijl en stoffe van vaerzen. Amsterdam (J. Claesz. ten Hoorn) 1678. in 8. (K.B. 842 B 40).
- Petrus Rabus, en David van Hoogstraten, Op de Dood van den Heere Joost van Vondel. Rotterdam 1679. in 4. (K.B. 133 G 111/11 en 853 E 228).
- Petrus Rabus, en David van Hoogstraten, Op het Huwelyk van Florens van Aller en Elisabeth Brey. Rotterdam (Florens van Aller) 1680.
- Petrus Rabus, De Kruisheld ofte Het Leven van den Apostel Paulus. Waarby gevoegt is deszelfs Brief aan de Galatens, nevens verscheyde gedichten. Enchuysen (H. van Stralen) 1681. in 8. (U.B. Leiden. K.B. 1198 F 24/2).
- Petrus Rabus, Linguae Latinae Rudimenta in usum scholae Erasmianae. Rotterdam (Is. Naeranus) 1682. (J.B. Kan, *o.c.*, p. 54).
- Het Leven van Dirk Rafelsz. Kamphuizen, nooit voor dezen gedrukt. Hier voor is gevoegd het vaars van Petrus Rabus, Op Kamphuizens Geestelyke Dichtkunde. Rotterdam (Barent Bos) 1683. Idem, Amsterdam (J. Riewerter) 1699. (K.B.)
- Acht boeken der Roomsche Geschiedenis van Herodianus. (Vertaald door P. Rabus). Rotterdam (Is. Naeranus) 1683.
- Samenspraken van Desiderius Erasmus, Rotterdamer. Nieuwelijks uit het Latijn vertaald, met noodige aantekeningen, door Pieter Rabus. Hiervoor gaat, De Vermomde Hofjonker Uit Erasmus schriften berijmdt. Rotterdam (J. Borstius) 1684. Idem 2e druk, Amsterdam (G. Borstius) 1687.
- Petrus Rabus, Op d'Uitvaart van den zeer vermaarden Heere Geraard Brandt, den Ouden. Rotterdam 1685. in 4. (K.B. 480 Hu 9).
- Petrus Rabus, Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelykheden der Taalkunde, Bestaande In verscheide Aanmerkingen over gewijde en ongewijde Stoffe, door Pieter Rabus. Rotterdam (Barent Bos) 1688. in 8. (U.B. Leiden; G.B. Amsterdam; U.B. Amsterdam).
- Verlost Britanje, door de komst van koning Wilhelm, en koningin Maria. In Heldendicht geschetst door P. Rabus. Rotterdam (Is. Naeranus en P. Boekenes) 1689. in 4. (K.B. T. 8899; U.B. Groningen; K.N.A.W. 's-Gravenhage) = Kn. 13289.
- Petrus Rabus, Op de Geboorteverjaring Van Zijne Majesteit Wilhelm, ... Koning van Engeland enz. ... Rotterdam (P. Boekenes) 1689. in 4. (K.B. W 8907).
- Petrus Rabus, Op de tocht na Ierland van zijne Majesteit Wilhelm Koning van Groot Britanje Rotterdam (P. Boekenes) 1690. in 4. (K.N.A.W. E 3184).
- Geboorteverjaring van Z.M. Wilhelm door Pieter Rabus. Rotterdam 1690.
- Petrus Rabus, Vreugdezang opgeoffert aan Z.M. Wilhelm Koning van Engeland op zijne aankomst in Holland. Rotterdam (Is. van Ruynen) 1691. (Kon. Huisarchief; K.B. T 9198) = Kn. 13621.

Rust in Onrust, of t'antwoord op de brief van zeker Heer, wegens de Staat van ons lieve Vaderland, Gedicht door P. Rabus. Rotterdam (Is. van Ruynen) 1691. in 4. = Kn. 13666.

Petrus Rabus, Op de Nederlaag der Turken in de veldslag bij Semlin. Rotterdam 1691.

Beronicius P.J., Quae extant. P. Rabus recensuit, et Georgarchontomachiae notas addidit De Weergalooze dichter P.J. Beronicius, ten deele voor de Nederduitsche vertaald, met een bijvoegsel van 's mans leven. Rotterdam (P. van der Slaart) 1691. in 8. Idem 2e druk, verbeterd, Amsterdam (J. ten Hoorn) 1692. Idem, Amsterdam 1716. (K.B. 29 C 19).

Waaragtig Relaaas, Van den Overkomst van zijn Majesteit William de Derde. Zijn Vertrek uit Engeland, den 26 januari 1691 etc., door P. Rabus, Amsterdam (J. ten Hoorn) 1691. in 4. = Kn. 13610.

Op 't in de Boot treden van Zyne Koninklijke Majesteit van Groot Brittanje, door J. Norel. Daarbij gevoegd: Op de Zware Mist, toen Zyne Majesteit in de Boot was, en: Op 't aan Land gaan van Zyne Majesteit, door P. Rabus. Amsterdam (J. Robijn) 1691. (K.B.)

Ernstige en Zedige Verantwoording Van P. Rabus, Tegen de Lasteringen des Remonstantschen Predikers J. Moli-naeus. Rotterdam (P. Boekenes) 1692. in 4. (K.B. W 6848).

Petrus Rabus, Griekse, Latijnse en Neêrduitsche Vermakelykheden etc., Tweede Druk. Vermeerderd met een nader onderzoek van A. van D.M.D. (sc. Antonie van Dale, Medisch Doctor) op het verhaal wegens den Heere Jezus Christus, dat in Jozefus gevonden word. Rotterdam (P. van der Slaart) 1692. in 8.

Petrus Rabus, Zegen- en Vloekdichten, uit Heilige Stoffe, yder na den val der Hartstochten op byzondere maat berijmd, Door P. Rabus. Rotterdam (P. van der Slaart) 1693. in 8. (U.B. Groningen; U.B. Amsterdam; K.B. 853 D 233; U.B. Utrecht).

Desiderii Erasmi Rotterodami Colloquia Familiaria. Petrus Rabus Rotterod. recensuit et notas perpetuas addidit. Accedit eiusdem Conflictus Thaliae et Barbariei. Rotterdam (R. Leers) 1693, in 8. Idem Ulm 1712. (U.B. Utrecht; U.B. Leiden).

Brittanje en Nederland in den Rouw over 't Afsterven van Haar Grootmagtigste Majesteit Maria, Koninginne van Groot Brittanje, Vrankryk en Ierland, Gedigt door Pieter Rabus, Rotterdam (P. van der Slaart) 1695. in 4. = Kn. 14102. (K.B. W. 6966).

Geheime Historie der twee gebroeders Karel en Jakob de Tweede, koningen van Engeland. (Voorwoord van P. Rabus). Rotterdam (P. van der Slaart) 1695.

Uitvaart Van Maria, Koninginne van Groot Brittanje, gedigt door Pieter Rabus. Rotterdam (P. van der Slaart) 1695 = Kn. 14104 (K.B. W. 6967).

Petrus Rabus, Opkomst, Geboorte, Leven en Dood van Maria Stuart, etc. Beneffens een verhandeling van 't Huys van Stuart door Joh. Brand, etc. Amsterdam 1695. in 4. (U.B. Leiden).

Triomfvaarzen op het bemagtigen van Namen door P. Rabus. Rotterdam 1695.

Lijkgedachtenisse van Theod. Texelius door P. Rabus. Rotterdam 1695.

Historie van den Godsdienst. Beschreven door een aanzienlijk persoonaadje in Engeland. (= Richard Steele). (Met inleiding van Pieter Rabus). Rotterdam (P. van der Slaart) 1695. in 8.

William Temple, Inleiding tot de historie van Engeland. (Voorwoord van Pieter Rabus). Rotterdam (P. van der Slaart) 1695. in 8.

Petrus Rabus, *Historie van den Oproer, te Amsterdam voorgevallen door des stads Groot Achtbaren Overheid, en haare Borgers loffelijk gestild zedert den 31 sten Januari 1696.* Rotterdam (P. van der Slaart) 1696. in 8. (K.B.) Idem herdruk Amsterdam, 1725, 1728 en 1738.

Het Hoftoneel van Jakob en Karel de Eerste Koningen van Engeland. (Voorwoord van P. Rabus). Rotterdam (P. van der Slaart) 1696.

Abraham Munting, *Naauwkeurige Beschryving der Aardgewassen uit het Latijn vertaald door P. Rabus.* Leiden (P. van der Aa) 1696. 2 dln.

Pacificatores orbis christiani, sive Icones, principum, ducum et legatorum qui Monasterii atque Osnabrugae pacem Europae reconciliarunt, - Pronkbeelden der vorsten en vredehandelaars (Gravures van A. van Hulle, tekst van P. Rabus). Rotterdam (P. van der Slaart) 1697.

Vrede- en Vreugdezang, opgedragen aan d'Edele Groot Achtbare Heeren Burgemeester en Regeerders der Stad Rotterdam. Rotterdam (P. van der Slaart) 1697.

Petrus Rabus, *Nodige Verantwoording van de Heer Pieter Rabus en Juffrouw Syn Huysvrouw. Tegen de Amsterdammers en Haarlemmers, niet gelovende de werking der wichelroede.* Rotterdam 1697.

Desiderius Erasmus, *Samenspraken, Uit het Latijn vertaalt en met kanttekeningen verklaard, van Pieter Rabus. Vooraf gaat de vermoede Hofjonker uit Erasmus schriften berijmd met bijvoegsels van een Samenspraak van Erasmus die voor d'eerstemaal in 't Latijn en Hollands door den overzetter is uitgegeven. Tweede druk verbeterd.* Amsterdam (G. Borstius) 1697. 2 dln.

(Een contract tussen Dirk Goris te Dordrecht en Pieter van der Slaart te Rotterdam maakt melding van de gezamenlijke uitgave van twee dictionnaires, te weten een Latijn-Duits en een Duits-Latijn, samen te stellen door Mrs. Servaas Hannot Jr., B. Jaques en Pieter Rabus. Vgl. G.A.R. Not. Prot. 1562, nr. 140, d.d. 31 augustus 1697.

Het werk verscheen inderdaad: *Dictionarium Latino-Belgicum, in quo voces (...) optimorum scriptorum fide traduntur. Opus ad utramque linguam intelligendam utilissimam, cura ac studio B.J. et S.H..* Dordregt (Dirk Goris) en Rotterdam (Pieter van der Slaart) 1699. in 4.

Cfr. Bkz. 1699, juli/aug., VI, pp. 85-89. Rabus merkt erbij op: 'Voor 't laatste berigten zy (sc. de schrijvers) den lezer, dat ik het werk, eer dat het na de drukpers ging, nagezien, en met zeer vele Neêrduitsche woorden verrijkt hebbe. Dat is waar, lezer' (p. 89).)

Publii Ovidii Nasonis Metamorphoseoon Libri XV. Cum Annotationibus posthumis Johan. Minellii, quas magna ex parte supplevit atque emendavit P. Rabus. Rotterdam (R. Leers) 1697. (J.B. Kan, *o.c.*, p. 44, noot 2.) Idem Amsterdam 1729.

Robert Boyle, *Van de Hooge eerbiedigheid, die 't menselijk verstand God schuldig is, inzonderheid wegens zijn wijsheid en magt.* (Vertaald door Pieter Rabus). Rotterdam (B. Bos) 1698.

John Locke, *Proeve rakende het menselijk Verstand.* Rotterdam (B. Bos) 1701. (Pieter Rabus controleerde de uitgave).

Christiaan Huygens, De Wereldbeschouwer, of gissingen over de hemelsche
aardkloten, en derzelver cieraad, geschreven van Christiaan

Huygens aan zijn broeder Konstantijn Huygens, uit het Latijn vertaald door Petrus Rabus. Rotterdam (B. Bos) 1699.

Petrus Rabus, Broer Knelis, De schaamteloze Leidschendamsche of de vuile lasteraar Kornelis van den Linden, Doctor en Dominé aan de Leidse Dam, in zijn Rabbelboek door hem zelven ten toon gesteld. Eerste en tweede vertooning in dicht en on dicht. Door Petrus Rabus. Rotterdam (P. van der Slaart) 1698. in 8. (K.B. 1350 C 120).

P.D. Huet en G. Daniel, Reize door de wereld van Deskartes in vier deelen. Daar komen bij gedenkschriften, dienende tot de historie der Kartezianerij. (Vertaald door Pieter Rabus). Rotterdam (B. Bos) 1700.

Petrus Rabus, Kerkelijke Historie van Sulpicius Severus, sedert des Werelds aanvang tot het vierhonderdste jaar na Christus geboorte. Rotterdam 1702.

Petrus Rabus, Het groot Naamboek behelzende de historie der vermaarde mannen en vrouwen die van alle eeuwen en onder alle volkeren der aarde bekend zijn geweest etc. 2e druk. Gouda 1703. (De eerste druk is van Rotterdam (P. van der Slaart) 1696, doch we hebben deze niet kunnen vinden.).

Gedichten van Pieter Rabus. Amsterdam (J. Hartig) 1741.

Bijlage II: Lijst van personen aan wie gedurende de periode 1692-1702 een aflevering van de ‘Boekzaal’ en van de ‘Tweemaandelijke Uittreksels’ werd opgedragen.⁽¹⁾

Bkz. 1693, jan./febr., Mr. Willem van Schuilenburg. Heer van Dukenburg. Hoogheemraad van Delfland. Raad en Rekenmeester van Willem III. Uit zijn handen ontving Rabus de gouden medaille ter beloning van zijn gedicht ‘Verlost Britanje’. Cfr. noot 124.

Bkz. 1694, mei/juni, Mr. P. Deinoot. Rotterdams jurist. Beroep onbekend. Dichter en schilder. Hoewel een, kennelijk vermogend, lid van het Rotterdamse patriciaat, en als zodanig in sociaal opzicht zeker Rabus' meerdere, behoorde hij toch tot diens zeer goede vrienden. Cfr. noot 72.

Bkz. 1694, juli/aug., Mr. P. Deinoot. Idem.

Bkz. 1694, sept./okt., A. Alewijn. Amsterdams koopman en jurist. Bekend als schrijver van toneelstukken en ander letterkundig werk. Een goede bekende van Rabus. Cfr. noot 145.

Bkz. 1694, nov./dec., K. van Ouwendijk. Lid van een Hollands adellijk geslacht. Grondbezitter te 's-Gravezande. Betrokken bij de drooglegging van het ambacht Zevenhuizen. Een van Rabus' vrienden. Cfr. noot 395.

Bkz. 1695, jan./febr., P. Koolaart, Elisabeth Hoofman-Koolaart en Hester Koolaart. Haarlemse familie, waarvan de echtgenoot een vermogend koopman, de echtgenote een geleerde vrouw was, die Nederlandse en Latijnse gedichten publiceerde. Rabus noemt hen zijn vrienden. Ook Van Dale kende hen. Cfr. NNBW IV, kk. 857-858.

Bkz. 1695, mrt./apr., Antonie van Leeuwenhoek. Beroemd Delfts natuurkundige. Gedurende vele jaren met Rabus bevriend. Cfr. de bijdrage van B. van der Saag in deze bundel.

Bkz. 1695, mei/juni, H. Bezem. Arts te Hoorn. Boekhouder van de Kamer Hoorn der O.I.C. Familielid van Rabus.

Bkz. 1695, juli/aug. Govard Bidloo. Arts. Hoogleraar in de anatomie te Leiden. Lijfarts van Willem III. Met Rabus bevriend. Cfr. het artikel van J.B. Kan in Rotterdams Jaarboekje 1888, pp. 53-55, en NNBW VIII, kk. 104-108.

Bkz. 1695, sept./okt., Joannes 's-Gravenhage. Theoloog. Predikant te Hulst in Zeeuws-Vlaanderen. Vriend van Rabus. Staat hem terzijde wanneer er in de ‘Boekzaal’ Hebraïca besproken worden. Cfr. Bkz. 1694, jan./febr., ‘Voorreden’, p. 7.

Bkz. 1695, nov./dec., Hieronymus Snabelius. Theoloog. Predikant te Deventer en Latijns dichter. Publiceerde bij Van der Slaart. Een van Rabus' vrienden.

Bkz. 1696, jan./febr., Mr. Izaak Hoornbeek. Pensionaris der stad Rotterdam, van 1692-1720. Volgde daarna Antonie Heinsius op als raadpensionaris. Cfr. NNBW I, kk. 1156-1157.

Bkz. 1696, mrt./apr., Mr. Theodorus van Bleiswijk. Hoog-Heemraad van Schieland. Oud-burgemeester van Schiedam.

Bkz. 1696, mei/juni, Mr. Abraham van der Heul. Neef van Rabus' uitgever Van der Slaart, en een van Rabus' vrienden.

Bkz. 1696, juli/aug., Mr. Jacob van Zander. Burgemeester van Hoorn.
Advocaat-fiscaal ter Admiraliteit van West-Friesland. Bewindhebber van de
kamer Hoorn der O.I.C.

Bkz. 1696, sept./okt., Mr. Nicolaas Meppel. Jurist te Hoorn. Familielid van
Rabus.

- Bkz. 1696, nov./dec., Mr. Kornelis van Welsenens. Onder-secretaris van Rotterdam.
- Bkz. 1697, jan./febr., Samuel van der Lanen. Schepen van de stad Rotterdam.
- Bkz. 1697, mrt./apr., Dr. Herman Lufneu. Stadsarts van Rotterdam. Goede bekende van Rabus. Cfr. C.L. Thijssen-Schoute, *Uit de Republiek der Letteren*, 's-Gravenhage 1967, pp. 140-172.
- Bkz. 1697, mei/juni, Dr. Gijsbert Ostens. Broer van Rabus' echtgenote Elisabeth. Arts en remonstrants predikant te Hoorn. Cfr. noot 54.
- Bkz. 1697, juli/aug., Mr. Johan Silvius. Hoogleraar in de rechten en rector van het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam. Een van Rabus' leermeesters en door hem met vriendschap vernoemd.
- Bkz. 1697, sept./okt., Dr. Johan Broen. Arts en lector in de geneeskunde te Leiden. Bekend cartesians filosoof. Een van Rabus' vrienden. Cfr. Thijssen-Schoute, *Nederlands Cartesianisme*. Amsterdam 1954. pp. 254, 273-276, 553.
- Bkz. 1697, nov./dec., Dr. David van Hoogstraten. Arts, conrector van de Latijnse School te Amsterdam. Rabus' jeugdvriend. Cfr. noot 9.
- Bkz. 1698, jan./febr., Johan van Heul. Burgemeester van Rotterdam van 1692-1694 en in 1697-1698. Verwant aan Dr. Johan Sylvius.
- Bkz. 1698, mrt./apr., Mr. Johan van der Hoeven. Burgemeester van Rotterdam. Cfr. opdracht Tweem. Uittr. 1701, jan./febr.
- Bkz. 1698, mei/juni, Mr. Willem van Hoogendorp. Burgemeester van Rotterdam.
- Bkz. 1698, juli/aug., Abraham Elzevier. Burgemeester van Rotterdam.
- Bkz. 1698, sept./okt., Elias de Ruuck. Burgemeester van Rotterdam.
- Bkz. 1698, nov./dec., Mr. Herman van Zuylen van Nyevelt. Secretaris der stad Rotterdam. Kennelijk staat Rabus tot deze (later door de relletjes rond zijn persoon berucht geworden) functionaris in iets vriendschappelijker relatie dan tot de Heeren Burgemeesters. Cfr. NNBW III, k. 1522.
- Bkz. 1699, jan./febr., Mr. Jacob Ysbrans. Secretaris der stad Rotterdam 1692-1709. Burgemeester na 1723.
- Bkz. 1699, mrt./apr., Mr. Floris Raven. Secretaris van Rotterdam. Wellicht dezelfde, aan wie Constantijn Huygens zijn 't Rotterdamsch's Concert' opdroeg.
- Bkz. 1699, mei/juni, Govard Landmeter. Door Rabus 'zijnen byzonderen goeden Vriend' genoemd.
- Bkz. 1699, juli/aug., Mr. Cornelis van Aerssen. Ontvanger-generaal van Holland en West-Friesland.
- Bkz. 1699, sept./okt., Jonkheer Jan van Aerssen. Zoon van de voorafgaande.
- Bkz. 1699, nov./dec., Floris van Aller. Boekdrukker te Rotterdam. Sinds zijn jeugd een van Rabus' vrienden. Cfr. noot 346.
- Bkz. 1700, jan./febr., Willem Rabus. Zoon van Pieter Rabus.
- Bkz. 1700, mrt./apr., Mr. Guilliam Bidloo. Schepen van Rotterdam. Een van Rabus' vrienden.
- Bkz. 1700, mei/juni, Dr. Daniel Havart. Amsterdams arts en dichter. Een van Rabus' vrienden en correspondenten. Schrijft een openingsgedicht voor Rabus' vertaling van de *Kerkelijke Historie van Sulpicius Severus*.

Tweem. Uitr. 1701, jan./febr., Mr. Kornelis van Eck. Hoogleraar in de rechten te Utrecht. Een van Rabus' correspondenten en een goede kennis. Cfr. noot 170 en noot 171.

Tweem. Uitr. 1701, mrt./apr., J.G. Graevius. Hoogleraar in de geschiedenis, de retorica en in de Griekse taal- en letterkunde te Utrecht. Een van Rabus' vrienden. Cfr. NNBW, IV, kk. 669-670.

Tweem. Uitr. 1701, mei/juni, Mr. Petrus Burman (1668-1741). Hoogleraar in de geschiedenis te Utrecht. Een van Rabus' kennissen, wellicht via Johan van Broekhuizen. Cfr. NNBW, IV, kk. 354-358.

Tweem. Uitr. 1701, juli/aug., Dr. Johan Douw. Arts. Een van Rabus' vrienden.

Tweem. Uitr. 1701, sept./okt., Jacob Senserf. Oud-commissaris van Zeezaken der stad Rotterdam. Koopman. Een van Rabus' vrienden.

Tweem. Uitr. 1701, nov./dec., Adriaan Reland. Hoogleraar in de Oosterse Talen te Utrecht. Een van Rabus' kennissen. Cfr. NNBW, IX, kk. 851-852.

Tweem. Uitr. 1701, jan./febr., Mr. Johan van der Hoeven. Burgemeester van Rotterdam.

Bijlage III: Aanvraag door Pieter van der Slaart voor een Privilege voor het uitgeven van de ‘Boekzaal’.⁽¹⁾

Aan d'Edele Groot Mogende Heeren
Staten van Holland en westvriesland.

Geeft met Schuldige onderdanigheyd te kennen, Pieter van der Slaart, Boekverkoper wonende tot Rotterdam: hoe dat hij Suppliant, door aanmaninge van verscheijde Geleerde en verstandige menschen, te rade geworden is en reeds ondernomen heeft in Nederduitsche Tale te drukken; een kort begrip ofte extract van alle de Boeken die hedendaags gedrukt zijn en nog staan uijt te komen, (op de manier als de Acta Eruditorum, in 't Latijn. the works of the Learned, in 't Engels en de Bibliotheque universelle met de Histoire des Ouvrages des Savans in 't Frans nog dagelijks werden uijtgegeven:) en dat onder den Tijteltel van: *De Boekzaal van Europe ontsloten voor de Nederlanders met de Maanden Julius en Augustus 1692. in 8.* 't welk alle maand of twee maanden staat vervolgt te werden en 't geen hij Suppliant niet als met Swaare kosten en groote moijte zal kunnen uijtvoeren: Derhalven bekommert zijnde dat Baatzoekende menschen hem Suppliant hier in ten hoogste zouden kunnen beschadigen door het nadrukken of uijtgeven van diergelyke extracten op anderen Tijteltel of naam: zoo keert hij Suppliant zig in alle onderdanigheijd tot U Edele Groot Mogenden biddende dat U Edele Groot Mogenden hem Suppliant gelieven te begunstigen met een Privilege om gedurende den tyd van vijftien eerstkomende jaren de gemelde extracten in het Nederduitsch onder den Tijteltel en met vervolg van tijdt als voorzegt binnen dezen lande te mogen drukken, doen drukken en verkopen, in zodanige formaat, als hij Suppliant zoude mogen goedvinden: met verbod dat niemant 't selve hier te lande gedurende den voorseijde tijdt in eenigerhande manieren zal vermogen na te drukken, ofte, elders buiten deze Provintie nagedrukt zijnde, alhier te lande zal mogen inbrengen, verruilen ofte verkopen, mitsgaders geene zodanige extracten of beknopte verhandelingen in onze Nederduitsche Tale onder eenigen anderen Tijteltel of Opschrift, wat naam het ook zoude mogen gegeven werden, in 't ligt te geven, op sekere groote poene bij d'overtredders te verbeuren.

Eindnoten:

- (1) Bij het samenstellen van deze biografie hebben wij in eerste instantie gebruik gemaakt van een aantal biografische woordenboeken, die alle duidelijk teruggaan op een bron:
1. D. van Hoogstraten en J.L. Schuur, *Groot Algemeen Historisch, Genealogisch en Oordeelkundig Woordenboek*. Amsterdam etc. 1725-1733. Deel VIII hiervan bevat op pagina 4 en 5 het door Van Hoogstraten geschreven artikel over Rabus.
 - Verder hebben we ons gebaseerd op de hierop stoelende publicaties, die hier volgen:
 2. L. Moreri, *Le Grand Dictionnaire Historique*. Paris 1769. Deel IX, p. 7.
 3. J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek*. Amsterdam 1791. Deel XXIV, pp. 76-79.
 4. *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*. Leiden 1911-1937. Deel IX, kk. 831-833.
- Voor zover niet duidelijk vermeld wordt dat de gegevens uit andere bron stammen, baseren wij hierop ons betoog.

- De 'Boekzaal', die ons vele malen tot bron diende, ook van biografische gegevens, citeren wij als Bkz., gevolgd door het twee-maandelijks hoofddeel, het jaar, het hoofdstuk en de pagina's. Voor de literatuur-historische achtergronden raadpleegden wij vooral J. te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde. De Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde van de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Deel II, Haarlem 1924, en Deel III, Haarlem 1924.
- Voor kwesties de filosofie betreffende, raadpleegden wij C. Louise Thijssen-Schoutte, *Nederlands Cartesianisme*. Amsterdam 1954. Wij citeren het als Thijssen-Schoutte, o.c.
- (2) Deze gegevens ontleen wij aan het testament van Pieter Rabus en zijn echtgenote Elisabeth Ostens, opgemaakt te Rotterdam, d.d. 23 juli 1685, G(emeente) A(rchief) R(otterdam), Not(ariële) Prot(ocollen) nr. 1218/13.
 - (3) Van Hoogstraten en Schuur, o.c., p. 4.
 - (4) Dit gegeven is ontleend aan een satirische biografie van Pieter Rabus, getiteld Lofrede op Piet Rab of Rap, Die zig zelven gemeenlijk noemd Pieter Rabus: Beroemd Samen Lapper der Boekzalen, Aards-Uitschrijver, en Overzetter, vermaard Aan-een-Flanser van het lang beloofd Groot Naamboek, Bevoorregt Lasteraar en openlijk Toegelaten Naam-Schender ... Door François van Bergen, gezegd Montanus. Middelburg 1699.
 - (5) Van Hoogstraten en Schuur, o.c., p. 4.
 - (6) J.B. Kan, *Geschiedenis van het Erasmiaans Gymnasium*. Rotterdam 1884, pp. 47-49.
 - (7) Bkz. juli/augustus 1697, Opdracht.
 - (8) A(lgemeen) R(ijks) A(rchief), Archief Hof van Holland, nr. 5930, f. 179, geeft aan dat Pieter Rabus door het stadsbestuur van Rotterdam is voorgedragen als notaris, en dat hij, nadat hij door het Hof is toegelaten, de eed heeft afgelegd. De notitie is gedateerd 5 Kal. Mart. 1680. Vergelijk overigens noot 48 infra.
 - (9) David van Hoogstraten 1658-1724. Geboren te Rotterdam als zoon van François (die volgt). Ging school op het Erasmiaans Gymnasium. Raakte al vroeg bevriend met stadgenoten als P. Rabus, H. Dullaert en J. Anthonides van der Goes en J. Oudaen. Hij publiceerde gedichten en vele andere werken, waaronder uitgaven van de werken van Oudaen en Dullaert. Na zijn studie in de medicijnen te Leiden, was hij als arts werkzaam te Dordrecht, doch zijn voorkeur voor de Letteren deed hem een functie als leraar aldaar prefereren. Later was hij conrector van de Illustere School te Amsterdam. Cfr. NNBW, deel VIII, kk. 831-832, en Th. Nolen, *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd*, Rotterdam 1886.
 - (10) François van Hoogstraten, 1632-1696. Geboren te 's-Gravenhage. Reisde in het buitenland. Vestigde zich te Rotterdam als boekverkoper en schreef vele (gelegenheids)gedichten en vertaalde uit het Latijn. Cfr. NNBW, deel VIII, kk. 833-834, en de in noot 13 genoemde publicatie.
 - (11) Het gezaghebbende werk over Oudaen is tot nog toe J. Melles, *Joachim Oudaen, Heraut der Verdraagzaamheid*. Utrecht 1958.
 - (12) Men leze over Rabus en Oudaen tevens de bijdrage over 'Rabus en Verschillende Godsdienstige Groeperingen'.
 - (13) A.G. van Hamel, *François van Hoogstraten 1632-1696*. In: Rotterdams Jaarboekje 1921, pp. 49-66.
 - (14) Heiman Dullaert, 1636-1684. Geboren te Rotterdam. Te Amsterdam leerling van Rembrandt, evenals zijn vriend Samuel van Hoogstraten (broer van François, cfr. noot 10). Bekend door zijn *Gedichten*, te Amsterdam in 1714 uitgegeven door en met een biografie van de hand van David van Hoogstraten. Cfr. NNBW III, kk. 308-309.
 - (15) Johannes Anthonides van der Goes, 1647-1684. Geboren te Goes. Studeerde te Amsterdam onder Junius en Coccejus. Groot vriend van Vondel. Volgde zijn beschermheer Buysero naar Rotterdam (1674), waar hij tot zijn dood verbleef. Cfr. NNBW IV, kk. 54-57; cfr. bovendien Te Winkel, o.c., II, pp. 378-392.
 - (16) Cfr. N. van der Blom, *Latijn in Rotterdam*. In: Rotterdams Jaarboekje 1958, p. 179 sqq. Met name pp. 186-187.
 - (17) Cfr. het in noot 16 genoemde artikel, en de publicatie van Van Hamel, genoemd in noot 13.
 - (18) Uitgegeven te Rotterdam, bij Isaac Naeranus, in 1677. Cfr. echter ook de gedichten, bijgebonden in Rabus' editie van Erasmus' Colloquia, genoemd in noot 56 en 61, infra.
 - (19) Cfr. N. van der Blom, o.c., p. 183 sqq.
 - (20) Cfr. de in noot 18 genoemde gedichten, en Van der Blom, o.c. p. 184.
 - (21) Deze, ons inziens zeer toepasselijke typering stamt van Te Winkel, o.c., II, pp. 108-116, en met name p. 114.

- Hoe deze kring rond Oudaen en Van Hoogstraten functioneerde in bijeenkomsten achter Van Hoogstraten's winkel, in het rondsturen van gedichten etc., wordt verhaald in de biografische schets die David van Hoogstraten voegde bij zijn uitgave van de gedichten van J. Anthonides van der Goes. Cfr. noot 28, infra.
- (22) J. Kok, *o.c.*, p. 77. Van Hoogstraten en Schuur, *o.c.*, p. 4.
De invloed die Oudaen op Rabus heeft uitgeoefend, is moeilijk te overschatten: de grote frequentie waarmede Oudaen als autoriteit op tal van terreinen in Rabus' publicaties (en met name in de 'Boekzaal') optreedt, getuigt hiervan. Hetgeen overigens geenszins wegneemt dat Rabus het niet altijd met Oudaen eens is geweest, met name niet waar het ging om diens voorliefde voor de collegianten, een groep waarvoor Rabus niet altijd waardering kon opbrengen. Wanneer echter Oudaen wordt aangevallen op zijn wetenschappelijke kwaliteiten, is Rabus furieus: zo achtervolgt hij de gehele 'Boekzaal' door de Leidse hoogleraar Jacobus Gronovius met zijn schimpscheuten, omdat deze het éénmaal gewaagd had de Rotterdamse tegelbakker te becritisieren. Het feit dat de Leidse ruziezoeker het beroep van Oudaen in zijn minachting betrok, rechtvaardigt Rabus' reactie echter zeker.
Cfr. Bkz. juli/aug. 1696, VI, pp. 89-93.
- (23) Zonder ons op het erf der letterkundigen te willen wagen, kunnen we toch een oordeel uitspreken en constateren dat Rabus' dichtwerk 'méér van geletterde studie en oefening, dan van aangeboren dichtkunst blijkt geven'.
Cfr. J. van Vloten, *Bloemlezing uit de Nederlandsche Dichters der Zeventiende Eeuw*. Arnhem 1869, p. 648.
Dit neemt echter geenszins weg dat Rabus' poëzie in zijn eigen tijd wel werd gewaardeerd. Een buitenlands beschouwer noemde hem zelfs 'einer der besten Niederlandischen Poeten dieser Zeit', een oordeel dat echter zeker overdreven is: tijdgenoten als Oudaen, Anthonides en anderen hebben zeker werk van véél hoger gehalte afgeleverd.
Cfr. H.R. Bentheim, *Holländischer Kirch- und Schulenstaat*, Frankfurt/Leipzig 1698. Deel II, p. 441.
- (24) Bkz. nov./dec. 1697, Opdracht.
- (25) Zo noemt Rabus de kring waartoe hij en Van Hoogstraten behoorden, onder andere in zijn bundel *Griekse Vermakelijkheden* (cfr. noot 206), pp. 283 en 292. Cfr. eveneens Bkz. mei/juni 1697, XII, p. 540.
- (26) Bkz. mei/juni 1697, XII, p. 541.
- (27) De volledige titel is (P. Rabus en D. van Hoogstraten) *Rijmoeffeningen, bestaande in verscheide stijl en stoffe van vaerzen*. Amsterdam (J. Claesz. ten Hoorn) 1678. De opvatting, die op verschillende plaatsen wordt verkondigd, dat Rabus en Hoogstraten in dit werk paarsgewijze dezelfde onderwerpen behandelen, is onjuist, hoewel zij soms, niet verwonderlijk gezien de omstandigheid dat ze in dezelfde kring verkeren, identieke themata bezingen. Cfr. voor deze onjuiste opvatting onder andere NNBW IX, k. 831 en Te Winkel, *o.c.*, III, p. 92.
- (28) Het gedicht is, behalve in dit werk, ook opgenomen in de door David van Hoogstraten bezorgde uitgave van *Alle de Gedichten van J. Antonides van der Goes. Hier bij komt het Leven des Dichters*. Amsterdam (Nic. ten Hoorn) 1714-3, p. 303.
- (29) Namelijk in de inleiding tot de Rijmoeffeningen. Ook Johannes Antonides van der Goes meende zich, toen hij zijn beroemde gedicht 'Ystroom' uitgaf, op het punt van het gebruik van de mythologie in (christelijke) poëzie tegenover Oudaen te moeten verontschuldigen. Cfr. Te Winkel, *o.c.*, II, p. 109.
- (30) Ibidem.
- (31) P. Rabus, *De Kruisheld ofte Het Leven van den Apostel Paulus. Waarby gevoegt is deszelfs Brief aan de Galatens, nevens verscheyde gedichten*. Enchuysen (H. van Stralen), 1681.
- (32) Men leze over de gehele problematiek rond de belangstelling voor het bijbelse epos in deze kring het artikel van W.A.P. Smit, *La Vogue de l'Épopée biblique dans les Pays-Bas au XVIIIe siècle*. In: W.A.P. Smit, *Twaalf Studies*. Zwolle 1968, pp. 99-111.
- (33) Cfr. H.J.M. van Galen, *De grote bijbelse gedichten van Joan de Haes*. Leiden 1970.
- (34) Gerard Brandt, 1594-1685. Dichter, historicus en remonstrants predikant. Cfr. NNBW VI, kk. 184-187.
- (35) Cfr. de *Gedichten* van Pieter Rabus. Amsterdam (J. Hartig) 1741. Zij waren uitgegeven door Rabus' zoon Pieter, die te Schiedam als arts werkzaam was.
- (36) Frans de Haes, 1658-1690. Geboren te Rotterdam als zoon van Jan de Haes en Maria Oudaen. Koopman en dichter. Gehuwd met Cornelia Brandt, dochter van Gerard Brandt en Suzanna van

Baerle. Zijn zoon Joan gaf, in 1711, te Rotterdam bij Barend Bos zijn vaders *Mengeldichten* uit. Cfr. NNBW VII, k. 514. Cfr. verder Th. Nolen, *o.c.*, p. 8.

- (37) Gerard Brandt, 1657-1683. Van 1680 tot 1683 predikant te Rotterdam. Evenals zijn vader historicus. Cfr. NNBW VI, k. 187.
- (38) Christoffel Pierson, 1631-1714. Schilder van portretten en stillevens. Ook als dichter bekend. Cfr. NNBW III, kk. 974-975.
- (39) Zijn gedicht volgt op Antonides van der Goes' openingsgedicht en vangt aan met de regel 'Hier koppeld zig de Digtlust aen de Jeugd...' etc.
- (40) GAR, Resoluties van de Vroedschap 1679-1684, f. 75R. Op 16 mei 1681 treft men de notitie aan dat Curatoren van de Latijnse School voorgesteld hebben Petrus Rabus te benoemen

'tot praeceptor in de laeghste schole. Waerop gedelibereert sijnde, heeft deze vergaderinge den gemelten Rabus haer wel laten gevallen en het verdere gehandelde (sc. Rabus' aanstelling) geaprobeert.'

Rabus had zijn benoeming te danken aan de promotie tot conrector der Latijnse School van zijn en Van Hoogstraten's vriend, de Rotterdamse advocaat Mr. Jacobus Henricius - geleerd vriend van, onder andere, Jacob Gronovius en J.G. Graevius. Henricius volgde Sylvius op, die, ten gevolge van het overlijden van rector Gruter, aan het hoofd van de school kwam te staan.

- (41) Opgenomen in J.B. Kan, *o.c.*, pp. 154-162; tevens p. 57 en 60 sqq.
- (42) Dit zijn de salarisbedragen, die J.B. Kan voor deze periode geeft. Cfr. J.B. Kan, *o.c.*, *passim*.
- (43) Wij verwijzen hier naar de passage over Rabus en Bayle, en de daar genoemde activiteiten, en eveneens naar de paragraaf over de Boekzaalgedachte, paragraaf II, 2, *infra*.
- (44) Men leze onder andere Rabus' brief aan Theodoor Jansson van Almeloveen, de dato III Non. Sept. 1694, opgenomen in de correspondentie van Pieter Rabus, onder nr. XI.
- (45) P. Rabus, *Linguae Latinae Rudimenta in usum scholae Erasmianae*. Rotterdam (Isaac Naeranus) 1682.
- (46) Johan Minel was meester aan de Latijnse School van 1651 tot zijn dood in 1670. Cfr. de *Lijst van rectoren, conrectoren en praeceptoren aan de Latijnse School te Rotterdam, 1500-1884*. In: *Rotterdams Jaarboekje 1894*, p. 212 sqq. Rabus' uitgave was getiteld *Publii Ovidii Nasonis, Metamorphoseon Libri XV. Cum annotationibus posthumis J. Min-ellii, Quas Magna ex parte supplevit atque emendavit P. Rabus*. Rotterdam (Reinier Leers) 1697. Blijkens de inleiding ('Lectori Benevolo') had Rabus het werk echter al veel eerder voltooid, namelijk de dato Kal. Quint. 1686, te Rotterdam. Het wordt voorafgegaan door een gedicht van Rabus op Ovidius (f. 3v), een gedichtje van ene Margaretha Ripen, 'Bremensis', op deze uitgave, en een gedicht van Van Hoogstraten op Rabus (f. 4v en 5r).

Over de werkwijze van Minellius leze men G. Pacquot, *Mémoires pour servir à l'Histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas*. Leuven 1770. Deel III, pp. 505-508. Pacquot's opmerking dat 'la Methode de Min-ellius ennuye en expliquant des choses, que tout le monde entend; mais elle est commode pour les apprentifs et pour les régens de peu de capacité, qui feroient beaucoup pis sans un pareil guide ...' geeft aan waarom deze methode juist door Rabus zal zijn bewonderd: als leraar, en als man, die op alle mogelijke wijze kennis poogde te verbreiden, heeft hij Minei's procédé zeker waardevol gevonden.

- (47) De gegevens stammen uit de inleiding op de uitgave der *Metamorphosen*. Cfr. noot 46, *supra*.
- (48) Cfr. GAR, *Ambtenboek Rotterdam 1678-1693*, f. 85v^o, waar men de notitie aantreft dat Pieter Rabus is geadmitteerd om zijn ambt van notaris te mogen uitoefenen, nadat hij heeft beloofd zich te houden aan de Vroedschapsresolutie betreffende het uitoefenen van het notarisambt. De aantekening is gedateerd 28 April 1684. Cfr. eveneens noot 8, *supra*.
- (49) Van Hoogstraten en Schuur, *o.c.*, p. 4. J. Kok, *o.c.* p. 77.
- (50) Wellicht heeft Rabus hooggeplaatste vrienden gehad, die deze positieverbetering voor hem bewerkstelligd hebben. Over de politiek van het Rotterdamse stadsbestuur ten aanzien van het stedelijke notariaat raadplege men de inleiding van E. Wiersum op zijn *De Archieven der Notarissen, die op het tegenwoordig grondgebied der gemeente Rotterdam gefungeerd hebben, 1585-1811*. 's-Gravenhage 1920, p. 7 sqq.
De procedure, die tot benoeming leidde, en die ook Rabus ongetwijfeld gevolgd zal hebben, verliep in vier fasen. Allereerst diende men een verzoek in bij het stadsbestuur, om als notaris te worden toegelaten, waarbij men aktes van bekwaamheid overlegde. Vervolgens verzocht het stadsbestuur de gewestelijke Staten de kandidaat te doen examineren, en hem daarna ter

- ‘admittering’ voor te dragen bij het Hof van Holland. Indien het Hof hierin toestemde, kon de benoeming voltooid worden doordat het stadsbestuur de betrokkene toestemming gaf om zijn ambt te gaan uitoefenen.
- (51) GAR, Stadstrouwboek, vermeldt op 1 augustus 1684 aantekening van het voorgenomen huwelijk van Pieter Rabus en Elisabeth Ostens. Het huwelijk vond plaats op 20 augustus daaropvolgend. Elisabeth Ostens was in 1667 geboren als dochter van Isack Ostens en Sophia Harthals. Volgens het Stadstrouwboek trouwde op 4 januari 1665 Sophia Harthals uit Rotterdam met Isaac Ostens, afkomstig uit Utrecht. Toen op 1 februari 1679 Isaac Ostens te Rotterdam overleed, woonde hij, volgens het Register der Doden, aan de Hoogstraat.
- (52) Cfr. Te Winkel, *o.c.*, II, p. 113 en p. 115, en J. Melles, *o.c.*, p. 72.
- (53) Voor de relatie Ostens-Spinoza leze men K.O. Meinsma, *Spinoza en zijn Kring*. 's-Gravenhage 1896, pp. 228, 341-344 en 449.
- (54) Cfr. Bkz. mei/juni 1697, Opdracht, en Te Winkel, *o.c.*, III, p. 96.
- (55) Deze passage ontlene wij aan het bruiloftsgedicht, dat Van Hoogstraten schreef ter gelegenheid van het huwelijk van Pieter en Elisabeth. Het berust in het gemeente-archief te Rotterdam.
- (56) *Samenspraken van Desiderius Erasmus Rotterdammer. Nieuwelijks uit het Latijn vertaalt, met noodige aantekeningen, door Pieter Rabus. Hiervoor gaat, De Vermomde Hofjonker, uit Erasmus Schriften berijmd. Met byvoegsel van een Samenspraak van Erasmus, die tot dezen tijd toe verduistert, en nu voor d'eerste maal in 't Latijn gedrukt is, vertaalt door den zelve*. Rotterdam (J. Borstius) 1684.
Negen jaar later bezorgde Rabus een teksteditie van hetzelfde werk, nu in het Latijn: *Desiderii Erasmi Roterodami Colloquia Familiaria. Petrus Rabus Roterodamensis recensuit et Notas perpetuas addidit. Accedit Conflictus Thaliae et Barbariei, auctore Erasmo*. Rotterdam (Reinier Leers) 1693. Het werk is opgedragen aan ‘suavissimo filiolo unico Gulielmo Rabo’, Rabus' zoon Willem, die in 1685 geboren was.
- (57) P. Rabus, *Samenspraken*, *o.c.*, p. 665 v.
- (58) *Ibidem*, p. 8. Als voorbeeld van een vertaalfout noemt Rabus de vertaling van ‘salve germane carissime’ met ‘zijn gegroet allerliefste Duitsche Broeder’
- (59) *Ibidem*, p. 7.
- (60) De volledige titel van deze uitgave, bijgebonden bij de *Samenspraken*, luidt: *Conflictus Thaliae et Barbariei, authore D. Erasmo. Dat is, Stryd tussen Thalie (eene der Zang-godinnen) en Barbaries (de Woestheid, of Bastardy) door D. Erasmus. Een geschrift, dat nooit voor dezen is gedrukt*. Rotterdam (J. Borstius) 1684. Op p. 3 van het werk deelt Rabus, in een ‘Bericht van de Vertaler’ mee dat hij het handschrift heeft gekregen van Ds. J. Schalkius te Charlois, die het heeft verworven uit de bibliotheek van ene Lydius.
- (61) *Ibidem*, p. 3. Bij het werk zijn nog gevoegd een aantal gedichten op het standbeeld van Erasmus te Rotterdam, van de hand van Joost van den Vondel, Nicolaas Heinsius, Joachim Oudaen en P. Rabus (pp. 17-18).
- (62) Cfr. noot 51 supra: Isaac Ostens overleed in 1679.
- (63) Het testament, GAR, Not. Prot., nr. 980, ff. 273r - 275v vermeldt legaten van f400,- aan een zuster, f700,- aan een trouwe dienstmaagd, alle boeken voor zoon Gijsbert, f300,- voor de armen van de Remonstrantse Gemeente te Hoorn (waar Gijsbert predikant was!), f300,- voor de armen van de Waterlandse Doopsgezinde gemeente te Rotterdam; alle kleding gaat naar Elisabeth; het huisraad naar Gijsbert; f1000,- naar een dochter van Elisabeth, Sophia geheten, etcetera.
- (64) In het testament wordt melding gemaakt van de bruidschat van Elisabeth, die vele honderden guldens moet hebben bedragen, daar aan zoon Gijsbert hetzelfde bedrag gelegateerd wordt, minus f400,-, die besteed waren om hem van boeken en instrumenten te voorzien
- (65) GAR, Not. Prot. nr. 1218/13, acte de dato 7 februari 1702, waarin gesproken wordt over de opening van dit testament na de dood van Pieter Rabus. Het testament is samengevat op de ff. 216-218. Het was opgemaakt de dato 23 juni 1685.
- (66) *Ibidem*, f. 217. Rabus' broer overleed in 1683. Cfr. de Bkz. nov. / dec. 1693, p. 502.
- (67) GAR, Remonstrants Doopboek, de dato 20 december 1685.
- (68) GAR, Remonstrants Doopboek, de dato 8 juni 1688.
- (69) Cfr. noot 63 supra.
- (70) GAR, Register der Doden. Het kind werd begraven 22 december 1690. Voor de geboorte van de tweede Sophia zie GAR, Remonstrants Doopboek, de dato 17 juni 1697.
- (71) Zie hierover Van Hamel, *o.c.*, p. 52.

- (72) Geboren 11 mei 1659 als zoon van Stoffel Deijnoot en Eva Nijs. Huwt 1683 met Catharina de Lange. Uit het huwelijk werden 9 kinderen geboren. Pieter Deinoot sterft 22 februari 1734. Zijn neef P. van der Schelling dicht een *Lijk-krans* ter gelegenheid van zijn verscheiden. Gegevens over Pieter Deinoot zijn vooral te achterhalen via de Notariële Protocollen, die een indruk geven van zijn vele (handels-)activiteiten. Het gezin Deinoot woonde, behalve te Rotterdam aan de Botersloot, ook op de buitenplaats het Paradijs te Krooswijk. Bron: GAR, Doop- en Trouwboeken der Remonstrantse Gemeente en het Register der Doden. Het testament van Deinoot is in GAR, Not. Prot., 2234/743.
- (73) P. Rabus, *Rijmoeffeningen, o.c.*, pp. 80-82. In deze bundel bevindt zich, onder Van Hoogstraten's gedichten, een vers getiteld *Op een Doodshoofd, Geschilderd door Pieter Deinoot*, hetgeen nog eens onderstreept dat Deinoot's keuze van onderwerpen bepaald curieus was!
- (74) Cfr. Bkz. juli/aug. 1694, Opdracht, en begeleidende 'Open Brief', pp. 3-11. Eveneens Bkz. mei/juni 1694, Opdracht, en begeleidend gedicht, getiteld *Schetse der Wellevens-Kunst aan den zelve Heere*, waarin Rabus op lyrische wijze Deinoot's rustige, comfortabele en studieuze leven, en zijn eruditie bezingt (pp. 396-399).
- (75) Bkz. juli/aug. 1694, p. 3.
- (76) *Ibidem*, p. 5.
- (77) *Ibidem*, p. 6.
- (78) Zie de correspondentie van P. Rabus elders in dit boek.
- (79) Men leze onder andere de brieven van Rabus aan Deinoot met de incipits 'Tantum abest, me existimare ...' en 'Etiam nunc auctoritatem requiris a Vondelio...', nr. XII en de bijlage daarbij, opgenomen in de correspondentie van Pieter Rabus.
- (80) Cfr. onder andere Bkz. juli/aug. 1694, Opdracht, pp. 6-7.
- (81) Cfr. Bkz. juli/aug. 1694, Opdracht, p. 7.
- (82) GAR, Not. Prot., nr. 964/451 en de nrs. 1505/167 en 1520/361.
- (83) Cfr. de brief met het incipit 'Inspexi quos misisti libellos ...', van maart 1694, nr. VII van de correspondentie van Pieter Rabus.
- (84) Voor Van Dale raadplege men het artikel in het NNBW VII, k. 351, en J.P. de Bie/J. Loosjes, *Biographisch Woordenboek van Protestantse Godgeleerden in Nederland*. 's-Gravenhage z.j. Vol. II, pp. 345-351.
- (85) Cfr. J. Melles, *o.c.*, p. 109 en p. 138.
- (86) De volledige titel van het werk is *De Oraculis Ethnicorum veterum Dissertationes duae, quarum prior de ipsorum duratione ac defectu, posterior de eorundem auctoribus, Accedit Schediasma de consecrationibus*. Amsterdam 1683. Bayle besprak het werk in zijn *Nouvelles de la République des Lettres*, van maart 1684, Article I, pp. 1-18. De titel van het tweede werk luidt:
- (87) A. van Dale, *Verhandeling van de oude orakelen der Heydenen*. Amsterdam 1687. In 1696 publiceerde Van Dale nog, eveneens te Amsterdam, zijn *Dissertationes de Origine et Progressu Idolatriae et Superstitionum de vera ac falsa prophetica*. Rabus besprak dit werk in de 'Boekzaal, januari/februari 1696, III, p. 47 sqq; maart/april 1696, VI, p. 252 sqq. en mei/juni 1696, VI, p. 441 sqq.
- (88) Cfr. noot 94 infra, en het bijbehorende citaat in de tekst.
- (89) Over de redenen waarom Rabus met zijn vriendschap met Van Dale in de 'Boekzaal' pronkte, zie paragraaf II, 5.
- (90) Bkz. juli/aug. 1692, XV, p. 211 sqq. Cfr. over Koelman: Thijssen-Schoutte, *o.c.*, *passim*, en A.F. Krul, *Jacobus Koelman*. Sneek 1901.
- (91) J. Koelman, *Het vergift van de cartesiaansche filosofie grondig ontdekt*. Amsterdam 1692. Van Dale reageerde hierop met zijn *Lasteringen van Jacob Koelman, In zijn zoo genaamde Wederlegging van B. Bekkers Betooverde Wereld, Iediglijk aangewezen in een Brief aan zijnen Vriend* (sc. Rabus). Rotterdam 1692.
- (92) Bkz. nov./dec. 1693, XIII, p. 500 sqq.
- (93) Zie hiervoor de passage over Rabus en Bayle, infra, en de paragraaf over het ontstaan van de 'Boekzaal', paragraaf II, 2, *passim*. Vgl. overigens Bkz. jan./febr. 1693, het openingsgedicht 'Aan de Waarheid'.
- (94) Bkz. sept./okt. 1696, Opdracht aan Mr. Nikolaas Meppel te Hoorn, 'liefhebber van taalwijsheid en Historiekunde', en het begeleidende gedicht 'Wederkomst van Hoorn'. Rabus spreekt hierin eveneens over zijn vriendschap met Catharina Lescailje (geboren 1649 te Amsterdam, overleden 1711), telg uit de bekende Amsterdamse uitgeversfamilie, en als dichteres zó vermaard, dat zij de bijnaam 'Nederlandsche Sappho' verwierf, en met Hendrik Mierink, die in de 'Boekzaal'

dikwijls wordt genoemd als een man die Rabus steeds tot dichten poogt te stemmen. Aan hem heeft Rabus onder andere zijn *Zegen- en Vloekdichten* van 1693 opgedragen.

Cfr. NNBW III, k. 761; Te Winkel, *o.c.*, II en III *passim*; *Gedichten van Pieter Rabus*. Amsterdam (J. Hartig) 1641, pp. A2/A3/B1/B2.

- (95) Enkele andere vrienden van Rabus komen nog ter sprake in paragraaf II, 5, *infra*.
- (96) Zie voor zijn publicaties in deze periode de bibliografie in Bijlage I.
- (97) Zie hiervoor de paragraaf gewijd aan Rabus' werkwijze bij de redactie van de 'Boekzaal', paragraaf II, 4.
- (98) GAR, Remonstrants Doopboek, de dato 23 november 1693.
- (99) François Halma, 1653-1722. In 1674 boekdrukker en boekhandelaar te Utrecht, in 1699 te Amsterdam en van 1710 tot zijn dood te Leeuwarden. Schreef vele gelegenheidsgedichten, stelde woordenboeken samen en vertaalde uit het Frans. Zie over hem onder andere NNBW VI, k. 690; de biografie, die Halma's vriend Broërius van Nidek toevoegde aan het door diens zoon uitgegeven *Toneel der Vereenigde Nederlanden*, Leeuwarden 1725; en voor Halma's activiteiten als boekhandelaar I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse Boekhandel 1680-1725*. Deel III. Amsterdam 1965, pp. 148-153. Zie overigens paragraaf II, 5, *infra*, over Rabus' contacten met uitgevers zoals Halma en Leers.
- (100) Cfr. Bkz. nov./dec. 1693, XV, pp. 513-515.
- (101) GAR, Remonstrants Doopboek, de dato 17 juni 1697. Cfr. noot 70, *supra*.
- (102) Cfr. bijvoorbeeld de brief die Van Hoogstraten aan Rabus richt, opgenomen in de correspondentie van Pieter Rabus als nr. XVIII.
- (103) P. Rabus, *Grieksche, Latijnsche en Neêrduitse vermakelijkheden der Taalkunde, bestaande in verscheide aanmerkingen over gewijde en ongewijde stoffe door P. Rabus*. Rotterdam (B. Bos) 1688, Voorwoord.
- (104) Bkz., jan./febr. 1700, V, p. 40.
- (105) De volledige titel is *Of the high Veneration man's intellect owes to God, peculiarly for his wisdom and power*. Het werk verscheen in 1685. Zeker zou Rabus ook aan Boyle's conceptie van de *Christian Virtuoso* lovende woorden hebben gewijd! Het heeft ons dan ook verbaasd dat hij aan de aldus getitelde publicatie van Boyle, die in 1690 verscheen, geen recensie in de Bkz. heeft gewijd.
- (106) Bkz., mrt./april 1699, IV, p. 235.
- (107) Niet alleen heeft Rabus bij hem enige zijner werken uitgegeven (zie bibliografie), ook moet hij Leers, via David van Hoogstraten, die tot diens vrienden behoorde, goed gekend hebben.
- (108) Zie over deze twist onder andere F.R.J. Knetsch, *Pierre Jurieu, Theologie en politikus der refuge*, Kampen 1967, *passim*.
- (109) Bkz., sept./okt. 1693, IX, p. 286. Nog signifikanter wellicht is een passage uit Rabus' recensie van Bayle's *Projet et Fragments d'un Dictionnaire Critique*, Rotterdam (R. Leers) 1692, waarin hij Bayle citeert als deze het samenstellen van een woordenboek als straf oplegt 'aan die brodders, die hunnen ledigen tijd en 's volks lichtgelovigheid misbruikt hebben, om op de naam en 't gezag van d'Apocalyps allerley soorten van chimeren te verkondigen ...'. Dit sloeg immers op Jurieu, die op basis van de Apocalyps de terugkeer van de Hugenoten naar Frankrijk had voorspeld, een belofte waarover Bayle hem fel had aangevallen. Rabus deelt de Boekzaallezers mee: 'Deze woorden schijnen op iemand, die niet onbekend is, te schimpen'. Het feit dat hij in zijn recensie juist deze uitspraak van Bayle zoveel gewicht geeft, is misschien niet onbetekenend. Cfr. Bkz., sept./okt. 1693, VI, p. 301.
- (110) Cfr. paragraaf II, 1 en II, 2 hierop volgend.
- (111) Cfr. noot 109 *supra*.
- (112) Cfr. noot 1. De eerste uitgave van Moreri's werk dateert van 1674.
- (113) Cfr. Bkz., sept./okt. 1693, VI, p. 301.
- (114) *Ibidem*, pp. 306-312. Overigens maakt Rabus van de gelegenheid gaarne gebruik de aandacht van de lezers te vestigen op een binnenkort gereedkomende uitgave van Erasmus' *Colloquia*, die bij Leers te Rotterdam te verschijnen staat, 'met wijdloopige kanteekeningen van een Rotterdammer' (sc. Rabus). Cfr. noot 56, *supra*.
- (115) *Dictionnaire Historique et Critique, par Monsieur Bayle*. Rotterdam (R. Leers) 1697.
- (116) Cfr. Bkz., juli/aug. 1697, XXIV, p. 178 (IV).
- (117) Bkz., nov./dec. 1695, Advertentie na de inhoudsopgave.
- (118) Hierin werd hij natuurlijk zeer gestimuleerd door uitgever Van der Slaart, die, wederom, een flinke markt gezien zal hebben voor een Nederlandstalige encyclopedie, waar er al enige Franstalige bestonden.

- (119) Cfr. onder andere Bkz., jan./febr. 1696, XVI, p. 177 sqq.
- (120) Bkz. juli/aug. 1696, VI, pp. 95-108.
- (121) *Ibidem*, pp. 98-99.
- (122) Cfr. C. Louise Thijssen-Schoutte, *La Diffusion Européenne des Idées de Bayle*. In: P. Dibon, Ed., *Pierre Bayle, le Philosophe de Rotterdam*. Paris 1959, pp. 150-196 en met name pp. 156-157, en noot 38.
- (123) Cfr. noot 121, supra.
- (124) Rabus spreekt al over deze medaille (zonder zijn eigen naam in dit verband te noemen) in de Bkz., nov./dec. 1692, VI, p. 463 sqq, wanneer hij N. Chevalier's *Histoire de Guillaume III* (Amsterdam 1692) bespreekt; cfr. voor een uitgebreide beschrijving van de medaille, p. 477. Daarna volgt de opdracht van de 'Boekzaal' van jan./febr. 1693 aan Mr. Willem van Schuilenburg, raad en rekenmeester van Willem III, uit wiens handen Rabus de veelbegeerde penning had ontvangen.
- (125) Cfr. Bkz., jan./febr. 1695, XX, p. 173, voor de aankondiging van Rabus' *Het Leven van haar Majesteit Maria onsterfelijker gedagtenisse, uit alles wat gedenkwaardig is by een verzameld. 't Byvoegsel zal zijn d'Uitvaart van hoogstgedagte hare Majesteit, gedigt door P.R.* Rotterdam (P. van der Slaart) 1695. In de Bkz. van mrt./april 1695 treft men in hoofddeel VII (pp. 285-292) een 'Gedagtenisse' aan, waarna Rabus' *Uitvaart Van haar Grootmagtigste Majesteit Maria* wordt afgedrukt. Daarna volgen in de Bkz., mrt. /april 1695 XXVI, p. 352 sqq, 14 aankondigingen van titels van lijkdichten etcetera, waaronder er bijvoorbeeld een is van Rabus' vriend, de Amsterdamse hoogleraar P. Francius. Cfr. eveneens Bkz., juli/aug. 1695, XXIII, pp. 187-195.
- (126) Men leze vooral Rabus' recensie van John Toland's *Engeland vrijgemaakt ...*, dat in 1701 bij Barent Bos te Rotterdam was verschenen. Cfr. Tweem. Uittr., sept./okt. 1701, XIII, pp. 917-919. Cfr. eveneens Bkz., mrt./april 1695, II, p. 210; Bkz., nov./dec. 1696, VII, p. 446, en voor de door Rabus met vreugde geconstateerde lof, die een buitenlander het staatsbestel der Republiek toezwaait: Bkz., mei/juni 1696, XVIII, p. 545.
- (127) Cfr. P.J.W. van Malssem, *Louis XIV d'après les Pamphlets répandus en Hollande*. Amsterdam 1936, *passim*.
- (128) De Franse ambassadeur in de Republiek, Jean-Antoine d'Avaux, constateert in zijn dépêches aan Lodewijk XIV telkenmale dat de godsdienstpolitiek van zijn meester er de oorzaak van is dat de stemming in de Republiek zó anti-Frans is; zelfs de kooplieden te Amsterdam laten zich hierdoor meeslepen. Cfr. noot 191, infra.
- (129) Cfr. noot 124, supra. Het gedicht is opgenomen in de bundel, die Rabus' zoon Pieter in 1741 uitgaf. Cfr. de *Gedichten van Pieter Rabus, o.c.*, pp. 117-221.
- (130) Cfr. over Leti de bijdrage van Kees van den Oord in deze bundel. Eveneens E. Morpurgo, *Leti in Nederland*. In: *Neophilologus* 35 (1951), pp. 193-201.
- (131) Cfr. D. Grosheide, *Cromwell naar het oordeel van zijn Nederlandse tijdgenoten*. Amsterdam 1951, *passim*. Zie verder de hoofddelen, die Rabus heeft gewijd aan de recensie van Leti's werk, opgesomd in noot 270, infra.
- (132) Oudaen was Doopsgezind en daarnaast Collegiant; Van Hoogstraten sr. Remonstrant, met Katholieke neigingen; Brandt sr. was Remonstrant, evenals Brandt jr.; De Haes was Remonstrant. Cfr. de publicaties genoemd in de betreffende noten.
- (133) Cfr. de publicaties genoemd in noot 53 en 54.
- (134) Cfr. voor deze mening van Rabus o.a. Bkz. nov./dec. 1693, XII, pp. 498-499, en Bkz. jan./febr. 1698, XI, pp. 134-144.
- (135) Cfr. W.J. Hull, *Benjamin Furly and Quakerism in Rotterdam*. Swarthmore 1941, *passim*. Furly bezat Rabus' 'Boekzaal' in zijn uitgebreide bibliotheek. De, in de marge van prijzen voorziene, veilingcatalogus van Furly's boekerij bevindt zich in het British Museum.
- (136) Bkz. juli/aug. 1698, IV, p. 80.
- (137) De volledige titel is *Zegen- en Vloekdichten, uit Heilige Stoffe, Yder na den val der hartstochten op bijzondere maat berijmd*. Rotterdam (P. van der Slaart) 1693.
- (138) Men leze bijvoorbeeld in de *Rijmoeffeningen* Rabus' brief aan ene H.P. over de toestand der Poëzie: alom constateert Rabus de achteruitgang van de Nederlandse dichtkunst en daarenboven de verbastering van de Nederlandse taal, vooral door de grote invloed van het Frans. (Tegelijkertijd belijdt hij nog eens zijn grote bewondering voor Hooft en Vondel.) Cfr. *Rijmoeffeningen, o.c.*, pp. 61-64 en p. 68. Cfr. verder Bkz. sept./okt. 1696, XIV, p. 321; nov./dec. 1695, I, pp. 399-400; mei/juni 1694, XXII, p. 539 etc. etc.

In dit verband willen we nog wijzen op de hooglopende ruzie die Rabus in de 'Boekzaal' gevoerd heeft met de arts-dominee Cornelis van der Linden uit Leidschendam. In 1696 bespreekt Rabus diens *De Wijzen van het Oosten binnen Jeruzalem en Bethlehem*, dat in dat jaar te Leiden was verschenen. Naar aanleiding van de extravagante spellingsleer, die Van der Linden verkondigde (ganz voor gansch, s voor z, f voor v, etc. etc.) merkt Rabus op: 'Het gene deze Schrijver in zijn voorreden van de Nederduitsche taal spreekt, gaat by my gansch niet door'. Van der Linden is razend, en valt op zijn beurt Rabus aan op diens schrijf- en spellingswijze in de 'Boekzaal', waarop Rabus zich met kennelijk genoegen opmaakt voor de strijd, en de Boekzaallezers mededeelt

'... te zullen vertoonen de nieuwerwetse Leidsendamsche spelling, en wanduitsche worgtaal, Hottentotscher wijze uitgevonden van Cornelis vander Linden, Doktor en Dominé aan den Leidschen Dam ... Ik verlang reeds, op mijn gemakje daar toe te gaan zitten: zoo lustig zal die klugt afloopen.'

Deze belofte komt hij volledig na, door Van der Linden's spellingssysteem van haver tot gort uit de doeken te doen en te ridiculiseren. Echt kwaad is hij echter over Van der Linden's aantijging:

'dat (Rabus) van vele boeken geen uittreksels (maakt), die 't beter waardig zijn, dan een verhaal van Kromwels bedrijf, en regering ...'

Woedend vaart Rabus uit tegen Van der Linden, die hem, meent hij, het recht op een zelfstandig redactioneel beleid en op het vellen van een oordeel over de gerecenseerde publicaties ontzegt. Van der Linden laat het er niet bij zitten, en publiceert in 1698 zijn *Rabies Rabidi Rabi, anders, Rabbelaryen van de Rabbelende P. Rabus, Boekzaal-schrijver van Europa ... Uitgebracht tegen En Beantwoord van Cornelius van der Linden ..* (Leiden), waarin hij voor zichzelf het recht opeist het Nederlands bij te schaven en te verbeteren, zoals vele (grote) schrijvers vóór hem hebben gedaan, hetgeen hij met bewijzen uit Vondel etcetera, en uit Rabus' eigen werk poot aan te tonen. Rabus, zegt W.P.C. Knuttel in zijn pamflettencatalogus, reageerde hierop met een geschrift, getiteld *De Schaamteloze Leidschendamse Broer Knelis ...*, waarin hij Van der Linden's goede naam belachelijk maakt, een weinig stichtelijke handelwijze, zeker daar de hedendaagse beschouwer Van der Linden's spellingsleer wel zou waarderen!

Cfr. Bkz., juli/aug. 1696, XV, pp. 184-185; mei/juni 1697, XIX, p. 560; juli/aug. 1697, IX, pp. 70-83; Knuttel 14401 a; Knuttel 14402 en Knuttel 14403.

Deze affaire moge als voorbeeld dienen, niet alleen van de heftigheid waarmee Rabus in zijn 'Boekzaal' zijn opinies uit, maar vooral ook van de grote waarde die hij hecht aan een goed, zuiver, onverbasterd gebruik van het Nederlands, een zaak waarvoor hij in de 'Boekzaal' keer op keer een lans breekt.

(139) Bkz. juli/aug. 1695, XXI, p. 180.

(140) Wij kunnen in dit verband geenszins instemmen met C.L. Thijssen-Schoutte wanneer zij in haar *Nederlands Cartesianisme* opmerkt dat de 'Boekzaal' de geest van de tijd zou weerspiegelen, door weinig aandacht aan de dichtkunst te wijden. Niet alleen getuigt Rabus te pas en te onpas talloze malen van de vreugde, die de poëzie hem schenkt, en laat hij de lezers meegenieten van eigen en andermans probeerselen op dit gebied, doch ook krijgen zowel de Nederlandse als de vreemdtalige dichtkunst, de klassieken niet uitgezonderd, ruimschoots de aandacht, zoals de volgende paragraaf mag aantonen.

(141) Traiano Boccalini (1556-1613) publiceerde in 1612 zijn 'Raggluagli di Parnasso', waarin hij politieke en literaire mistoestanden hekelde. Kennelijk maakt Rabus van zijn naam gebruik om zijn eigen critiek, in Bokkalijnse vorm, te spuien! Rabus kende Boccalini's werk allang: cfr. Bkz., juli/aug. 1698, Voorreden.

(142) Cfr. Bkz., jan./febr. 1695, X, pp. 101-105. 'Uittreksel uit het boek der Besluiten, genomen by Apol, en zijnes Majesteits geheimraad.' 'En was geteikend (p. 105): Trajano Bokkalini!'

(143) Bkz., juli/aug. 1694, XIV, pp. 119-122. In dichtvorm een brief van Rabus aan de heer H.N.T.N., hem 'porrende tot het uitgeven van gedigten'.

- (144) Cfr. bijvoorbeeld Bkz., sept./okt. 1693, VI, p. 270; mei/juni 1698, XVII, pp. 549-550; mei/juni 1695, II, p. 423 en pp. 432-433; een bespreking van Aristoteles' *De Poetica*, mrt./april 1698, V, pp. 271 sqq.
- (145) Bijvoorbeeld Bkz., jan./febr. 1699, III, pp. 42-45; jan./febr. 1698, VIII, p. 108; Tweem. Uitr., nov./dec. 1701, III, pp. 994 sqq., Tweem. Uitr., jan./febr. 1701, XIII, pp. 152 sqq., etc. etc. Onder de dichters van stichtelijke poëzie waardeert hij vooral Arnold Moonen, wiens *Davids Heilige Trapgezangen*, Deventer 1694, Rabus met veel plezier bespreekt (cfr. Bkz., mrt./apr. 1694, I, pp. 205 sqq.), en Abraham Alewijn, wiens *Zede- en Harpzangen*, Amsterdam 1694, een al even gunstig onthaal vinden (cfr. Bkz., juli/aug. 1694, IV, pp. 60 sqq.). Overigens is het niet geheel verwonderlijk dat Rabus hen beiden zoveel lof toezwaait: kennelijk behoorden zij tot zijn vrienden- of kennissenkring. Zo is Abraham Alewijn (1664-1721), jurist, koopman en schrijver van gedichten en toneelstukken, eenmaal het voorwerp van een Boekzaal-opdracht en een begeleidend gedicht, dat Rabus besluit met de regels:

‘Van die belijd ik een te zijn,
In daad, en waarheid, niet in schijn,
Die bygeloof en huich'lerijen
Poge als een pestvergif te mijen.
Behaagde u mijn rondhollandsche aart,
Wanneer gy onlangs by my waart,
Heer Alewijn, gy zult bevinden,
Dat konst ons maken kan tot vrinden.’

Cfr. Bkz., sept./okt. 1694, Opdragt aan den Heer Abraham Alewijn, p. 198; NNBW IV, kk. 28-29.

Arnold Moonen (1644-1711), predikant te Deventer en in zijn tijd beroemd dichter, kende Rabus blijkbaar eveneens. Nadat Rabus meerdere malen werken van hem heeft besproken, stuurt de Deventenaar aan de Boekzaalredacteur zijn *Stefanus de Diaken, of zijn leven ... beschreven van Lukas... en ... verklaard door Arnold Moonen*. Deventer 1696, toe met een lang begeleidend gedicht, waaraan de volgende regels ontleend zijn:

‘Hier hebt gy eindelijk mijn Steven,
Geleerde Rabus, die het leven,
Aan duizent duizent bladen schenkt,’
etc. etc.

met de ondertekening, U.E. Vrient en Dienaar A. Moonen. Het was een antwoord op Rabus' aanmaning-in-versvorm om de publicatie van het werk nu eindelijk eens te doen plaatsvinden. Cfr. Bkz., mrt./apr. 1696, IV, p. 236 sqq. en de daar genoemde eerdere besprekingen van Moonen's werken. Verder NNBW VIII, kk. 1172-1173.

- (146) Cfr. bijvoorbeeld zijn bespreking van Van Hoogstraten's *Gedigten*, Bkz., mei/juni 1697, XII, p. 538, en Bkz., juli/aug. 1694, V, p. 71.
- (147) D. van Hoogstraten, *Gedigten*. Amsterdam (J. van Hardenberg) 1697.
- (148) Sc. Johannes Antonides van der Goes, die in 1671 zijn *Ystroom* schreef.
- (149) Bkz., mei/juni 1697, XII, p. 539.
- (150) *Davidis Hoogstratani Carmina*. Amsterdam (François Halma) 1700.
- (151) Tweem. Uitr., jan./febr. 1701, X, pp. 141-143.
- (152) Men leze hierover de beschrijving bij Te Winkel, *o.c.*, III, p. 90 sqq.
- (153) Het werk verscheen bij A. Schelten te Amsterdam in het jaar 1699; al in de Bkz. van mei/juni 1699, XXI, p. 554, had Rabus deze publicatie aangekondigd met de veelbelovende opmerking ‘Ik kenne den Schrijver, en leze hem vast met ongemeen vermaak’. Voor de recensie zie Bkz., juli/aug. 1699, III, pp. 51-76.
- (154) Zie hierover, en over Van Hoogstraten's rol in de Poëtenoorlog het al eerder vermelde werk van Th. Nolen, *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd*. Cfr. Bkz. nov./dec. 1699, XIV, p. 554.
- (155) Bkz. juli/aug. 1699, III, pp. 54-55.
- (156) Cfr. Th. Nolen, *o.c.*, p. 14. Van Hoogstraten schold Leclerc onder andere uit voor ‘rottigen Franschman’. In die tijd waren geleerden niet bang voor krachtige invectieven.

- (157) Joan Gerbrandsz. van Broekhuizen, 1649-1707. Beroepssoldaat en tegelijkertijd vermaard (Nederlands en Latijns) dichter. Beviend met J.G. Graevius en Nic. Heinsius, en met Petrus Burman jr., met wie hij in drukke correspondentie stond. Cfr. NNBW IV, kk. 309-312.
- (158) Cfr. Th. Nolen, *o.c.*, p. 12. De uitgave verscheen in twee delen bij François Halma in 1711 en 1712; eraan vooraf ging Van Broekhuizen's *Leven*, geschetst door Van Hoogstraten.
- (159) Hij wilde na Van der Goes' dood diens weduwe Susanna Bormans huwen.
- (160) Cfr. NNBW IV, k. 310, en Th. Nolen, *o.c.*, p. 12.
- (161) Petrus Francius, hoogleraar geschiedenis en rhetorica te Amsterdam. Stond in contact met geleerden als Graevius en Perizonius. Cfr. A.J. van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, deel VI, pp. 182-185. Haarlem 1852-1878. Cfr. eveneens de brief van Van Hoogstraten aan Rabus, de dato VII kal. Sextil. 1697, in de correspondentie van Pieter Rabus, nr. XVIII. Cfr. Bkz., jan./febr. 1693, p. 149 sqq; Bkz., mei/juni 1695, p. 549 sqq; Bkz. mrt./apr. 1697, p. 374 sqq; sept./okt. 1697, p. 373 sqq.
- (162) Cfr. de brief van Rabus aan Van Hoogstraten, de dato XI kal. nov. 1697, opgenomen in de correspondentie van Pieter Rabus als nr. XIX.
- (163) Bkz., jan./febr. 1700, Opdracht aan 'Zoon, Willem Rabus'.
- (164) Cfr. *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavorum*, k. 774, de dato 28 maart 1703.
- (165) In de uitgave van zijn eerste gedichtenbundel wordt hij Juris Consultus genoemd.
- (166) Wellicht gaf hij nog steeds les aan het Erasmiaans Gymnasium, zoals hij gedaan had vlak na de dood van zijn vader.
- (167) Zie over hem de biografische schets in dit artikel, *passim*.
- (168) Cfr. Bkz., jan./febr. 1700, Opdracht aan 'Zoon, Willem Rabus'.
- (169) Cfr. de brief van Rabus aan Van Eck, de dato 4 januari 1701, in de correspondentie van Pieter Rabus, nr. XXIV.
- (170) Het relaas van Willem's komst naar Utrecht, en zijn verblijf aldaar, is grotendeels te reconstrueren aan de hand van de brieven, die werden gewisseld tussen Rabus en Cornelis van Eck, 1662-1732. Deze, geboren te Arnhem, studeerde rechten te Leiden, en was daarna advocaat te Tiel. Van 1685 tot 1693 was hij hoogleraar te Franeker, daarna te Utrecht, waar hij de leermeester werd van Cornelis van Bijnckershoek. Cfr. NNBW I, kk. 784-786.
Rabus correspondeerde met hem niet alleen over de vorderingen van de jonge Willem, hoewel deze het voornaamste onderwerp van de correspondentie vormen, doch ook over zaken als de 'Boekzaal' etcetera. De vriendschap, wellicht ontstaan via een man als Halma, komt onder andere uit in een opdracht van een Boekzaaldeeltje aan Van Eck (Cfr. Tweem. Uittr., jan./ febr. 1701, Opdracht), en in de bespreking van enige van diens werken. Met name Van Eck's *Principia Juris Civilis*, die in 1697 te Utrecht bij François Halma hun derde druk beleefden, kregen Rabus' aandacht, niet omwille van het werk zelf, maar ten gevolge van de twee bijgevoegde, korte verhandelingen van Van Eck, getiteld *Orationes Duae de Studio Poetices conjungendo cum Studio Juris Romani*, twee rectoraatsredes van Van Eck, gehouden respectievelijk te Franeker en te Utrecht. Gezien het onderwerp zijn Rabus' belangstelling en lovende bespreking wel verklaarbaar. Cfr. Bkz., juli/aug. 1697, XXIV, p. 177 sqq en sept./okt. 1697, VIII, pp. 243-254.
- (171) Cfr. onder andere de brieven van Rabus aan Van Eck, de dato Prid. Kal. Maj. 1701, en Postrid. Id. Oct. 1701, nrs. XXVII en XXVIII van de correspondentie van Pieter Rabus.
- (172) Cfr. onder andere de brief van Rabus aan Van Eck, de dato Postrid. Id. Oct., nr. XXVIII in de correspondentie van Pieter Rabus. De brieven ademen steeds een zekere bezorgdheid, waaruit men zou kunnen opmaken dat vader Rabus niet erg overtuigd is van de goede voortgang van de studie van zijn zoon.
- (173) *Album Studiosorum A.L.-B.*, k. 832, de dato 15 september 1713.
- (174) Cfr. NNBW, IX, k. 833.
- (175) Een exemplaar van deze dissertatie bevindt zich in de gemeentebibliotheek te Rotterdam.
- (176) Cfr. noot 105 en 106 supra.
- (177) De volledige titel is *Christiaan Huygens, Wereldbeschouwer, of gissingen over de hemelsche aardklooten, en derzelver cierraad ... uit het Latijn vertaald door P. Rabus*. Rotterdam (Barend Bos) 1699 en 1717.
Cfr. Thijssen-Schoutte, *o.c.* pp. 64 sqq, en p. 552.
- (178) Het werk verscheen in 1690 te Parijs. Cfr. Thijssen-Schoutte, *o.c.*, p. 20, p. 113, p. 228 en p. 551.
- (179) Het werk verscheen in 1692 te Parijs. Cfr. Thijssen-Schoutte, *o.c.*, p. 551 sqq.
- (180) Bos publiceerde dit werk in 1700.

- (181) Tweem. Uitr., jan./febr. 1701, IV, p. 75 sqq, en p. 94 met name voor het citaat. Cfr. Bkz. mrt./apr. 1700, XIII, p. 341.
- (182) Cfr. paragraaf II, 8, infra.
- (183) Bkz., sept./okt. 1693, VIII, pp. 279-286.
- (184) Cfr. Van Hoogstraten en Schuur, *o.c.*, p. 5.
- (185) Cfr. J.B. Kan, *o.c.*, pp. 47-49.
- (186) GAR, Gereformeerd Trouwboek, de dato 12 december 1706, vermeldt het huwelijk van Elisabeth Rabus, wonend aan de Botersloot, met Abraham Torrenius uit Leiden, die later genoemd wordt als praeceptor aan het Erasmiaans Gymnasium.
- (187) Wij verwijzen hier naar paragraaf II, 9, infra.
- (188) Wij denken hier met name aan het al eerder geciteerde artikel, dat in het NNBW aan Rabus is gewijd, en waarin Abraham Bogaert en Pieter Poeraet als medewerkers van Rabus worden genoemd. Cfr. NNBW, IX, kk. 831-833.
- (189) Wij raadpleegden voor deze passages onder andere E. Hatin, *Histoire Politique et Littéraire de la Presse en France avec une introduction historique sur les Origines du Journal ...* Paris 1859. Vooral deel I, p. 64 sqq en deel II, pp. 151-254. Verder E. Hatin, *Les Gazettes de Hollande et la Presse Clandestine aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1865; M.-N. Grand Mesnil, *Mazarin, la Fronde et la Presse 1647-1649*. Paris 1967. Vooral pp. 15-61. Verder nog E. Hatin, *Bibliographie Historique et Critique de la Presse Périodique Française*. Paris 1866, met name pp. 28-34.
- (190) Over Theophraste Renaudot leze men, behalve de in noot 189 genoemde publicaties, ook nog E. Bourgeois en L. André, *Les Sources de l'Histoire de France, IV, Journaux et Pamphlets*. Paris 1924, *passim*.
- (191) Onderzoek van de auteur van deze bijdrage naar de ambassadeursberichten van Jean-Antoine d'Avaux, de Franse ambassadeur in de Republiek van 1678-1688, en de weerslag daarvan in de Gazette de France, lijkt erop te wijzen dat, althans in deze periode, de redactie van dit tijdschrift niet op de hoogte is geweest van de volledige inhoud van de ambassadeursberichten.
- (192) Wij raadpleegden het 'Journal des Scavans' van dinsdag 5 januari 1605, uitgegeven te Parijs bij Jean Cusson, in de Bibliothèque Nationale te Parijs. De gegevens zijn ontleend aan het voorwoord, getiteld: 'L'Imprimeur au Lecteur'. Overigens wilde Denis de Sallo, evenmin als later Rabus, zijn identiteit als redacteur onmiddellijk bekend maken; derhalve gaf hij het tijdschrift onder een andere naam uit.
- (193) In het voorwoord van de eerste (maart)-aflevering van de 'Nouvelles de la République des Lettres', die in 1684 bij de Rotterdamse uitgever Reinier Leers verschijnt, schetst Pierre Bayle, de auteur en redacteur van het tijdschrift, de voorgeschiedenis van de (populair-)wetenschappelijke periodieken; aan dit voorwoord ontleen wij onze gegevens.
- (194) Oldenburg's correspondentie geeft een goed beeld van zijn internationale contacten. Een uitgave ervan loopt op het moment in de Verenigde Staten van stapel.
- (195) Voor een hedendaagse weergave van de rol van de Republiek als Europees drukkers- en uitgevers centrum raadplege men het al eerder geciteerde artikel van C.G. Gibbs, *The Role of the Dutch Republic as the intellectual Entrepot of Europe in the 17th and 18th centuries*, in BMGN 1971 (3). pp. 323-349.
- (196) Zie voor LeClerc het werk van Annie Barnes, *Jean LeClerc (1657-1736) et la République des Lettres*. Paris 1938.
- (197) Aan Basnage werd tot dusverre geen monografie gewijd. Men raadplege onder andere het artikel in het NNBW II, k. 95; het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen bereidt over hem een studie voor.
- (198) Deze en andere motieven vindt men bijvoorbeeld uiteengezet in het voorwoord tot de eerste aflevering van LeClerc's 'Bibliothèque Universelle et Historique', van januari 1686. Een van de velen die Bayle en zijn opvolgers navolgden, was de Hugenoot Etienne Chauvin, die van 1694 tot 1698 te Rotterdam een 'Nouveau Journal des Savants' uitgaf. Cfr. E. Hatin, *Histoire Politique et Littéraire*, II, pp. 257-258.
- (199) Geciteerd in L.-P. Betz, *Pierre Bayle und die Nouvelles de la République des Lettres*, Zürich 1896/Genève 1970, p. 12 sqq.
- (200) Nouvelles de la République des Lettres, Voorwoord tot de aflevering van maart 1684, p. A3^v en p. A4^f.
- (201) Nouvelles de la République des Lettres, Voorwoord tot de aflevering van maart 1684, p. A4^v.
- (202) Ibidem, p. A4^v en p. A5^f.

- (203) Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord 'Den Lezer Heil'.
- (204) Bkz., mrt./apr. 1693, Gedicht na het Voorwoord. Men vergelijkte voor een analoge schets van Rabus' intenties de 'Boekzaal' van mei/juni 1693, en het Openingsgedicht aldaar, p. B b 2.
- (205) Rabus publiceerde bij Bos meerdere werken en heeft waarschijnlijk, onder andere via zijn vriend David, die Bos en zijn echtgenote goed kende, al langere tijd voordat hij hem als uitgever voor zijn Tweemaandelijke Uittreksels koos, met hem in contact gestaan. Cfr. paragraaf II, 5, en noot 345 aldaar voor enige biografische gegevens; paragraaf II, 9 voor de geschiedenis van de Tweemaandelijke Uittreksels onder leiding van Rabus en Bos.
- (206) Uitgegeven te Rotterdam bij Barend Bos, 'Boekverkoper op 't West-Nieuwland.' Bijgevoegd is een 'Register der Boeken gedrukt of te bekomen bij Barent Bos', waarin nogal wat Remonstrantica voorkomen, hetgeen eens te meer het vermoeden bevestigt dat Barend Bos een uitgever uit Remonstrantse kring was.
- (207) P. Rabus, *Griekse.... Vermakelijkheden*, pp. 373-378. De hierna volgende citaten zijn eveneens aan deze pagina's ontleend.
- (208) Cfr. noot 38, supra.
- (209) H. Basnage de Beauval, *Histoire des Ouvrages des Savans*, voorwoord tot de aflevering van sept./dec. 1687, uitgegeven te Amsterdam bij Michel Charles le Cène.
- (210) Tweem. Uitr., jan./febr. 1701, Voorwoord. Cfr. noot 442 infra, en het bijbehorende citaat. Zowel het snel inspelen op de verlangens van het publiek, alsook het bewustzijn de formule van Bayle's 'Nouvelles' over te nemen, blijken uit een strofe van het gedicht, waarmee uitgever Van der Slaart de eerste Boekzaalaflevering opent, een vers getiteld 'Aan de doorluchtige koopstad Rotterdam'. De uitgever zingt zijn stad onder andere toe:

'Voorhenen had gy, Maasstad, d'eere,
Dat op uw'grond dit boekvermaak,
Eerst wierd ontdekt in Fransche spraak,
Een werk van velerhande leere:
Maar nu geeft zig een Hollands Tolk,
Ten beste voor zijn eigen volk.'

- (211) Het publiek, dat andere Europese talen, zoals Engels, Duits en Italiaans kon lezen en zo kennis kon nemen van, bijvoorbeeld, de 'Philosophical Transactions', was wel héél erg klein!
- (212) Mede om deze reden zullen Rabus en zijn uitgever in het voorwoord tot de eerste aflevering van de 'Boekzaal' zoveel nadruk gelegd hebben op de uniciteit van hun Nederlandstalig tijdschrift, en het belang hiervan voor een groot publiek.
- (213) Bkz., nov./dec. 1692, laatste (XXe) hoofddeel, p. 563.
- (214) Bkz., sept./okt. 1693, XXVI, p. 372.
- (215) Cfr. paragraaf II, 4, *passim*.
- (216) Cfr. paragraaf II, 8 en II, 9, *passim*.
- (217) ARA, Archief Staten van Holland 1572-1795, nr. 1643, I. Deze aanvraag is afgedrukt in Bijlage III.
- (218) Bkz., juli/aug. 1693, 'Aansprake aan den Lezer', p. 2^v.
- (219) Bkz., jan./febr. 1694, 'Voorreden', p. A2^v.
- (220) Bkz., juli/aug. 1693, 'Aansprake aan den Lezer', p. 3^v.
- (221) *Ibidem*.
- (222) *Ibidem*.
- (223) *Ibidem*, p. 2^v.
- (224) Bkz. mrt./april 1693, Openingsgedicht 'Aan den Zelve' (sc. de lezer).
- (225) Thijssen-Schoutte, *o.c.*, p. 549.
- (226) Bkz., juli/aug. 1693, 'Aansprake aan den Lezer', p. 3^v.
- (227) *Ibidem*, p. 4^v.
- (228) *Ibidem*.
- (229) Cfr. L.-P. Betz, *o.c.*, p. 11 en p. 12.
- (230) Dit impliceert immers niet alleen het bezit van voldoende materiële middelen om boeken te kopen, doch ook een zodanige economische en sociale situatie, dat er tijd en rust beschikbaar is voor het lezen en, om maar een enkele kleinigheid te noemen, voldoende kaarsen om 's avonds een boek te kunnen openslaan!
- (231) Cfr. paragraaf II, 4, *passim*. Voor een voorbeeld leze men de Bkz., mei/juni 1695, p. 452.

- (232) Cfr. paragraaf II, 5.
- (233) Cfr. de laatste alinea's van deze paragraaf, en paragraaf II, 5.
- (234) Bkz. sept./okt. 1692, 'Bericht van de Drukker aan de Lezer', na p. 396.
- (235) Bkz., jan./febr. 1695, Voorwoord 'Aan den Lezer', p. A3.
- (236) Deze rentabiliteit kan natuurlijk twee oorzaken hebben: ofwel een zó grote lezerskring, dat het tijdschrift winst opleverde, ofwel een zodanige omzetvergroting van Van der Slaart's boekhandel en uitgeverij, dat het tijdschrift als reclame- en advertentiemedium onmisbaar was geworden. Het aantal voor een economisch verantwoorde exploitatie benodigde lezers wordt door P.J. Buijnsters, in zijn bijzonder informatieve artikel over de *Sociologie van de Spectator*, Spiegel der Letteren 1973 (1), pp. 1-17, en met name p. 12, naar aanleiding van een uitspraak van Justus van Effen op circa 400 gesteld (anno 1720).
- (237) Men bedenke dat kennis van het Nederlands in de zeventiende eeuw in Europa relatief gezien vrij wat groter was dan nu waarschijnlijk het geval is: de grote groepen Nederlanders die zich, bijvoorbeeld, in Engeland, Denemarken en Frankrijk hadden gevestigd, en de volstrekt unieke positie van de Republiek als 's werelds eerste handelsmogendheid, hadden veel bijgedragen tot verspreiding van het Nederlands ook onder buitenlanders.
- (238) Cfr. Acta Eruditorum, nov. 1693, p. 526; naar aanleiding van Rabus' uitgave van de *Colloquia* van Erasmus (Rotterdam 1693) merkt de recensent op: 'Libri notissimi, multotiesque typis descripti, nova editio haec indicanda omnino fuit, quam clarissimo bibliothecae Europaeae (Boekzaal van Europe) autori Petro Rabo debemus ...'.
- (239) Bkz., jan./febr. 1694, 'Voorreden', p. 8 sqq.
- (240) Bkz., juli/aug. 1698, Voorrede, p. A4. Zie nog infra n. 423; Overigens geeft Rabus in deze inleiding duidelijk aan dat hij beseft met zijn openhartigheid schrijvers zowel als lezers tegen zich in het harnas te jagen (p. A4^v).
Zo zegt hij:

'Gaarne belijde ik, onbequaam te zijn, om met deze schrijfwijze alle man te voldoen (en wie deed dat ooit?), veel min een soort van deerniswaardige dwazen, die, op de mismaakte vrugten van hunne ontstelde herssenen verzot, te vergeefs breede lofspraak hopen.'

Derhalve legt hij zich er bij neer, dat critiek niet te voorkomen is, of men

'moet onzinnig wezen. Voor boeken, die trek hebben, is het onvermijdelijk, tegensprekers en beknibbelaars te vinden, dus laat zig een^x (x Despreaux) geleerde Franschman hooren, en de grootste ramp, die een Schrift, 't welk men in 't ligt geeft, kan overkomen, is niet, dat 'er vele luiden quaad van zeggen, maar dat'er niets met al van gezegt word.'

Daarom neemt hij zich voor:

'... voortaan zonder beantwoording te blijven zitten lachen op het geblaf van d'een of d'ander, die 't ongeluk heeft van zijn eigen hart op te eten, om dat hy geen smaak heeft van de koek, dien ik hem gebotert hebbe.'
etc. etc.

- (241) Knuttel geeft in het *Woordenboek der Nederlandse Taal*, III, Tweede Stuk, 's-Gravenhage 1916, 4259, als voornaamste betekenis: in een vrij groot aantal, tal van; als veel minder voorkomend: met betrekking tot een kleiner aantal: enkele, sommige.
- (242) Dr. P.J. Buijnsters wees ons er bovendien op dat, gezien de capaciteit van de handdrukkers, een oplage van enige duizenden zeer onwaarschijnlijk is.
- (243) Cfr. Bkz., nov./dec. 1701, Voorwoord 'Aan de Boekzaallezers'. De gulden was toendertijd onderverdeeld in 20 stuivers, en in 320 penningen. Eén stuiver was dus 16 penningen. Cfr. N.W. Posthumus, *Nederlandse Prijsgeschiedenis*, Leiden 1943, Deel I, p. LVI.

- (244) Desondanks hield Van der Slaart deze prijs constant: in 1702 bedroeg de prijs voor de gehele 'set' van de periode 1692-1701 f28: 10: 0. Cfr. Bkz., nov./dec. 1701, Opdracht 'Aan de Boekzaallezers' (Titelpagina verso).
- (245) Deze uitkomst ontstaat bij deling van 51 Boekzaalafleveringen op f25:0:0. Een zodanig 'oneven' prijs is natuurlijk onwaarschijnlijk. Men leze dan ook de rest van het betoog, waaruit moge blijken dat de prijs per aflevering op ca. 10 stuivers lag.
- (246) Het archief van deze firma ligt opgeslagen in de depôts van de Bibliotheek van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam (B.V.B.B.B.).
- (247) B.V.B.B.B., Boekverkopersboek van de firma Luchtmans 1697-1713. Dit is het oudste rekeningenboek, dat van de firma bewaard gebleven is.
- (248) B.V.B.B.B., Boekverkopersboek Luchtmans 1697-1713, f. 12^v/13^f. Men kan de rekening van Van der Slaart voor het jaar 1698 als volgt opstellen:
P.v.d. Slaart, credet

29 maart	12 Bkz. jan./febr.	f6.--
19 mei	12 Bkz. mrt./apr.	f6.--
30 juni	12 Bkz. mei/juni	f6.--
6 sept.	12 Bkz. juli/aug.	f6.--
7 nov.	10 Bkz. sept./okt.	f5.--
26 dec.	10 Bkz. nov./dec.	f5.--

- (249) B.V.B.B.B., *ibidem*, f. 192^v, ff. 273^v/274^f.
- (250) B.V.B.B.B., *ibidem*, f. 56^v, f. 160^f, f. 315^v.
- (251) B.V.B.B.B., *ibidem*, f. 22^f.
- (252) Wij raadpleegden de verzameling auctiecatalogi van de B.V.B.B.B. voor de periode 1698-1750.
- (253) Cfr. bijvoorbeeld de auctiecatalogi nrs. 158a, 137a, 102, etcetera.
- (254) Boekzaalseries van 1692-1702 noteerden dikwijls niet meer dan f4.-- à f5.--. Voor de andere series geldt hetzelfde.
- (255) Het aantal complete Boekzaalseries, dat in Nederland in openbare verzamelingen te vinden is, lijkt, naar een klein onderzoek ons geleerd heeft, niet groot: in de Centrale Catalogus van de Koninklijke Bibliotheek vonden wij er een zestal. Wij maakten gebruik van het exemplaar uit de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden, en van het exemplaar in de bibliotheek van het gemeente-archief in Rotterdam. Beide bestaan uit tot halve jaargangen bijeengebonden afleveringen.
In het buitenland zijn, of waren, exemplaren aanwezig in de Staatsbibliotheek van (West-)Berlijn, de Staatsbibliotheek van Beieren te München, de Sächsische Landesbibliothek te Dresden, de Koninklijke Bibliotheek te Stockholm.
- (256) Wij raadpleegden van elk der genoemde tijdschriften enige jaargangen, om de opzet en inrichting van deze periodieken althans globaal met de 'Boekzaal' te kunnen vergelijken.
- (257) Wij kozen de eerste aflevering van de 'Boekzaal', die Rabus' naam op de titelpagina draagt, te weten jan./febr. 1693.
- (258) Men vergelijke voor de met deze eer gesierde personen de als bijlage II aan deze bijdrage toegevoegde lijst van opdrachten.
- (259) Men zie bijvoorbeeld de opdracht, en de begeleidende 'open brief', gericht aan Mr. Pieter Deinoot, in de 'Boekzaal' van juli/aug. 1694, pp. 3-10.
- (260) Een voorbeeld van een opdracht in versvorm vormt het gedicht, waarin Rabus zijn bewondering en vriendschap voor Abraham Alewijn uit, voorafgaande aan de 'Boekzaal' van sept./okt. 1694, p.195 sqq.
- (261) Bkz., jan./febr. 1694, 'Voorreden', p. 3 sqq.
- (262) *Ibidem*, p. 3.
- (263) Rabus heeft zijn hele leven lang in al zijn publicaties zijn afkeer van het controleren en corrigeren van drukproeven uitgesproken, en zich er kennelijk nooit mee beziggehouden. Voor de 'Boekzaal' maakt hij geen uitzondering, vandaar de talrijke, steeds terugkerende verontschuldigen: blijkbaar hield ook Van der Slaart er geen corrector op na.
- (264) Het aantal 'bladen' van een boek is geenszins gelijk aan het aantal 'bladzijden', doch is gerelateerd aan het formaat (folio, quarto, octavo, etcetera).
- (265) Het ging hier om een titel, die meer dan anderhalve pagina van de 'Boekzaal' in beslag nam. Zie de volgende noot.

- (266) Cfr. Bkz., mrt./april 1695, XXIII, pp. 347-349. Overigens heeft Rabus bij de voorbereiding van deze 'Boekzaal' kennelijk ofwel te kampen gehad met een groot gebrek aan tijd, ofwel met een zeer groot aanbod van titels; het gevolg is dat de uittreksels uitzonderlijk kort zijn, soms niet meer dan met een of twee regels becommentarieerde aankondigingen.
- (267) Men vergelijkte, onder andere, de 'Boekzaal' van jan./febr. 1695, XV (pp. 134-141) en XVI (pp. 142-148); mrt./april 1695, VII, p. 293 sqq; nov./dec. 1695, IV (p. 431), etcetera. In hoofddeel XXI van de aflevering van sept./okt. 1695 (p. 346 sqq) hervat Rabus zelfs de bespreking van een werk waarvan hij in de aflevering van mrt./april 1693 (V, p. 314 sqq) het eerste deel had gerecenseerd. Hij motiveert deze vertraging met de woorden:

'Zoo lang ben ik aan andere uittreksels, en ik wete niet welke schrijfstoffe verslingerd geweest, dat deze my niet eer in de zin schoot als nu; ook hadde mijn drukker tot nog toe vergeten, my des te erinneren.' (p. 347)

Gevolg hiervan is, dat Rabus geen zin meer heeft om nog een uitgebreid uittreksel te vervaardigen, weshalve hij er zich met twee pagina's van af maakt.

Vgl. bijvoorbeeld ook de 'Boekzaal' van juli/aug. 1695, waar Rabus hoofddeel IX (p. 101 sqq) besluit met de zin: 'Aan het tweede deel te doorbladeren, zal ik vallen, als my de lust overkomt', om daarna de recensie in hoofddeel XIV (p. 125 sqq) af te ronden.

- (268) Bkz., mei/juni 1694, XXI, p. 532 sqq.
- (269) Bkz. sept./okt. 1694, XXIV, pp. 535-539. Voor de twee andere recensies van dit werk, vergelijkte men de hierop volgende hoofddelen XXV (pp. 340-342) en XXVI (pp. 342-343).
- (270) Zie over Leti de bijdrage van Kees van den Oord in deze bundel. De bespreking van dit werk begint in de aflevering van jan./febr. 1695 (I, p. 11 sqq; VI, p. 64 sqq) en wordt vervolgd in mrt./april 1695 (IV, p. 238 sqq); daarna in mei/juni 1695 (I, p. 389 sqq); juli/aug. 1695 (I, p. 17 sqq); sept./okt. 1695 (V, p. 247 sqq); nov./dec. 1695 (X, p. 477 sqq); mrt./april 1696 (XIII, p. 303 sqq); mei/juni 1696 (VIII, p. 457 sqq), om tenslotte te eindigen in juli/aug. 1696 (III, p. 36 sqq). Rabus geeft in z'n laatste uittreksel te kennen, er veel plezier aan beleefd te hebben dit 'persoonadje zoo dikwils, en met zoo veel lust, in mijn Boekzaal te herbergen'. De uitermate gedetailleerde wijze van uittrekken, en de vele 'smakelijke' details, maken deze reeks 'recensies' tot een waar feuilleton.
- (271) Deze serie loopt in de Boekzaalafleveringen, die Van der Slaart zonder Rabus heeft samengesteld. Van der Slaart presenteert deze reeks 'levens van de Engelsche koningen' als een attentie aan de lezer, daar hij van verschillende zijde gunstige reacties heeft ontvangen op de twee eerste bijdragen, over de koningen Willem II en Hendrik I. Het materiaal voor deze bijdragen wordt geleverd door een ongenoemd auteur, die, in antwoord op Van der Slaart's oproep om copy van de 'Boekzaal', zijn artikeltje stuurt. Cfr. Bkz., juli/aug. 1700, III, pp. 21-23, 'Copy eenes briefs aan den Drukker van de Boekzaal'. In deze Boekzaalaflevering werden maar liefst 43 pagina's aan deze levens besteed (III, IV en V); in de aflevering van sept./okt. 1700 nog meer: II, pp. 209-249 en XII, pp. 323-349; in nov./dec. II, pp. 384-420.
- In de 'Boekzaal' van jan. 1701, VIII, pp. 95-131, volgt een, extra klein gedrukte, bijdrage over Hendrik III; in mrt./april 1701, V, pp. 238-270 loopt de serie door met het leven van Eduard I; Eduard II volgt in mei/juni, V, pp. 418-449. Eduard III volgt in juli/aug., I, pp. 1-56; Richard II, IV, pp. 76-107; Hendrik IV, sept./okt., III, pp. 216-239.
- Hierbij valt eenzelfde uitgebreidheid, en hetzelfde 'verhaalachtige' karakter te bespeuren als in Rabus' bijdragen over Cromwell.
- (272) Bkz., sept./okt. 1692, I, pp. 219-221.
- (273) Bkz., jan./febr. 1695, XIX, p. 172.
- (274) Men vergelijkte bijvoorbeeld de 'Boekzaal' van juli/aug. 1695, IX, p. 101, XII, p. 116 en p. 121; XVIII, p. 159 sqq.
- (275) Bij 'voor een wijl' volgt een verwijzing naar de desbetreffende aflevering. Cfr. Bkz., nov./dec. 1695, p. 516.
- (276) Bijvoorbeeld Bkz., sept./okt. 1695, XIV, p. 308.
- (277) Cfr. noten 368, 369 en 373 infra.
- (278) Bijvoorbeeld: De 'Boekzaal' van mrt./april 1695, XXVI, p. 375, een verwijzing naar de Acta Eruditorum; en nov./dec. 1692, XVI, p. 543, waar Rabus voor het betreffende werk naar Basnage's 'Histoire des Ouvrages des Savans' verwijst, en meedeelt geen uitgebreide recensie te willen schrijven, omdat zulks daar al gebeurd is. Dit impliceert overigens wel dat Rabus zich realiseert dat veel van z'n lezers géén 'platterts' zijn: hij verwijst immers naar een louter

- Franstalig tijdschrift! In Bkz., sept./okt. 1692, XV, p. 394, treft men een verwijzing naar LeClerc's 'Bibliothèque Universelle'.
- (279) Cfr. noot 72 supra.
- (280) Bkz., juli/aug. 1695, 'Opdragt aan Mr. Pieter Deinoot', p. 5.
- (281) *Ibidem*, p. 4.
- (282) Bkz., jan./febr. 1694, 'Voorreden', p. 7.
- (283) *Ibidem*, p. 7.
- (284) *Ibidem*, p. 7.
- (285) Men vergelijk voor deze kwestie de bijdrage van B. van der Saag in deze bundel. Voor een voorbeeld van Rabus kennis van het Spaans en het Italiaans, onder andere Bkz., sept./okt. 1692, XV, pp. 538-540 en p. 541, tenzij Rabus hier een Nederlandse vertaling geeft van een in het Frans vertaalde versie van de geciteerde gedichten. Er zijn echter vele andere plaatsen in de 'Boekzaal', waarbij deze mogelijkheid niet aanwezig is, zodat wij tot Rabus' kennis van het Italiaans en Spaans hebben besloten.
- (286) Bkz., juli/aug. 1699, V, p. 96.
- (287) Bijvoorbeeld Bkz., juli/aug. 1695, X, p. 112.
- (288) Bijvoorbeeld Bkz., nov./dec. 1695, XII, p. 510 sqq, waar hij zijn recensie besluit met een gedicht van de door hem zeer bewonderde Jeremias de Dekker; cfr. Bkz., juli/aug. 1699, II, p. 41, waar een gedicht van Huygens wordt gebruikt. In de Bkz., nov./dec. 1694, XIII, p. 500 sqq wordt de recensie met lange citaten uit Hooft's 'Hendrik de Groote' gelardeerd. De voorbeelden zijn verder legio. Bij de Klassieke geniet vooral Horatius Rabus' voorkeur. Cfr. bijvoorbeeld Bkz., mei/juni 1699, VI, p. 447 sqq; mei/juni 1698, XIII, p. 532 sqq; mei/juni 1695, II, pp. 423-424.
- (289) Bijvoorbeeld Bkz., juli/aug. 1699, XII, p. 155.
- (290) Onder andere in Bkz., juli/aug. 1695, XIX, p. 176, en nov./dec. 1695, VII, p. 463. Cfr. bijvoorbeeld ook Bkz., jan./febr. 1695, XI, p. 110. Zie echter vooral ook noot 335, infra.
- (291) Bkz., nov./dec. 1695, III, p. 421.
- (292) Bkz., mei/juni 1695, III, p. 450.
- (293) Bkz., mei/juni 1694, XXV, p. 550, en jan./febr. 1695, XVII, p. 148 sqq. Het citaat vindt men op pp. 157-158.
- (294) Bkz., mei/juni 1694, XXV, p. 550. Voor eenzelfde geval zie Bkz., juli/aug. 1695, XIII, p. 123.
- (295) Bkz., nov./dec. 1693, XIX, pp. 530-532. Cfr. het vervolg op dit contact in een bijdrage van Ds. Westhovius over de wonderen, geschied tijdens de overtocht van Willem III naar Engeland in 1688, welke door Rabus (niet verwonderlijk, gezien zijn Oranjegezindheid) met plezier wordt opgenomen: Bkz., sept./okt., XIV, p. 308 sqq.
- (296) Bkz., sept./okt. 1695, XXIII, pp. 359-364.
- (297) Bkz., sept./okt. 1695, XIX, pp. 338-345.
- (298) Soms werd ook een verwijzing naar andere tijdschriften opgenomen. Zo troffen wij in de *Acta Eruditorum* een uitgebreide inhoudsopgave aan van een aflevering van Basnage de Beauval's 'Histoire des Ouvrages des Savans'.
- (299) Vgl. bijvoorbeeld Bkz., juli/aug. 1694, 'Aansprake aan den Lezer'.
- (300) Cfr. paragraaf II, 5, infra. Een voorbeeld vindt men in Bkz., jan./febr. 1693, XVIII, p. 167 sqq. En in dezelfde aflevering de laatste alinea van het Voorwoord 'Den Lezer Heil'. Zie echter vooral ook noot 335, infra.
- (301) Bijvoorbeeld Bkz., mrt./april 1699, XVII, p. 369 sqq, of Bkz., sept./okt. 1699, XIX, p. 369 sqq.
- (302) Vergelijk bijvoorbeeld Bkz., sept./okt. 1694, XXXI, p. 356, nr. VI.
- (303) Cfr. Bkz., sept./okt. 1699, XIX, p. 372.
- (304) Cfr. paragraaf II, 5, infra.
- (305) Bijvoorbeeld Bkz., mrt./april 1693, XXI, p. 335; Bkz. 1693, XXVI, p. 372; mei/juni 1693, XXII, p. 166, etcetera.
- (306) Ook nadat de contacten tussen Rabus en Van Leeuwenhoek duidelijk minder frequent zijn geworden, heeft Rabus kennelijk toch nog van Magliabecchi's bibliografische informatie in diens brieven aan Van Leeuwenhoek gebruik mogen maken: het Italiaanse Boeknieuws blijft de 'Boekzaal' sieren.
- (307) Vergelijk bijvoorbeeld de Bkz., sept./okt. 1694, XXXI, waar op pp. 358-364 19 titels uit Duitsland, op pp. 364-368 9 titels uit Engeland en op pp. 368-374 14 titels uit Frankrijk worden opgesomd. Of de Bkz. van jan./febr. 1695, XX, waar 18 titels uit Frankrijk en 22 uit Engeland worden gegeven.
- (308) Bijvoorbeeld Bkz., mei/juni 1693, XXV, p. 512 sqq, of voor andersoortige mededelingen: Bkz., jan./febr. 1700, XIX, p. 186.

- (309) Cfr. Bkz., juli/aug. 1693, Voorwoord 'Aansprake aan den Lezer', *passim*.
- (310) Bkz., juli/aug. 1695, XXIII, p. 187.
- (311) Wellicht kende Rabus deze merkwaardige hoogleraar in de Geschiedenis te Duisburg (1633-1696); hij bespreekt meerdere werken van hem, en zijn correspondentievriend Hanneman vraagt een keer naar Tollius. Cfr. Bkz., jan./febr. 1696, XVI, p. 177 sqq; mrt./april 1696, XXI, p. 378. Tevens wisselde Tollius met Rabus Latijnse brieven: Cfr. Bkz., jan./febr. 1700, VI, p. 45. Vergelijk voor overeenkomstige aankondigingen van het overlijden van buitenlandse beroemdheden bijvoorbeeld de Bkz., mrt./april 1699, XVII, p. 376, waar het verscheiden van respectievelijk William Temple, bisschop Stillingfleet en 'de Heer Racine, een van de Veertigen der Fransche Akademie, en Historieschrijver des Konings' wordt gemeld. Van een systematische kroniek is in dit opzicht in de 'Boekzaal' echter geen sprake.
- (312) Bkz., juli/aug. 1695, VII, pp. 92-96. De reactie van Van Leeuwenhoek volgt in hoofddeel VIII, pp. 96-99.
- (313) Bkz., juli/aug. 1695, XXIII, p. 188 sqq.
- (314) Thijssen-Schoutte, *o.c.*, p. 551.
- (315) Bkz., juli/aug. 1695, Openingsgedicht.
- (316) Bkz., mrt./april 1693, III, p. 209.
- (317) Bkz., jan./febr. 1695, 'Aan den Lezer'.
- (318) Bkz., sept./okt. 1695, I, p. 217.
- (319) Bkz., jan./febr. 1695, VI, p. 82.
- (320) Bkz., mrt./april 1695, XVI, pp. 332-334.
- (321) Uitlatingen in deze richting laat hij zich herhaaldelijk ontvallen, meestal in verband met een opmerking dat hij al zo lang, 'tot schemerens toe', zit te werken
- (322) Bkz., jan./febr. 1695, 'Aan den Lezer'.
- (323) Bkz., mei/juni 1694, 'Aanleiding', p. 400 sqq.
- (324) Bkz., mei/juni 1694, 'Aanleiding', p. 400.
- (325) *Ibidem*, p. 400.
- (326) Bkz., juli/aug. 1695, XIX, p. 176.
- (327) Bkz., mei/juni 1695, XVI, p. 562.
- (328) Cfr. de passages die eerder in deze paragraaf aan deze firma zijn gewijd, en met name noot 248, supra, waar de tabel dit vermoeden bevestigt. Dat de 'Boekzaal', behalve via de firma Luchtmans, ook op andere wijze onder de verschillende boekhandelaren in de republiek verspreid kan zijn, is duidelijk. Zo lezen we in 1701 in de Tweem. Uitr. van wijlen P. Rabus, en van uitgever B. Bos het 'Berigt' dat

'de Maanden Mei en Juny 1702 (...) voor 't einde van de Maant Juny, al om in de Steden by de Boekverkopers verzonde (sic), en te bekomen zijn ...'

Cfr. Tweem. Uitr., mrt./april 1702, 'Berigt', p. 383 (fout ingebonden vóór p. 197).

- (329) Het is natuurlijk niet onze bedoeling hier op de inhoud van de 'Boekzaal' in te gaan, en te spreken over de wijze waarop Rabus gerecenseerd heeft, de keuze die natuurlijk gemaakt is bij het al dan niet opnemen van de in deze periode verschenen werken etc. Men raadplege hiervoor de volgende bijdragen.
- (330) C. Serrurier, *Pierre Bayle en Hollande*, Lausanne 1912, pp. 77-78, waar vooral wordt gesproken over de moeite die Bayle had om buitenlandse boeken ter bespreking te krijgen.
- (331) Bkz., juli/aug. 1692, Voorwoord 'De Schrijver aan den Weetgierigen Lezer'.
- (332) Zie. onder andere Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord 'Den Lezer Heil'.
- (333) Bkz., juli/aug. 1692, Voorwoord. Cfr. Bkz., mrt./april 1693, Voorwoord.
- (334) Cfr. paragraaf II, 4, supra.
- (335) Een duidelijk bewijs van onze veronderstelling dat Van der Slaart de 'Boekzaal' zag als het advertentiemedium voor zijn boekwinkel, vinden we in de Bkz. van mei/juni 1693, waarin, achter de inhoudsopgave, is afgedrukt de 'Naamrolle van Boeken, Met welke Pieter van der Slaart Zedert den jare 1692, zijn boekwinkel heeft vermeerderd; en waar van het meeste deel in de Boekzaal gemeld is, of noch gemeld zal worden'. Hieruit moge blijken dat Van der Slaart een groot aantal werken in voorraad nam (276 titels) en er reclame voor maakte door een bespreking in de Boekzaal, die, ongetwijfeld, nooit al te ongunstig mocht uitvallen, om de verkoop niet in gevaar te brengen. Wellicht werden titels, die Rabus geen goede recensie waard achtte, meteen afgevoerd en slechts in de rubriek van boekaankondigingen opgenomen. De lijst

- biedt een uitstekend overzicht van de inhoud van een goed gesorteerde boekwinkel op het einde der zeventiende eeuw. Cfr. noot 316 en het bijbehorende citaat.
- (336) Cfr. noten 304 en 305, supra. Eveneens de Bkz., sept./okt. 1692, XV, pp. 392-396; nov./dec. 1692, XX, p. 566; juli/aug. 1693, XXII, pp. 166-171; jan./febr. 1696, XVI, pp. 177-186.
- (337) Bkz., jan./febr. 1696, XVI, pp. 166-171.
- (338) Cfr. L.-P. Betz, *o.c.*, p. 15 sqq. De Engelse correspondenten Daniel Larroque en Denis Papin worden op pp. 16-17 besproken.
- (339) Bkz., nov./dec. 1692, XX, p. 564.
- (340) Bkz., jan./febr. 1694, XXVI, p. 177.
- (341) Cfr. noot 214, supra.
- (342) Onze gegevens over Leers ontleen wij aan GAR, HSS. 1687 (aantekeningen van de Rotterdamse archivaris Hazewinkel) en de daar vermelde literatuur.
- (343) Cfr. de bibliografie in Bijlage I. Ook in de 'Boekzaal' is het aantal uit Leers' drukkerij afkomstige boeken, dat gerecenseerd of aangekondigd wordt, zeer groot. Vaak leidt Rabus Leers' publicaties in met woorden als 'Sr. Leers doet ons van zijne persse toekomen ...' etcetera.
- (344) Cfr. over deze familie NNBW II, kk. 972-977.
- (345) Barent Bos, 1655-1719. Geboren te Hoorn. Remonstrants gedoopt. Geeft, na zijn komst te Rotterdam, in 1680 als eerste werk uit *Op het huwelijk van Willem Oudenaerde en Willemine Verrijt*, met gedichten van Rabus, Van Hoogstraten jr., Frans de Haes en Joachim Oudaen. Publiceerde daarna, onder het motto 'So baard een Bos zijn beste vruchten' talloze werken, waaronder zeer vele Remonstrantica. Huwde in 1679 Christina de Reus; zijn testament berust in GAR, Not. Prot. 973, nr. 146.
Vgl. onder andere H.Y. Groenewegen, *Het Remonstrantisme te Rotterdam*, z. pl., z.j., en de in de bibliotheek van het Gemeente-archief te Rotterdam berustende, getypte, doctoraalbijvak scriptie van C.G.M. Smit, getiteld *Barent Bos, een Rotterdamse Drukker*. Eveneens GAR, HSS 1686.
- (346) Cfr. *Op het Huwelyk van Florens van Aller en Elisabeth Brey, 10 Zomermaand 1680*. Rotterdam (Fl. van Aller) 1680. Door P. Rabus (ff. A2 en A3) en D. van Hoogstraten (ff. A3 en A4).
- (347) Cfr. voor biografische gegevens noot 99 supra. Rabus laat nimmer na om reclame te maken voor Halma's uitgaven, zowel in zijn recensies van diens publicaties, alsook in de rubriek aankondigingen. Cfr. Bkz., jan./febr. 1700, IV, pp. 34-35.
- (348) Cfr. de brief van Rabus aan Halma van 1699, nr. XXII van de correspondentie van Pieter Rabus.
- (349) Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord 'Den Lezer Heil', p. 4^r en p. 4^v.
- (350) Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord 'Den Lezer Heil'; cfr. Bkz., mrt./april 1693, Voorwoord 'De Schrijver aan den Lezer', p. 2^v, en Bkz., juli/aug. 1694, 'Aansprake aan den Lezer', p. 5^v.
- (351) Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord 'Den Lezer Heil'.
- (352) Cfr. supra noot 87.
- (353) Bijvoorbeeld Bkz., mei/juni 1697, XIX, p. 560.
- (354) Cfr. Bkz., mei/juni 1697, XII, p. 538 sqq.
- (355) Theodoor Jansson(-ius) van Almeloveen, 1657-1712. Geboren te Mijdrecht, als zoon van een predikant. Aanvankelijk voorbestemd voor het beroep van zijn vader, koos hij echter de medicijnen en de *Artes* als zijn studievakken te Utrecht en te Harderwijk. Vanaf 1687 was hij arts te Gouda, doch in 1697 aanvaardde hij een benoeming tot hoogleraar in het Grieks, de geschiedenis en de welsprekendheid te Harderwijk; in 1701 werd zijn leeropdracht uitgebreid met de medicijnen. Hij publiceerde veel, met name uitgaven der Klassieken. Ook als theoloog verwierf hij bekendheid. Cfr. NNBW VI, kk. 31-32.
- (356) Cfr. *Album Studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae*, k. 69, anno 1675.
- (357) Cfr. de *Bibliographie Universelle de Michaud*, Paris/Leipzig 1842-1865. Vol. I, pp. 508-509.
- (358) De volledige titel is Th. J. ab Almeloveen, *Bibliotheca promissa et Latens. Huic subjunguntur Georgii Hieronymi Velschii de scriptis suis ineditis Epistolae*. Gouda (J. van der Hoeve) 1692.
- (359) Hoewel het niet geheel uitgesloten is dat Van Almeloveen via zijn vriend Van Dale met Rabus in contact is gekomen; Van Dale en Van Almeloveen stonden immers in drukke briefwisseling. Cfr. ook de correspondentie, nr. IX, in dit boek.
- (360) Cfr. Bkz., nov./dec. 1692, VIII, p. 498.
- (361) Cfr. nr. II van de correspondentie van Pieter Rabus.
- (362) Almeloveen maakte kennelijk opmerkingen, onder andere naar aanleiding van de bespreking van een van de bundeltjes brieven van Van Leeuwenhoek (cfr. Bkz., jan./febr. 1693, II, pp. 6-13), waarin hij een onjuiste bewering constateerde; Rabus verontschuldigt zich met de woorden:

‘Of in de woorden van Leeuwenhoek een misslag is, raakt mij niet, dewijl ik zijne eigene woorden één voor een hebbe bijgebracht, 't welk mijn plicht was.’

Een zwak excuus, daar Rabus, als hij auteurs op onjuistheden kan betrappen, dit nooit zal nalaten. Maar juist Van Leeuwenhoek's wetenschapsgebied was niet het zijne!
En als Van Almeloveen Rabus betrapt op een wat badinerende recensie van F.M. van Helmont's *Over den mensch, en des zelfs ziekten ...* Amsterdam (P. Rotterdam) 1692 (cfr. Bkz., jan./febr. 1693, IV, pp. 50-56), moet Rabus toegeven:

‘Ja, nauwziende zoude men eenige scherts uit mijn uittreksel kunnen vissen ...’

Ook Van Almeloveen's opmerkingen over de vele drukfouten in de Hebreeuwse woorden, neemt Rabus ter harte; hij excuseert zich, en belooft beterschap, hetgeen met een openlijke verontschuldiging in het voorwoord tot de Bkz. van mrt./april 1693 (p. 2) wordt bekrachtigd. Indien Rabus, mogelijk, meerdere overeenkomstige brieven van Van Almeloveen of van andere ‘lezers’ ontvangen zou hebben, zou men wel degelijk van een inbreng van het publiek kunnen spreken, hoewel niet op het inhoudelijke vlak.

- (363) Cfr. brief III van de correspondentie van Pieter Rabus.
- (364) Rabus' gedichten, waarvan sprake is, zijn ongetwijfeld zijn *Zegen- en Vloekdichten*, die in 1693 verschenen. De bewuste Petronius-editie is waarschijnlijk: *Titi Petronii Arbitri ... Satyricon: cum Fragmentis Albae Graecae recuperatis*. Rotterdam (R. Leers) 1692. Cfr. Bkz., nov./dec. 1692, XVIII, p. 549 sqq.
- (365) Cfr. brief nr. IV in de correspondentie van Rabus.
- (366) Men zou dit kunnen opmaken uit de passage ‘verum ante sexennium in gratiam studiosae a me notis illustratum’, hetgeen wijst op Rabus' Ovidius-uitgave. Het is echter ook mogelijk dat deze zinsnede verwijst naar zijn tweede, Latijnse, editie van Erasmus' *Colloquia*, die hij inderdaad in mei/juni 1693 in de ‘Boekzaal’ bespreekt (cfr. II, p. 385 sqq).
- (367) Cfr. bijvoorbeeld brief nr. III van Rabus' correspondentie.
- (368) Cornelis van Beughem, bediende van de firma's Blaau en Van Waesberghe, begon in 1680 met het opstellen van systematische boeklijsten per wetenschapsgebied: juridisch/politiek 1680; medisch 1681; historisch 1685, etcetera. Cfr. A.C. Kruseman, *Aantekeningen betreffende den Boekhandel van Noord-Nederland*. Amsterdam 1893, p. 37, noot 1.
- (369) Waarschijnlijk gaat het hier om de tweede uitgave van Van Beughem's bibliografie, genoemd infra noot 373.
- (370) Bkz., nov./dec. 1692, XVII, pp. 546-547.
- (371) Het betreft hier een gegraveerde kaart, een stedenwijzer, getiteld *Poliometrica Britannica*, Amsterdam (A. Wolfgang) 1692, opgedragen aan Willem III. Cfr. Bkz., sept./okt. 1693, XIX, pp. 357-359.
- (372) Cfr. noot 368, supra.
- (373) In 1694 verschenen te Amsterdam bij Van Waesberghe. De recensie vindt men in Bkz., juli/aug. 1694, XIII, pp. 117-119.
- (374) Onder de titel *Apparatus ad Historiam literariam* Amsterdam (Van Waesberghe) 1699.
- (375) Bkz., juli/aug. 1699, XI, pp. 137-138.
- (376) De ‘Boekzaal’ bevindt zich immers in de bibliotheek van de voormalige factorij, die nu te Tokio berust. Wij zeggen Dr. D. de Moulin, lector in de Geschiedenis der Geneeskunde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, gaarne dank voor deze informatie.
- (377) Johan Ludwig Hanneman, geboren te Amsterdam, studeerde theologie en vervolgens medicijnen. Vanaf 1675 hoogleraar in de Natuurkunde te Kiel. Overleed in 1724. Cfr. J.H. Zedler, *Grosses Vollständiges Universal-Lexikon*, Halle/Leipzig/Graz 1735/1961. Vol. XII, k. 473.
- (378) Cfr. Bkz., mei/juni 1694, XV, p. 505 sqq.
- (379) Bkz., juli/aug. 1694, XX, pp. 145-146 en p. 148.
- (380) Uitgekomen te Hamburg in 1694.
- (381) Bkz., sept./okt. 1694, XXII, p. 331 sqq.
- (382) *Ibidem*, p. 332.
- (383) Men zie bijvoorbeeld Bkz., nov./dec. 1694, XII, p. 488 sqq, en Bkz., juli/aug. 1697, XXIV, p. 177 sqq.

- (384) Zie noot 311.
- (385) Bkz., sept./okt. 1695, 'Lezer', een soort 'uitleiding'; pp. 378-379.
- (386) Bijvoorbeeld Bkz., nov./dec. 1695, XIX, pp. 544-546.
- (387) Vgl. hierover de bijdrage van de heer Van der Saag in dit boek.
- (388) *Ibidem*.
- (389) Bkz., mei/juni 1693, p. 514, 'Aan den Lezer'.
- (390) Cfr. paragraaf II, 7 en II, 8 over reacties en gevolgen.
- (391) Bkz., juli/aug. 1693, Voorwoord 'Aansprake aan den Lezer'.
- (392) Bkz., mei/juni 1693, XXV, p. 514, 'Aan den Lezer'.
- (393) Bkz., mrt./april 1694, XXVIII, p. 385; cfr. een bijdrage van dezelfde, nog steeds anonieme brieven-schrijver in Bkz., mei/juni 1694, XX, p. 528.
- (394) Bkz., juli/aug. 1694, XXIX, pp. 175-187.
- (395) Bkz., mrt./april 1694, XXVIII, p. 379; cfr. sept./okt. 1694, XXXI, pp. 353-354. Vergelijk eveneens de zeer lovende opdracht, waarmee Rabus zijn 'Boekzaal' van nov./dec. 1694 opent.
- (396) Bkz., mei/juni 1695, XVI, pp. 544-546.
- (397) Cfr. Bkz., nov./dec. 1693, XXV, p. 558.
- (398) Hierop wordt in paragraaf II, 8 nader ingegaan.
- (399) Zie hiervoor het 'Generaal Reglement van de Latijnsche Erasmiaanse Scholen, binnen de stad Rotterdam', en het 'Extract' daaruit, opgenomen in J.B. Kan, *o.c.*, pp. 154-162, met name de artikelen 4 en 5: 'Van de Rector en de Praeceptoren gezamenlijk'. Eveneens p. 57 sqq en p. 60 sqq.
- (400) Zie de titels in de bibliographie, uitgekomen in de jaren 1692-1701. Vgl. bijvoorbeeld ook een uitlating van Rabus als: 'Zoo veel tijds hadde ik nog overig, na 't schijnt, van mijne nauwbestede uren, dat ik, behalve de Boekzaal (...) en behalven verscheiden anderen arbeid (...) ook onderneme, dit Naamboek voor den dag te brengen', gedaan wanneer hij de Boekzaallezers op de hoogte stelt van zijn plan om het 'Groot Naamboek' te gaan publiceren. Cfr. Bkz., juli/aug. 1696, VI, pp. 95-100.
- (401) Bijvoorbeeld Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord 'Den Lezer Heil'; Bkz. jan./febr. 1695, Voorwoord 'Aan den Lezer'; Bkz., jan./febr. 1698, Voorrede, etcetera; Bkz., jan./febr. 1695, Voorwoord 'Aan den Lezer', p. A3/verso.
- (402) Van Hoogstraten en Schuur, *o.c.*, pp. 4-5.
- (403) Men raadplege voor de context van deze affaire paragraaf II, 8, hierop volgend.
- (404) Bkz., jan./febr. 1701, Voorrede.
- (405) Cfr. L.-P. Betz, *o.c.*, pp. 6-17.
- (406) Wij wezen al op zijn mogelijke informanten, zoals Pieter Deinoot, de Vlaamse dominee etcetera. Cfr. paragraaf II, 5, hieraan voorafgaande. Wij hebben geen enkele aanwijzing kunnen vinden voor de in het NNBW, *o.c.*, verkondigde opvatting dat Abraham Bogaert en Pieter Poeraet Rabus' vaste medewerkers zouden zijn geweest. De periode van hun werkzaamheden komt echter niet overeen met de jaren waarin de 'Boekzaal' verscheen. Cfr. NNBW III, kk. 131-133, voor het artikel over Bogaert, dien Rabus overigens, blijkens recensies van Bogaert's werken in de 'Boekzaal', wel kende.
- (407) Cfr. paragraaf II, 4 hieraan voorafgaande, en de daar gegeven uiteenzetting over de opbouw der boekbesprekingen en de zeer persoonlijke wijze van recenseren, die Rabus in de 'Boekzaal' praktizeert.
- (408) Hierover spraken wij al in paragraaf II, 4, supra.
- (409) De hier volgende citaten zijn ontleend, deels aan H. van de Hagt, *Pieter Rabus, Eene Bladzijde uit de Geschiedenis van Rotterdam*, in: *Rotterdamsche Kerkbode*, 31 december 1887, pp. 2-3; 7 januari 1888, pp. 2-3 en 14 januari 1888, pp. 2-3; en deels aan de Acta van de Kerkeraad der Hervormde Kerk (1683-1698), berustende in het gemeente-archief te Rotterdam, en hierna geciteerd als GAR, KA, en het paginanummer. Voor deze passage GAR, KA, pp. 392-393.
- (410) Men vergelijk hiervoor de aan Balthasar Bekker gewijde bijdrage in deze bundel.
- (411) GAR, KA, p. 393. De heren dominees geven zelfs aan welke pagina's van de Bkz. ongerechtigdheden behelzen; zo stoten zij zich aan vermelding van de dominees Koelman, Brink en Aalstius (de dominees Koelman en Aalstius hadden zich tegen B. Bekker gekeerd!).
- (412) GAR, KA, p. 395 en p. 399.
- (413) GAR, KA, p. 399.
- (414) Uit de Kerkeraad's-Acta blijkt dat door de gehele Republiek correspondentie gevoerd werd over Bekker's werk, dat tot in de kleinste details werd uiteengerafeld en becritiseerd. Vgl. onder andere GAR, KA, pp. 361, 377, 405-406, 414-418, etcetera, in de periode febr./dec. 1692. Rabus

was onder deze omstandigheden des te meer suspect, zegt Van de Hagt, omdat ‘men wist dat Rabus met Bekker in correspondentie stond’. Al even druk had de Kerkeraad het met de veroordeling van Bayle's befaamde *Pensées sur les Comètes* (tweede druk te Rotterdam in 1691 verschenen), dat op haast iedere vergadering stof voor discussie leverde. Vgl. onder andere GAR, KA, pp. 376, 377, 403, 408, 410, 413 (extracten van aanstootgevende passages) en 423.

- (415) GAR, KA, pp. 448-449.
- (416) Onder andere via Mr. Pieter Deinoot, lid van een invloedrijke en goed geparenteerde familie!
- (417) GAR, KA, p. 457.
- (418) GAR, KA, p. 458.
- (419) GAR, KA, pp. 463-464.
- (420) Onder andere GAR, KA, d.d. 24 juli 1697, p. 585. Op de vergadering van 1 januari 1698 wordt weer een aanstootgevende passage getoond, waarover de raad in woede ontsteekt.
- (421) GAR, KA, pp. 600-602 en p. 604. Het concept voor dit reglement werd op de vergadering van 15 januari 1698 besproken. Helaas is het stuk niet in de Acta opgenomen (hoewel er een ruimte voor is opengelaten).
- (422) Cfr. paragraaf II, 8 infra, over de mogelijke consequenties hiervan voor de samenwerking tussen Rabus en Van der Slaart.
- (423) Zie noot 240.
- (424) Bkz., juli/aug. 1693, Voorwoord ‘Aansprake aan den Lezer’.
- (425) Zo moet Rabus naar aanleiding van zijn stellingname voor Balthasar Bekker de critiek verduren van Ds. J. Molinaeus (Kn. 13882 en 13884), waartegen hij zich onmiddellijk verdedigt (Kn. 13885). Dat geschiedde in 1692. In 1698 volgt de ruzie tussen Rabus en Dr. C. van der Linden, waarop we al eerder wezen (Kn. nrs. 14401a-14403); in hetzelfde jaar verschijnt een pamflet dat Rabus en zijn echtgenote aanvalt: dan ontspint zich de grote strijd tussen Rabus enerzijds, en een aantal Haarlemmers, onder leiding van een zekere Jan Trioen, anderzijds, die in eerste instantie gevoerd wordt ten gevolge van Rabus' in de ‘Boekzaal’ beleden geloof in de wichelroede, maar waarbij tal van persoonlijke antipathieën eveneens mee schijnen te spelen (cfr. Kn. 14404).
- In 1699 komt dan nog de ruzie tussen Rabus en Frans van Bergen uit Middelburg, waarbij de ‘Boekzaal’, zoals altijd weer in het geding komt. Doch evenmin als in de andere kwesties, gaat het ook hier niet in eerste instantie om de ‘Boekzaal’, maar om een persoonlijke vete tussen Rabus en Van Bergen (cfr. Kn. 14453a).
- (426) Van Hoogstraten en Schuur, *o.c.*, pp. 4-5.
- (427) Bkz., jan./febr. 1693, Voorwoord ‘Den Lezer Heil’.
- (428) GAR, Not. Prot. 1472, nr. 51, de dato 22 september 1700. Acte ondertekend door P. Rabus.
- (429) Bkz., juli/aug. 1700, Voorwoord. Deze aflevering verscheen dus eerst in december van dit jaar.
- (430) Verschenen in 1702 in Rotterdam.
- (431) Tweem. Uittr., jan./febr. 1701, Voorwoord.
- (432) Cfr. Bkz., sept./okt. 1700, ‘Berigt van de Drukker’, bij wijze van Voorwoord.
- (433) Over Barend Bos spraken wij al in paragraaf II, 5, supra.
- (434) GAR, Not. Prot. 1472, nr. 51.
- (435) Tweem. Uittr., jan./febr. 1701, Voorwoord. Het hier vermelde verdrag is, zoals wij al vermeldden, niet bewaard gebleven. Het privilege bespraken we al in paragraaf II, 2, supra, evenals de kwestie van het schrijffoon.
- (436) GAR, Not. Prot. 1472, nr. 51; Acte ondertekend door Jean du Clou.
- (437) Noch in het Persmuseum te Amsterdam, noch in de Koninklijke Bibliotheek zijn exemplaren aanwezig van juist deze twee afleveringen van genoemde kranten, zodat het ons helaas onmogelijk is geweest, de exacte inhoud van deze advertenties (die ons bovendien wellicht de prijs van de ‘Boekzaal’ hadden kunnen onthullen) te achterhalen.
- (438) Cfr. supra noot 437.
- (439) Of een proces inderdaad heeft plaatsgevonden, hebben wij niet kunnen vaststellen.
- (440) Tweem. Uittr., jan./febr. 1701, Voorwoord.
- (441) Integendeel: het is bepaald opvallend hoevele publicaties van Rabus' hand in deze jaren bij Barend Bos verschenen: men raadplege slechts de bibliografie, en de laatste alinea's van de biografie, waar drie belangrijke vertalingen van Rabus' hand genoemd worden, die bij Bos verschenen.
- (442) Cfr. supra noot 440. Als voorbeelden zou men kunnen noemen de vele inleidingen die Rabus verzorgde voor uitgaven van Van der Slaart; men zie de bibliografie in bijlage I.

- (443) Zo is het heel goed mogelijk dat de duidelijk mislukte onderneming met het ‘Groot Naamboeck’ Rabus nog steeds dwars zit.
- (444) Het ligt voor de hand dat men zich op zulk een tijdschrift kon abonneren. Dat zulks het geval geweest zou zijn, wordt door verschillende schrijvers aangenomen. Vgl. onder andere W.J. Hull, Benjamin Furly, *o.c.*, *passim*.
- (445) Bkz., juli/aug. 1700.
- (446) Bkz., jan./febr. 1701, Gedicht, volgend op de Voorrede.
- (447) Tweem. Uittr., jan./febr. 1701, Gedicht ‘Inleiding’.
- (448) Men vergelijkte onder andere de Bkz., jan./febr. 1695, VI, pp. 67-76, waar deze kwestie wordt voorgelegd aan de Boekzaallezers. Rabus' conclusie is echter een duidelijk-sceptische beschouwing van Van der Slaart's heilige overtuiging (p. 76).
- (449) Bkz., jan./febr. 1701, Voorrede.
- (450) Het privilege, gesteld in nagenoeg dezelfde bewoordingen als het eerste Boekzaalprivilege van 1692, is afgedrukt vóór in de jan./febr. 1701-aflevering van de Tweem. Uittr. van P. Rabus.
- (451) Over deze vergaderingen leert ons het kasboek van het boekverkopersgilde. Juist in 1701 behoorde Van der Slaart tot degenen die de rekening over het jaar 1700 moesten controleren. Het jaar daarvoor was Barend Bos ‘cassier’ geweest! Cfr. GAR, Gilde-archieven 21, Kasboek Boekverkopersgilde, f. 1^v en f. 3^f.
- (452) GAR, Not. Prot. 1386, nr. 3, de dato 28 oktober 1701. De bewuste vergadering had op 26 oktober plaats gehad.
- (453) De uitgave van de voor 1700 en 1701 geplande afleveringen had al telkenmale met grote vertraging plaatsgevonden, en voor 1702 zijn geen delen meer bekend. Al aan de laatste aflevering van de ‘Boekzaal’ van 1701 is duidelijk dat de onderneming op zijn einde loopt: het deeltje wordt grotendeels gevuld met een algemeen register op de gehele ‘Boekzaal’. Ondanks de herhaalde malen door Van der Slaart geüite opmerkingen dat hij niet van zins was de uitgave te staken, heeft hij kennelijk geen kans gezien de publicatie van zijn ‘Boekzaal’ te continueren.
- (454) Uitgegeven te Hoorn bij T. van Nes in 1726. Men vergelijkte overigens de in deze bundel toegevoegde bijdrage van J. de Vet, die een uitgebreider bespreking aan dit schimpschrift wijdt.
- (455) De Hoornse Raasbol, *o.c.*, p. 207 sqq.
- (456) Kennelijk was de man echter goed op de hoogte van lokaal-Rotterdamse, en familiaal-Rabusiaanse omstandigheden: het vers geeft daarvan telkens weer blijk!
- (457) Zie over hem onder andere M.M. Kleerekoper en W.P. van Stockum, *De Boekhandel te Amsterdam*, 's-Gravenhage 1914-1916, deel II, pp. 161-162. Verder geciteerd als Kleerekoper/Van Stockum.
- (458) Over deze verkoop GAR, Not. Prot. 1787, nrs. 123 en 124, de dato 4 november 1702, doch al door betaling van de koopsom geëffectueerd op 4 mei 1702. De koop omvatte ‘Een drukpers met al sijn toebehoren, soo loogback, ketel en inct; alle de letters, bestaende uit omtrent twee duysent ponden; vijf en twintigh paer kasten. Twaelf ijsere ramen; vier en twintig houten ramen; ses en twintig net, en speelborden; vier en twintig galeijen; twee zethaken; een Pakpers; een ijsere plaatpers; een ploegh; ses handperssen; een oude pers; een beugelpers ...’.
- (459) GAR, Not. Prot. 1787, nr. 143, de dato 29 november 1702.
- (460) Kleerekoper/Van Stockum, II, pp. 941-942; acte (waarbij Van den Dalen deze rechten wederom overdraagt aan de gebroeders Wetstein te Amsterdam) voor notaris G. Ypelaar te Amsterdam, de dato 14 september 1717.
- (461) GAR, Not. Prot. 1650, nr. 82, de dato 31 maart 1708.
- (462) Tweem. Uittr., jan./febr. 1701, waar het privilege voor de aflevering is afgedrukt.
- (463) Tweem. Uittr., jan./febr. 1702, XIX, p. 187, ‘Naberigt’, en p. 186 de door W. Rabus ondertekende Opdracht.
- (464) Bkz., sept./okt. 1701, Voorwoord ‘Aan den Lezer’.
- (465) Over Sewel raadplege men J.W. Hull, *Willem Sewel of Amsterdam*, Swarthmore 1933, en NNBW, IX, 1018-1021. Willem Sewel (1654-1720) was van Engelse afkomst. Evenals zijn ouders behoorde hij tot de quakers. Hij voorzag in zijn levensonderhoud met lesgeven, schrijven en vertalen.
- (466) Tweem. Uittr., juli/aug. 1702, p. A3; privilege de dato 21 januari 1702.
- (467) Tweem. Uittr., juli/aug. 1702, p. A5 sqq.
- (468) Tweem. Uittr. van alle eerst uitkomende boeken, door W. Sewel, mrt./april 1704, ‘Voorrede’.
- (469) Cfr. voor de geschiedenis van het tijdschrift in deze periode onder andere een artikel in: *Noord en Zuid. Tijdschrift ten dienste van onderwijzers bij de studie der Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 25e jaargang, p. 317-319. Cfr. eveneens I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse*

Boekhandel 1680-1725. Amsterdam 1965. Deel III, p. 148 sqq, voor de geschiedenis van de 'Boekzaal' onder Halma's leiding.

- (470) Noord en Zuid, *o.c.*, *ibidem*.
- (471) *Ibidem*; vergelijk Kleerekoper/Van Stockum, *o.c.*, p. 376.
- (472) Cfr. over hem onder andere I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse Boekhandel 1680-1725*. Amsterdam 1967. Deel IV, p. 15 sqq.
- (473) Cfr. Te Winkel, *o.c.*, III, p. 103, waar David van Hoogstraten wordt genoemd als stichter van de 'Maendelyke Uittreksels, of Boeksael der Geleerde Werrelt'; als zijn medewerkers worden Abraham Bogaert en Pieter Poeraet vermeld (cfr. noot 406).
- (474) Kleerekoper/Van Stockum, *o.c.*, p. 941-942, acte de dato 14 september 1717; cfr. echter Van Eeghen, *o.c.*, IV, p. 18 sqq.
- (475) Kleerekoper/Van Stockum, *o.c.*, p. 942, acte d.d. 20 september 1717; cfr. echter Van Eeghen, *o.c.*, IV, p. 18 sqq.
- (476) Kleerekoper/Van Stockum, *o.c.*, p. 376; cfr. echter Van Eeghen, *o.c.*, IV, p. 18 sqq.
- (477) Kleerekoper/Van Stockum, *o.c.*, p. 943.
- (478) *Ibidem*, p. 943.
- (479) *Ibidem*, pp. 943-944, acte voor notaris G. Wetstein, de dato 17 december 1717.
- (480) *Ibidem*, pp. 375-376, acte van de Staten van Holland, de dato 7 januari 1732.
- (481) Noord en Zuid, *o.c.*, pp. 318-319. Cfr. Kleerekoper/Van Stockum, *o.c.*, p. 376; Van Eeghen, *o.c.*, IV, p. 18 sqq.
- (1) In deze bibliografie zijn niet alleen alle werken van Rabus' hand, die te achterhalen waren, opgenomen, doch ook die publicaties, waarvan Rabus de vertaler was of waarvoor hij een inleiding schreef, dan wel op andere wijze bij de uitgave ervan betrokken was. Zeker zal de lijst niet volledig zijn; immers, vooral waar het gaat om de vele gelegenheidsgedichten heeft afzonderlijke publicatie waarschijnlijk dikwijls plaats gehad, doch men moet nu tevreden zijn met de bundel, opgenomen in de door Rabus' zoon Pieter verzorgde uitgave van een selectie van zijn vaders werk. Voor zover mogelijk is gepoogd van iedere uitgave de titel, de plaats van uitgave, de uitgever, het jaar van verschijnen en het formaat aan te geven. Waar de huidige verblijfplaats van het werk in Nederland bekend was, is deze vermeld.
- (1) In deze bijlage zijn de personen opgenomen aan wie Rabus als redacteur van de 'Boekzaal' en later van de Tweemaandelijke Uittreksels een aflevering van zijn tijdschrift heeft opgedragen. Opdrachten aan de lezer, of zelfs 'De schrijver aan zijn boekje' zijn achterwege gelaten, daar wij slechts bedoelen een indruk te geven van Rabus' vrienden- en kennissenkring, en van de hoogwaardigheidsbekleders die hij, om der protectie wille wellicht, met een opdracht wilde eren. Het is ons niet altijd gelukt veel gegevens over de betrokkenen te achterhalen. Voor de leden van de Rotterdamse magistratuur was het onlangs verschenen werk van E.A. Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam 1572-1795*, Rotterdam 1973, dat een pendant van Elias lijkt te worden, van grote waarde. Verder putten wij informatie uit de laudaties bij de opdrachten zelf, en uit de biografische woordenboeken. De lijst sluit met de opdracht voor de aflevering der Tweemaandelijke Uittreksels van januari/februari 1701, de laatste die door Rabus is ondertekend.
- (1) De aanvraag bevindt zich in het Archief van de Staten van Holland, 1572-1795, Inv. nrs. 1643 I en II. De tekst is hier weergegeven zonder de doorhalingen en toevoegingen, die moesten dienen om hem geschikt te maken als formule voor de officiële Privilege-tekst. Het stuk is gedateerd 17 Juli 1692.